

ΔΑΥΛΟΣ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΟΡΑΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ Γ. ΓΕΜΙΣΤΟΥ (ΠΛΗΘΩΝΟΣ)

Συνεργάζονται
οί

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΟΥΔΟΥΡΗΣ

(καθηγητής της Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο 'Αθηνών)

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΚΩΣΤΑΡΑΣ

(καθηγητής της Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο 'Αθηνών)

και οί

ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΕΠΟΣ

Δρ. ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΜΑΡΜΑΤΣΟΥΡΗΣ

ΜΕΤΕΩΡΟΣ

ΣΠΥΡΟΣ ΝΟΝΙΚΑΣ

Δρ. ΚΩΣΤΑΣ ΜΙΧΑΗΛ

Δρ. ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΠΑΡΤΖΕΛΙΩΤΗΣ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΡΟΖΟΣ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΙΕΤΤΟΣ

ΗΛΙΑΣ ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ

και η **Δρ. ANNA ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ**

Δημοσιεύεται επίσης ένα κείμενο του **Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ**

ΕΝΘΕΤΟ

**ΑΝΤΙΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΣΥΖΗΤΗΣΗ
ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΟΙΗΣΗ
ΚΑΙ ΤΑ ΚΡΑΤΙΚΑ ΒΡΑΒΕΙΑ**

Σελίδες 1813 — 1830

ΔΑΥΛΟΣ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Κυδαθηναίων 29, Πλάκα, Ἀθήνα (105 58)

Τηλέφωνα: 3223957 ἢ 9823655.

Τὰ γραφεῖα τοῦ Περιοδικοῦ λειτουργοῦν
πρωῖνές ὥρες 9.30-13.30, καθημερινά.

Ἐκδότης — Διευθυντής:
ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΛΑΜΠΡΟΥ

Ἀχιλλέως - Μουσῶν 51, Π. Φάληρο.

Υπεύθυνοι Τυπογραφείου
ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΜΠΑΜΠΑΝΗΣ — Π. ΜΠΑΡΜΠΗΣ
Γερανίου 24, Ἀθήνα.

Τιμὴ τεύχ. δρχ. 120 - Ἐτήσια συνδρομὴ
δρχ. 1.500 - Ὁργανισμῶν δρχ. 3.000 -
Φοιτητῶν δρχ. 500 - Ἐξωτερικοῦ δολ. 50

- Διαφημίσεις δὲν δημοσιεύονται.

Τὰ χειρόγραφα συνεργασιῶν δὲν ἐπιστρέφονται.

Ἐπιτρέπεται ἡ ἀναδημοσίευση ἀρθρῶν
τοῦ ΔΑΥΛΟΥ ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θὰ ἀναφέ-
ρεται ρητὰ ἡ πηγὴ τους.

Ὅλες οἱ συνεργασίες, τὰ βιβλία καὶ
τὰ ταχυδρομικὰ ἢ τραπεζικὰ ἐμβά-
σματα στὴ διεύθυνση: Δημ. Λάμπρου,
Μουσῶν 51 Π. Φάληρο, Ἀθήνα (175 62)

ΤΟΜΟΣ Γ' • 36 • ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ '84

Δύο ἐποχὲς

Σὲ τί διαφέρει ἡ ἐποχὴ ποὺ ἐξησε ὁ Γε-
ώργιος Γεμιστὸς ἢ Πλήθων, δηλαδὴ τὰ τε-
λευταῖα χρόνια τοῦ Μεσαίωνα, ἀπὸ τὴ ση-
μερινή; Ἐ, σὲ τίποτα, ἀν τὶς συγκρίνουμε
ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀ-
λήθειας. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἕνας πανίσχυ-
ρος δογματικὸς κόσμος μὲ πολύχρονη ἐ-
δραίωση καὶ «καθιέρωση» διατηρεῖ τὴν ἀ-
πόλυτη κυριαρχία στὸ πνευματικὸ πεδίο.
Ἡ ἀναζήτηση, ἡ ἐλευθερὴ ἐρευνα, ὁ ἐλεγ-
χος, ἡ κριτικὴ — τὰ εἰδοποιᾷ αὐτὰ γνωρί-
σματα τῆς ἐλληνικότητος — ἔχουν προ-
πολλοῦ ὄχι ἀπλῶς ἐγκαταλειφθῇ καὶ ρι-
φθῇ εἰς τὸ πῦρ τὸ ἐξώτερον, ἀλλὰ καὶ θὰ
ἦταν ἀδιανόητο κι ἐξωφρενικὸ νὰ ἐπιχει-
ρήσῃ κανεὶς νὰ τὰ ἀναστήσῃ. Ἀπὸ τὴν ἄλ-
λῃ μεριά μιὰ ἐκτοπλάσματικὴ ἐξουσία, ἐν-
τελῶς ἀποκομμένη ἀπὸ τὴν κοινότητα τῆς
ὁποίας ὑποτίθεται ὅτι ἀρχει, τερατώδης κι
ἐγκληματικὴ ὅπως κάθε διάστροφη κατά-
σταση, ἐφαρμόζει τὴν ἐξοντωτικὴ λαβὴ
τῆς σ' ὅλο τὸν κόσμον καὶ καταπνίγει ὅ,τι
ὕγιες ἢ ἀξιοκρατικὸ θὰ μπορούσε ν' ἀνα-
πτυχθῇ. Τὸ ζευγάρι Δόγμα - Ἐξουσία, τὸ
δικέφαλο αὐτὸ τερατογέννημα τῆς ἀνθρώ-
πινης παράνομιας, ποὺ ζῇ ἐνόςῳ παραμένει
ένωμένο καὶ πεθαίνει μόλις διασπασθῇ, ἀ-
πλώνει τὰ πλόκάμια του σ' Ἀνατολὴ καὶ
Δύση καὶ σφραγίζει μὲ τὸν ἀνεξίτηλον ρυθ-
μον τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ.

Δὲν θ' ἀποτελοῦσε σοβαρὴ ἐνσταση τυ-
χὸν παρατήρηση ὅτι ὁ τότε δογματισμὸς
ἦταν, ὡς θρησκευτικὸς, βαρύτερος καὶ
καταστρεπτικώτερος γιὰ τὴν ἀλήθεια σὲ
σύγκριση μὲ τὸν σημερινὸ πολιτικοκοινω-
νικὸ, κυρίως, δογματισμὸ. Γιατί, ὅπως τὸ
θρησκευτικὸ, ἔτσι καὶ τὸ πολιτικοκοινω-
νικὸ δόγμα — κατ' οὐσίαν ἀμφοτέρω εἶναι
ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα — δὲν ἀφήνει καμ-
μιὰ πτυχὴ τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, ἀτομι-
κῆς ἢ ὁμαδικῆς, ἀκόμη καὶ τὴν πιδ ἀσή-
μαντὴ ἢ προσωπικὴ, ποὺ νὰ μὴν ἐπιχειρή-
σῃ νὰ τὴ ἀπλωσῇ, νὰ τὴν διαστρέψῃ, νὰ
τὴν παραχαράξῃ. Ἀπλὴ παρατηρικότητα
ἀρκεῖ, γιὰ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ κανεὶς ὅτι ὁ ση-
μερινὸς μαζάνθρωπος - θῦμα τοῦ πολιτι-
κοκοινωνικοῦ, δογματισμοῦ, ποὺ ἄλλο-
τριώνει καὶ διαστρεβλώνει ἢ διαστρέφει

ἀκόμη και την έρωτική του συμπεριφορά — για να αναφερθώ σε μιὰ καθαρά προσωπική πτυχή της ζωής — για να ευθυγραμμισθῇ πρὸς τὸ ἐπίσημα ἐντελλόμενο, ὑποδεικνυόμενο, τὸ κρατοῦν, τὴν κατεστημένη μόδα τοῦ ἰσχύοντος σήμερα έρωτισμοῦ — ἀκόμη και τῆς σεξουαλικῆς διαστροφῆς ἀρρένων και θηλέων — δὲν διαφέρει πράγματι ἀπὸ τὸν τότε πιστὸ - θῦμα τοῦ θρησκευτικοῦ δογματισμοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ μπορούσε ν' ἀλλοτριώσῃ ἐπίσης τὴν προσωπική του ζωή, φθάνοντας π.χ. μέχρι τὴν ἀπόλυτη διάστροφή κατάστασης τοῦ χριστιανικοῦ «λευκοῦ γάμου» ἢ τὸν χριστιανικὸ αὐτοενοουχισμό.

Καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθῇ, ὅτι ἡ σημερινὴ ἐξουσία δὲν εἶναι ἐκτοπλασματική ὅπως ἡ μεσαιωνική, ἐφ' ὅσον δῆθεν σήμερα οἱ ἐξουσιαστὲς εἶναι ἐντολοδόχοι τῆς κοινότητος. Στὴν πραγματικότητα ἡ σύγχρονη ἐξουσία εἶναι ἀσύγκριτα πιὸ διάστροφή και παρὰ φύσιν ἀπὸ τὴν τότε, κατὰ τὸ μέτρο ποὺ σήμερα ὁ σιδηροῦς ἐξουσιαστικὸς βραχίον τῆς Τεχνολογίας μπορεῖ νὰ ἀσκήσῃ τὴν ἐκμηδενιστικὴ δράση και κακοποιὸν ἐπῆρειά του παντοῦ κι ἐπὶ ὁποιοδήποτε, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ δυνατότητα πούθενά κανεὶς νὰ ξεφύγῃ. Καὶ φρονῶ — μολονότι κινδυνεύω νὰ ἐκληφθῶ ὅτι τρέφω μεγάλη ἰδέα γιὰ τὰ γραπτὰ μου —, ὅτι θὰ ἐπεφτε τὸ ἐπίπεδο τοῦ παρόντος ἀρθριδίου, ἂν καταπιανόμουν στὰ σοβαρὰ νὰ ἀποδείξω τὸ «λαϊκὸν λόγιον» ὅτι οἱ ἐξουσιαστὲς σήμερα εἶναι δέσμιοι τῆς κοινότητος ὡς ἐντολοδόχοι τῆς...

Ἐνα τρίτο στοιχεῖο, ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἐποχὴ τοῦ Πλήθωνος, μόνον ὁ χρόνος μπορεῖ ν' ἀποδείξῃ ἂν εἶναι ἢ δὲν εἶναι κοινὸ και τῆς δικῆς μας. Πρόκειται γιὰ τὴν ὁλοκλήρωση τοῦ κύκλου τῆς κατὰπτωσης και παρακμῆς και τὴν σύστοιχη πρὸς αὐτὴν ἀνάληψη τῆς ἀνθρωπότητος. Τότε ὁ ἰσχύων κόσμος κατέρρεε πιά κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῶν ἁμαρτιῶν του κι ἕνας νέος κό-

σμος προσπαθοῦσε μέσ' ἀπὸ τὶς στάχτες νὰ γεννηθῇ — ἀδιάφορο ἂν ἐκεῖνη ἢ Ἀναγέννηση δὲν ἦταν αὐτὴ ποὺ ἐπρεπε νὰ εἶναι. Κι ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπίσης κατέρρεε ἀναγεννώμενος ἢ ἀνεγεννᾶτο καταρρέων — ἀδιάφορο ἂν ἢ ἀναγέννησή του ἐκεῖνη (ἢ γέννηση τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ) ἦταν στραβή, κουτσὴ κι ἀνάποδη. Σήμερα δὲν ξέρουμε ἂν τὴν σύγχρονη παρακμὴν — μολονότι σίγουρα ἔχουμε φθάσει στὸ μὴ παρέκει και ἕνα περαιτέρω βῆμα μας στοῦ κακοῦ τῆ σκάλα θὰ εἶναι ἀρκετὸ γιὰ τὴν ἐξαφάνιση τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους — δὲν ξέρουμε, λέω, σίγουρα ἂν τὴν ἱστορικὴ κατὰπτωσή μας θὰ διαδεχθῇ μιὰ νέα Ἀναγέννηση. Καὶ δὲν θέλω νὰ μελλοντολογῇσω γι' αὐτό.

Θὰ παρατήρησω μὲ δύο λόγια μόνο, ὅτι ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς ἢ Πλήθων εἶχε πιάσει βαθιὰ και ἐκπληκτικὰ σωστά, γιὰ μιὰ περίοδο ἀπόλυτου σκοταδισμοῦ, ὅχι μόνον τὸν ἐπιθανάτιο ρόγχο τῆς ἐποχῆς του ἀλλὰ και τὸ φάρμακο τῆς σωτηρίας του. Ὁ ἑλληνικὸς δραματισμὸς τοῦ Πλήθωνος — παγκόσμιος κι ὄχι στενὰ ἐθνικὸς ἀφοῦ ὁ Ἰδιὸς στὴν Ἰταλία ἔκανε τὸ πᾶν και πέτυχε τὴν μεταφύτευση τῆς ἑλληνικότητος στὴ Δύση, πράγμα ποὺ δὲν μπόρεσε νὰ πράξῃ ἐδῶ — προτείνει τὴν ἐλευθέρη ἀναζήτηση ἀντὶ τοῦ δόγματος και τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἀρχῆς ἀντὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ἐξουσίας (τῆς ἐνάρχου τάξεως, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν καταφύσιν ὁμαλῆ ζωῆς τῆς ἀνθρώπινης ομάδας σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν παραφύσιν ὑποστασιοποίηση τῆς Ἐξουσίας). Μέσα στὸ ζόφο και τὸ ἔρεβος τοῦ σύγχρονου Μεσαίωνα τῆς ἐξουσιαστικότητος και τοῦ δογματισμοῦ ὁ Γέρος τοῦ Μυστρά μᾶς ρίχνει τοὺς προβολεῖς τοῦ προσωπικοῦ του ὑποδείγματος. Θ' ἀναγεννηθοῦμε καταρρέοντες ἢ θὰ καταρρεύσωμεν ἀναγεννώμενοι;

Δ. Ι. Α.

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

“Όπως ό Πλήθων, πρέπει κι έμείς νά φιλοσοφήσωμε για την παρουσία και την αποστολή του Έλληνισμού”

Ός έμβλημα της Έλευθέρας Σχολής Φιλοσοφίας έθεσα τό όνομα του τελευταίου βυζαντινού φιλοσόφου, ό όποιος ανέπτυξε ένα φιλοσόφημα που έγύριζε επίσης στις ρίζες, και μάλιστα στις ρίζες της κλασσικής αρχαιότητας. Ό Πλήθων είδε ότι ή αυτοκρατορία και ή βασιλεύουσα χάνονται και απέφασισε νά έλθη στο Μυστρά, όπου νά ρίψη την ιδέα της δημιουργίας ενός έλλαδικού κράτους, όπου θά διασωθή ή έλευθερία των Έλλήνων. Όραματίζεται άγώνες κατά των Τούρκων και των Φράγκων για νά έλευθερωθή ή κυρίως Έλλάς; ή όποια ν' αποτελέσει τό καινούργιο και την καινούργια άφετηρία για την πορεία του Έλληνισμού μέσα στην Ιστορία. Οί όραματισμοί του Πλήθωνος δέν έπραγματοποιήθηκαν. Τελικώς και ό βράχος του Μυστρά, ή έλευθερη αυτή σκοπιά, όπου ή φιλοσοφία έθέρμανε τά πνεύματα των έκλεκτών μαθητών του Πλήθωνος, κατακτήθηκε από τους Τούρκους.

Ό Πλήθων ως έμβλημα της Έλευθέρας Σχολής Φιλοσοφίας έχει βαθύτατον συμβολισμόν. Όπως ό Πλήθων έφιλοσόφησε για τή μοίρα του Έλληνισμού και έθεσε τά θεμέλια του νέου Έλληνισμού, όταν ή αυτοκρατορία κατέρρεε, έτσι κι' έμεις στην κρίσιμη έποχή που διέρχεται τό έθνος μας θέλομε νά φιλοσοφήσωμε για την ιστορική μας παρουσία και αποστολή, και τοϋτο σημαίνει ότι είμεθα αποφασισμένοι, όσο τό έπιτρέπουν οί δυνάμεις μας, νά θέσωμε έξ άρχής όλα τά βασικά προβλήματα του συγχρόνου Έλληνισμού και νά συντελέσωμε, ώστε οί σύγχρονοι Έλληνες νά αποκτήσουν ύψηλό βαθμό αυτόσυνειδησίας, για τό τι είναι οί ίδιοι και για τό τι πρέπει νά είναι μέσα στην ιστορία. Τά προβλήματα αυτά του συγχρόνου Έλληνισμού θέλομε νά τά ανασκάψωμε, ώστε νά φανή τό μέγεθός των και νά έκτιμηθή ή σημασία των όχι μόνο για την επιβίωση, αλλά και για την ανάδειξή μας.

Ό Έλευθέρα Σχολή Φιλοσοφίας θέλει νά συνεχίση την ένδοξη φιλοσοφική παράδοση του Μυστρά, δηλαδή νά διδάσκη συστηματικώς τή φιλοσοφία — τό άνώτατο πνευματικό αγαθό του έλληνικού πνεύματος —, συνάμα όμως θά είναι και σκοπιά άνοικτη πρός όλα τά σημεία, σκοπιά από την όποία θά τεθούν όλα τά προβλήματα του συγχρόνου Έλληνισμού. Ό ζωή μας όχι μόνο στην πολιτική της έκδήλωση, αλλά σέ όλες τίς έκδηλώσεις της, πάσχει από έλλειψη φιλοσοφικών έννοιών. Τό μεγάλο αγαθό, τό όποιον έδημιούργησαν οί άρχαίοι πρόγονοι και τό όποιον έχει γονιμοποιήσει τό πνεύμα όλων των λαών της Δύσεως, ή φιλοσοφία, αυτό τό αγαθό δέν έχει άκόμη άφομωθή από τους νέους Έλληνες. Ό παιδεία μας πάσχει, διότι τά θεμέλιά της δέν στηρίζονται σέ έννοιες φιλοσοφικές. Από τον ίδιο λόγο πάσχει και ή πολιτική μας ζωή.

Όν οί φορείς της πολιτικής μας ζωής είχαν φιλοσοφήσει, τότε ή πολιτική μας ζωή θά είχε όλιγώτερα πάθη και περισσότερη αλήθεια. Πάντως, ή Έλευθέρα Σχολή Φιλοσοφίας θά φιλοσοφή και για τά πολιτικά μας προβλήματα χωρίς ποτέ νά πολιτικολογή. Τά πολιτικά είναι προβλήματα ζωής, προβλήματα ύπάρξεως του λαού, και γι' αυτά τά προβλήματα ή φιλοσοφία έχει μοχθήσει άφ' ότου ύπάρχει.

Τό πρωταρχικό κίνητρο για την ίδρυση της Έλευθέρας Σχολής Φιλοσοφίας ήταν ή απομάκρυνση από την Αθήνα, όπου συνωστίζονται τρία έκατομμύρια άνθρωποι, και όπου ό θόρυβος και ή τύρβη, ή θολή και μολυσμένη ατμόσφαιρα, έμποδίζουν τους ανθρώπους νά σκεφθούν καθαρά και αντικειμενικά. Τό κέντρο έχει γίνει άφόρητο και δέν χωράει πλέον τους ανθρώπους που συνέρρευσαν εκεί. Ό συσσώρευση αυτή του

* Έναρκτήριος όμιλία στα έγκαίνια της «Έλευθέρας Σχολής Φιλοσοφίας ό Πλήθων», Μαγούλα Σπάρτης, 20.1.1975.

πληθυσμοῦ στὴν Ἀθήνα εἶναι μιὰ ἀπειλὴ γιὰ τὸ μέλλον τοῦ ἔθνους. Ἀπὸ τὸν συνωστισμό αὐτὸν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προκύψῃ τίποτα τὸ ὑγιές. Ἡ Ἀθήνα θὰ παράγῃ μόνον προλεταρίους. Γι' αὐτὸ ἡ ἀναγέννηση ἡμπορεῖ νὰ προέλθῃ μόνον ἀπὸ τὴν περιφέρεια, ἀπὸ τὴν ἐπαρχία, ἐφ' ὅσον συνειδητοποιήσῃ τὰ προβλήματά της, καὶ ἐφ' ὅσον κατορθώσῃ νὰ γίνῃ αὐτοδύναμη. Ἡ ἐπαρχία πρέπει νὰ πάρῃ τόση ἐξουσία ἀπὸ τὸ κράτος, ὅσο τῆς ἀνήκει γιὰ νὰ δαμάσῃ τὰ προβλήματά της. Τὸ κέντρο δὲν μπορεῖ νὰ λύσῃ τὰ προβλήματα τῆς ἐπαρχίας. Ἐκεῖνο ποὺ μπορεῖ νὰ κάνῃ καὶ ἐπιβάλλεται νὰ κάνῃ εἶναι νὰ παραχωρήσῃ τὸ μέρος τῆς ἐξουσίας ποὺ ἀνήκει στὴν ἐπαρχία. Ἡ δημοκρατία πρέπει νὰ γίνῃ ὅσο εἶναι δυνατόν περισσότερο ἄμεση. Ἡ ἔμμεση δημοκρατία εἶναι ἓνα κακὸ ἀντίγραφον τῆς δημοκρατίας. Ὅλα τὰ προβλήματα ποὺ τυραννοῦν τὴν ἐπαρχία πρέπει νὰ λυθοῦν ἀπὸ τὴν ἴδια. Ὅμως, δὲν εἶναι ἡ ὥρα γιὰ νὰ ἀναπτύξωμε τὸ πρόβλημα τοῦτο. Ἐνδεικτικῶς μόνον τὸ ἐθίξαμε, γιὰ νὰ ὑποδηλώσωμε ὅτι ἡ Ἐλευθέρα Σχολὴ Φιλοσοφίας θὰ θέσῃ ἐξ ὑπαρχῆς ὅλα τὰ βασικά προβλήματα τῆς ἐλληνικῆς πραγματικότητος. Καὶ ἡ πρόθεσίς της εἶναι νὰ τὰ θέσῃ εἰς βάθος καὶ νὰ τὰ προβάλλῃ στὴν κοινὴ γνῶμη. Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἐλεύθερη καὶ συστηματικὴ σκέψις. Ἔργο της εἶναι νὰ ἀνατέμνῃ ὅλα τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ ἐρχεται νὰ βοηθήσῃ τὴ ζωὴ νὰ εὕρῃ τὸν ὀρθὸ τῆς δρόμο.

Ἐὰν ἀνακατατάξωμεν τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς μας, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι μόνο οἰκονομικά, ἀλλὰ καὶ ἠθικά καὶ πνευματικά, ἐὰν συλλάβωμε εἰς βάθος τὸ νόημά των καὶ ἂν ἡρεμήσωμε ὡς λαός, πιστεύω ὅτι εἶναι δυνατόν ὄχι μόνο νὰ ἀναδειχθοῦμε, ἀλλὰ καὶ νὰ δώσωμε καὶ κάποιες ιδέες στὴν ἀνθρωπότητα. Παρὰ τὶς κακοτυχίες καὶ κακουχίες μας ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, εἴμεθα ἓνας λαὸς μὲ πολλὴ ζωτικότητα καὶ ἀντοχή. Ἐὰν λοιπὸν ἐντείνωμε εἰς τὸ ἑπακρον τὴν παιδεῖάν μας ἀπὸ τὰ κατώτατα ὡς τὰ ἀνώτατα στρώματά της, ἐὰν παιδευθοῦμε καὶ ἀποκτήσωμε ὑψηλὸ βαθμὸ αὐτοσυνηδησίας, πιστεύω ὅτι μποροῦμε καὶ πάλιν νὰ δώσωμε κάτι σημαντικὸ στὴν ἀνθρωπότητα, ὅπως ἐπράξαμε τόσες φορὲς στὴν ἱστορία μας ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ὀμήρου. Ὁ τόπος αὐτὸς εἶναι προωρισμένος νὰ γεννᾷ μεγάλες οἰκουμενικὰς ιδέες καὶ νὰ δημιουργῇ θεοὺς, τοὺς ὁποῖους νὰ παραδίδῃ στὴν ἀνθρωπότητα.

Ἡ ἀνθρωπότης πάσχει σήμερα ἀπὸ ἑλλειψη μεγάλων οἰκουμενικῶν ιδεῶν, καὶ οἱ ιδέες, ποὺ ἔχουν αὐτὸ τὸ ὄνομα, δὲν εἶναι ἀληθινὰ οἰκουμενικές, γιατί συνδέονται στενὰ μὲ τὰ συμφέροντα τῶν μεγάλων. Ὅ,τι παρουσιάζουν οἱ μεγάλοι ὡς οἰκουμενικὴ ιδέα, ὁποιοδήποτε ὄνομα καὶ ἂν ἔχῃ, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἓνας ὦμος καὶ χυδαῖος ὕλισμός, ὁ ὁποῖος λαμβάνει τὸ προσωπεῖο τῆς οἰκουμενικότητος. Αὐτὸς ὁ ὕλισμός τῶν μεγάλων ἐμποδίζει καὶ τὴν Εὐρώπῃ νὰ ἐνωθῇ καὶ νὰ γίνῃ αὐτοδύναμη. Αὐτὸς ἐπίσης πιέζει τοὺς μικροὺς λαοὺς ποικιλοτρόπως καὶ τοὺς ἐμπορεύεται κατὰ τὸ συμφέρον του. Ὅμως, παράλληλα πρὸς αὐτὸν τὸν ὕλισμό τῶν μεγάλων, ὑπάρχει ὁ ἰδεαλισμός τῶν μικρῶν λαῶν. Ὅσο πιεστικὸς καὶ ἂν εἶναι ὁ ὕλισμός τῶν μεγάλων, ἡ τύχη τῆς ἀνθρωπότητος δὲν θὰ ἀποφασισθῇ τελικῶς ἀπ' αὐτήν, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν πάλην τῶν ιδεῶν. Οἱ ιδέες εἶναι πάντοτε ἰσχυρότερες ἀπὸ τὴ δύναμη τῆς βίας καὶ ἀπ' ὅλα τὰ φονικά ὄπλα. Ὅσα περισσότερα φονικά ὄπλα συσσωρεύσουν στὶς ἀποθήκες τοὺς οἱ μεγάλοι, τόσον ἰσχυρότερες γίνονται οἱ ιδέες μέσα στὴν συνείδηση τῶν λαῶν, οἱ ὁποῖες τελικῶς θὰ ρυθμίσουν τὴν τύχη τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀπ' αὐτὴν τὴν πάλην τῶν ιδεῶν ὄχι μόνον δὲν πρέπει ν' ἀπουσιάζωμε, ἀλλὰ πρέπει σ' αὐτὴν ν' ἀποτελοῦμε τὴν πρωτοπορίαν. Οἱ Ἕλληνες δὲν ἐπεβλήθησαν ποτὲ ὕλικῶς στὴν ἱστορία, ἐνίκησαν ὅμως πάντοτε τὴν ὕλη καὶ τὴ βίαν μὲ τὶς ιδέες. Γι' αὐτὲς τὶς ιδέες θὰ ἀγωνισθῇ ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεων της ἡ «Ἐλευθέρα Σχολὴ Φιλοσοφίας ὁ Πλήθων». Τέλος εὐχομαι εἰς τὴν Σχολὴν βίον ἴσον πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΟΥΔΟΥΡΗΣ*

Οί κοινωνικοπολιτικές ιδέες του Πλήθωνα

Με τὸ ἄρθρο αὐτὸ ἐπιχειρεῖται μιὰ πρόσβαση στὶς κοινωνικοπολιτικὲς ἀπόψεις τοῦ Γεώργιου Γεμιστοῦ - Πλήθωνα, ἐνὸς στοχαστῆ πού, χωρὶς νὰ διεκδικεῖ κάποια πρωτοτυπία, ἐπέδρασε καθοριστικὰ στὴ δυτικότερη ἀντιμετώπιση τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη. Μὲ τὸν Πλήθωνα ἀποκαθίσταται τὸ κύρος τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, συντελεῖται ἡ ἐξοδος τοῦ ἀναγεννησιακοῦ πνεύματος ἀπὸ τὴ στατικότητα τῆς κληρικαλιστικῆς παράδοσης καὶ τοῦ δογματισμοῦ. Μέσα στὸ κλίμα τῆς σκέψης πού δημιουργεῖται, συνταιριάζεται ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ χριστιανικὴ κοσμοθεωρία μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη. Μὲ τὴν πορεία πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, πού κατευθύνεται γόνιμα ἀπὸ τὸν Πλήθωνα, δὲν ἐνσαρκώνεται κάποιος ρομαντισμὸς οὔτε μιὰ μυστικοπαθὴς νοσταλγία, ἀλλὰ μιὰ συνειδητὴ προσπάθεια ἐπαναπροσδιορισμοῦ τοῦ φιλοσοφικῶς διανοεῖσθαι.

Περνώντας στὴν ἐξέταση καὶ στὴν ἐκθεση τῶν ιδεῶν του, σὰν πρῶτο ἀντικείμενο τοποθετεῖται ὁ ἄνθρωπος ὡς κοινωνικὴ ὑπαρξη, γιὰ νὰ παρουσιαστῇ στὴ συνέχεια ἡ θεωρία του γιὰ τὴν πολιτεία καὶ τὴ δομὴ τῆς καθὼς καὶ ἡ λειτουργικότητα αὐτῆς τῆς πολιτείας.

Α) Ὁ ἄνθρωπος σὰν κοινωνικὴ ὑπαρξη⁽¹⁾

Ὁ Πλήθωνας πίστευε ὅτι ἡ κοινωνικότητα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι «ἐνα ἀναντίρρητο καὶ ἐμπειρικὸ γεγονός». ⁽²⁾ Ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, πού στὸ προοίμιό του ἔργου του, *Μετὰ τὰ Φυσικὰ* γράφει: «*ἄνθρωπος φύσει κοινωνικὸν ζῶον καὶ συζῆν πεφυκός*», σημειώνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι «*ζῶον ἀθάνατον θνητῇ κοινωνεῖν φύσει πεφυκός*». ⁽³⁾ Εἶναι δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος μιὰ κοινωνικὴ ὑπαρξη καὶ σὰν τέτοια ζεῖ καὶ κινεῖται. Εἶναι ἀντίθετο μὲ τὴν ἴδια του τὴ φύση νὰ ζεῖ ἀπομονωμένα, γιὰ τὴ ἀκοινωνσιὰ τὸν στερεῖ ἀπὸ τὴν πληρότητα πού προσφέρουν οἱ διαπροσωπικὲς σχέσεις.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴν ψυχικὴ ὠφέλεια πού δημιουργεῖ ἡ συναναστροφή μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, τὸ ἄτομο πρέπει νὰ ζήσει μὲ τοὺς συνανθρώπους του, προκειμένου νὰ πραγματώσει τὶς ἐπιθυμίες του. Τὸ «*εὐδαιμόνως ζῆν*» δὲν ἀποτελεῖ μόνο μιὰ κοινὴ ἀνθρώπινη ἐπιθυμία, ἀλλὰ ἐνσαρκώνει τὸ βασικὸ σκοπὸ τῆς ὑπαρξης. Βέβαια, τὸ «*εὐδαιμόνως*» δὲ χρησιμοποιεῖται μὲ τὴν ἴδια ἔννοια ἀπ' ὅλους. Γιὰ ἄλλους συνδέεται μὲ τὴν ἡδονή, γιὰ ἄλλους μὲ τὸν πλουτισμὸ ἢ μὲ τὴ δόξα ἢ μὲ τὴν ἀρετὴ καὶ τὸ καλὸ, ὅπως γράφει. ⁽⁴⁾

Ἡ ἐπίτευξη αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ περνᾷ μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῶν κοινωνικῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἀνθρώπου, οἱ ὁποῖες εἶναι ἐμφυτεῖς καὶ πού, στὴν πιὸ ὑψηλὴ τους μορφή, ὁδηγοῦν στὴ δημιουργία τῆς *ἐθνικῆς πολιτείας*, πού ἀποτελεῖ τὴν πρώτη μονάδα ἐνὸς πολιτικοῦ κόσμου. Μόνον ἔτσι μορφοποιεῖται ἡ κοινωνικὴ προσωπικότητα, τῆς ὁποίας βάση εἶναι ἡ ἀρετὴ τοῦ νὰ εἶναι κάποιος πολίτης ἐνὸς πολιτικῶς ὁργανωμένου σώματος, καὶ νὰ μετέχει στὶς ποιοτικὲς διαδικασίες τοῦ μετασχηματισμοῦ τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας.

* Ὁ κ. Κωνσταντῖνος Βουδούρης εἶναι καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν.

(1) Βλ.: ἡ ἐργασία βασίστηκε στὸ βιβλίό του G.A. Papacostas, *George Gemistos - Plethon, a study of his philosophical ideas and his role as a philosopher-teacher*, New York (Diss) 1968, κεφ. 80, σσ. 164 - 190.

(2) Βλ.: δ.π. (σημ. 6), σ. 164.

(3) Βλ.: I.E.E. Θ, σ. 369

(4) Βλ.: Πλήθωνα, *Νόμων συγγραφῆς* Βιβλίον Α' α. «Περὶ διαφορᾶς τῶν περὶ τῶν μεγίστων ἀνθρώποις δοξῶν».

Τὸ «*εὐδαιμόνως ζῆν*» δὲν εἶναι μιὰ ὑπόθεση αὐστηρὰ προσωπική, παρὰ τὸ ἀποτελεσματικὴ τῆς ἐνσυνείδητης κοινωνικῆς δράσης, ποὺ συμβάλλει στὴν ἀνέλιξη τοῦ ἀτόμου. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Πλήθωνας τοποθετεῖ σὰν ὀριακὴ δύναμη τὸ Λόγο, τὴν ὀρθολογιστικὴ — δηλαδή — δύναμη τοῦ προσώπου ποὺ τὸ καθιστᾷ αὐτοκυρίαρχο, δίκαιο, συνειδητοποιημένο. Θεωρεῖ τὸ Λόγο σὰν ἕνα μεταφυσικὸ δῶρο χαρισμένο ἀπὸ τὸ Δημιουργὸ τῶν πάντων στὸν ἄνθρωπο, ὥστε αὐτὸς νὰ ἀναπτύξει τὴν πολιτικὴν του ἀρετὴν. Πάνω στὶς ιδιότητες ποὺ καλλιεργεῖ ἡ λογικὴ στηρίζεται ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴ στατικὴ κατάσταση τῆς κοινωνικῆς ὁρμῆς τοῦ ἀνθρώπου στὶς μορφοποιημένες κοινωνικὲς σχέσεις. Ὁ ἄνθρωπος δηλαδή «δρώντας εἶναι ἄμεσα ὄν θεωρητικὸ, ἀφοῦ κάθε ἐνέργειά του κατευθύνεται καὶ ἐπηρεάζεται ἀπὸ εἰκασίες ποὺ σ' ἕνα πρωταρχικὸ στάδιο σκέψεως καὶ δράσεως παίζουν τὸ ρόλο τῆς θεωρίας».⁽⁵⁾

Ἡ ἴδρυση, λοιπόν, τῆς ἐθνικῆς πολιτείας εἶναι ἀπαραίτητη, ἀλλὰ καὶ ἀπαραίτητα βιώσιμη, μὲ μιὰ καθορισμένη πολιτικὴν ἰδεολογία καὶ δομὴ. Ἡ αὐτάρκεια τοῦ ἀτόμου ἔχει κοινωνικὸ ὑπόβαθρο καὶ στὴν κοινωνία ἀντανακλᾶται ὅταν βιωθεῖ.

Β) Ἡ Πολιτεία καὶ ἡ δομὴ τῆς

Ὁ Πλήθωνας ὑποστήριξε πῶς ἡ ἐπίτευξη τῆς ὅσο τὸ δυνατόν πιὸ ὀλοκληρωμένης εὐτυχίας τοῦ προσώπου εἶναι στενὰ συνδεδεμένη μὲ τὴν ὀργανωτικὴν δομὴ τῆς πολιτείας ὅπου ζεῖ, καὶ τὶς σχέσεις τῆς μὲ τοὺς κατοίκους τῆς. Οἱ προτάσεις του γιὰ τὴν ἀναμόρφωση τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας καὶ γιὰ τὴν ἐσωτερικὴν ὀργάνωσίν της, ποὺ εἶναι ἐπηρεασμένες ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες πλατωνικὲς ἀντιλήψεις καὶ ἐνέχουν τὴ συναισθητικὴν τῆς ἐλληνικῆς του ταυτότητος, προσπαθοῦν νὰ δώσουν λύσεις στὰ ἀκανθώδη προβλήματα τῆς ἐποχῆς του⁽⁶⁾, ἀλλὰ καὶ — γενικώτερα — ἀπαντήσεις στὰ προβλήματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν πολιτικὴν καὶ, φυσικά, μαρτυροῦν ξεκάθαρα τὸ ὀξύτατο κρατικὸ πρόβλημα τοῦ Βυζαντίου λίγο πρὶν τὴν καταστροφὴν του.

Κατὰ τὸν Πλήθωνα, ἡ ἰδανικὴ πολιτεία εἶναι δημοκρατικὴ, στὴ βάση τῆς πλατωνικῆς καὶ κατὰ τὸ πρότυπο τῆς ἀρχαίας Σπάρτης διοργανωμένη.⁽⁷⁾ Σκοπὸς τῆς ὑπαρχῆς τῆς εἶναι ἡ δημιουργία τοῦ κλίματος τῆς τάξης καὶ τῆς ἀσφάλειας καὶ ἡ παροχὴ τῶν δυνατοτήτων μὲ τὶς ὁποῖες μποροῦν νὰ ζήσουν εὐτυχισμένα οἱ πολῖτες. Ἄν δὲν ἐπιτυγχάνεται αὐτὸς ὁ πρακτικὸς καὶ ἀδήριτος στόχος, τότε ἡ ἐθνικὴ πολιτεία δὲν ἔχει οὐσιαστικὴν ὑπαρξιν, παρὰ μόνον εἰκονικὴν.

Γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ὅμως ἡ τάξις καὶ ἡ ἀσφάλεια, πρωταρχικὴ προϋπόθεση εἶναι ἡ καλὴ διοίκησις. Ὁ Πλήθων δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ὑπαρξιν ἴσων πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἀλλὰ γιὰ τὴ σωστὴ καὶ ἁρμονικὴ διακυβέρνηση, γιατί — ὅπως πιστεύει — ἀπ' αὐτὴν ἐξαρτιεῖται ἡ ὁμαλὴ λειτουργία τῆς πολιτείας. Στὸ ὑπόμνημά του «*Συμβουλευτικὸς πρὸς τὸν Δεσπότην Θεόδωρον περὶ τῆς Πελοποννήσου*» ἀναφέρει πῶς ἀνάμεσα στὰ τρία εἶδη πολιτευμάτων, τὴ μοναρχίαν, τὴν ὀλιγαρχίαν καὶ τὴν δημοκρατίαν, τὸ καλῶτερον εἶδος εἶναι ἡ μοναρχία γιὰ ὅσους σκέπτονται συνετά.

Τὸ πολίτευμα αὐτὸ εἶναι τὸ ἐνδεδειγμένο, γιατί θέτει φραγμὸν στὴ δεσποτικὴν δύναμιν τῶν ὀλίγων καὶ στὴν ἀνευθυνότητα καὶ τὸν παραλογισμὸν ποὺ διακρίνει πολλὰς φορὰς τοὺς πολλοὺς. Ὁ μονάρχης εἶναι ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ σὲ μιὰ Πολιτεία. Πρέπει ὅμως νὰ συμβουλευεταὶ καὶ νὰ καθοδηγεῖται ἀπὸ μιὰν ὁμάδα — συμβούλιον — εἰδικὰ καταρτισμένην. Βλέπουμε δηλαδή ὅτι ἡ μοναρχία — ὡς τὸ σωστότερον πολίτευμα — δὲν συνεπάγεται, κατὰ τὸν Πλήθωνα, τὴν ἀνεξέλεγκτην ἐξουσίαν τοῦ ἐνός, τοῦ ὁποῖου ἡ κρίσις εἶναι

(5) Βλ.: Κ. Βουδούρης, *Φιλοσοφία καὶ μεθοδολογία τῆς πολιτικῆς*, Ἀθήνα 1979, σ. 32.

(6) Βλ.: *Ἱστορία τῶν Ἑλληνικῶν Ἔθνους*, Β' ἔκδοσις, τ.Θ', σ. 287.

(7) Βλ.: ὁ.π., σ. 370.

ἀλάθητη κι ἀπαραβίαστη. Ἀντίθετα, εἶναι ἐπιβεβλημένη ἡ παρουσία ἑνὸς συμβουλίου, ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἀσκεῖ κριτικὴ πᾶν σ' ὅλα τὰ θέματα καὶ νὰ συμβουλευεῖ τὸ βασιλιά καὶ τὸ ὁποῖο θὰ ἀπαρτίζεται ἀπὸ ἕνα μέτριο ἀριθμὸ προσώπων. Αὐτοὶ πρέπει νὰ κινῶνται μὲ γνώμονα τὸ κοινὸ συμφέρον, καὶ ὁ πιὸ ἀσφαλὴς τρόπος γιὰ νὰ ἐπιτυγχάνεται αὐτὸ εἶναι νὰ μὴν εἶναι οὔτε πλούσιοι οὔτε φτωχοί. Γιατί οἱ πλούσιοι, ὅπως λέει, ἐξαιτίας τῆς ἀγάπης τους πρὸς τὸν πλοῦτο, δὲ θὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὰ κοινά, ἀλλὰ μὲ τὸ πῶς θὰ ἐκμεταλλεῖτον κάποιον, ἐνῶ οἱ φτωχοί, ἐξαιτίας τῆς ἀνέχειας, τίποτε ἄλλο δὲ θὰ ἐπιδιώκουν παρὰ τὸ πῶς θὰ ἀνακουφιστοῦν οἰκονομικὰ οἱ ἴδιοι.⁽⁸⁾

Ἄν ὅμως οἱ σύμβουλοι ἔχουν μέτρια οἰκονομικὰ μέσα, μποροῦν νὰ ἔχουν σὰ σκοπὸ τους τὸ κοινὸ ὄφελος. Θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ ἔχουν μιὰ ἐπαρκὴ μόρφωση, ἔτσι ὥστε μὲ σύνηθη νὰ μποροῦν νὰ ὑποδεικνύουν τὶς πιὸ καλὲς λύσεις. Ἐξίσου βασικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴ σύνθεση αὐτοῦ τοῦ συμβουλίου εἶναι τὸ ὅτι τὰ μέλη του πρέπει νὰ εἶναι ἱθαγενεῖς πολῖτες, γιατί μόνο αὐτοὶ μποροῦν νὰ ἐνδιαφερθοῦν πραγματικὰ γιὰ τὸ καλὸ τῆς χώρας τους.

Τίθεται λοιπὸν ἐδῶ τὸ θέμα τῆς ἀξιολόγησης τῶν δημόσιων λειτουργῶν μὲ βάση τὶς προσωπικὲς τοὺς ἱκανότητες καὶ προϋποθέσεις. Ἡ καταγωγή, ἡ οἰκονομικὴ ἐπιφάνεια καὶ ἡ μόρφωση εἶναι τὰ βασικὰ κριτήρια μὲ τὰ ὁποῖα ἀξιολογοῦνται. Διαπιστώνουμε δηλαδή, ὅτι θεωρεῖ τὴ σύνθεση τοῦ σώματος τῶν δημόσιων λειτουργῶν ποὺ πλαισιώνουν τὸ βασιλιά πολὺ βασικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴ σωστὴ λειτουργία τῆς πολιτείας, ἔστω καὶ ἂν τὰ κριτήρια ποὺ θέτει δὲν εἶναι ἀπόλυτα σωστά.

Μὲ τὴν ἐπίδραση τόσο τῶν ἰδεῶν τῆς ἐποχῆς καὶ κυρίως ἀπὸ τὶς ἀπόψεις τοῦ Πλάτωνα γιὰ τὸν ἱεραρχικὸ καὶ τριμερῆ κόσμον τῶν ἰδεῶν, ὅπου ἀνώτατη ἀρχὴ εἶναι τὸ ὄν, προβάλλει σὰν ἰδανικὸ ἕνα τριμερῆ διαχωρισμὸ τῶν κοινωνικῶν τάξεων, χωρὶς νὰ δέχεται σὰν ἀπαραίτητη προϋπόθεση κοινωνικῆς ἰσορροπίας τὴν ἰσότητα. Στὸ χωρὶς τῆς πολιτείας ἡ διάκριση γίνεται μὲ βάση τὶς εἰδικὲς λειτουργίες τῶν ἀτόμων μέσα σ' αὐτή. Καὶ αὐτὲς οἱ δραστηριότητες εἶναι συνέπεια τῶν φυσικῶν προδιαθέσεων καὶ κλίσεων τοῦ καθενός. Ἡ διάκριση σὲ τάξεις δὲν ἔχει κανένα ἄλλο λειτουργικὸ σκοπὸ, παρὰ ἀποβλέπει στὴ βελτίωση τῶν συνθηκῶν ζωῆς τῶν πολιτῶν, γιατί, μὲ τὴν ἀρμονικὴ συνεργασία, τόσο τῶν μελῶν τῆς κάθε τάξης ὅσο καὶ τῶν τάξεων μεταξύ τους, ἐπιτυγχάνεται τὸ «εὐδαιμόνως ζῆν» — ὁ κοινὸς στόχος τῶν ἀτόμων.

Ἡ πρώτη τάξη ὀνομάζεται *ἀρχικὸν φύλον*. Εἶναι ἡ ἀνώτατη τάξη τῆς πολιτείας καὶ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴν ἰδέα τῆς κυριαρχίας τοῦ ὄντος. Σ' αὐτὴν ἀνήκουν οἱ δημόσιοι λειτουργοί, ὁ στρατὸς καὶ οἱ ἀξιωματικοί του, καὶ ἐπικεφαλῆς τους βρίσκεται ὁ βασιλιάς. Στους δημόσιους λειτουργοὺς περιλαμβάνονται οἱ σύμβουλοι τοῦ βασιλιά, γιὰ τοὺς ὁποῖους ἔγινε λόγος παραπάνω, οἱ νομάρχες, οἱ δικαστὲς καὶ γενικὰ ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὶς δημόσιες ὑποθέσεις.

Ἰδιαίτερα σημαντικὸς εἶναι ὁ ρόλος τοῦ στρατοῦ καὶ ὁ τρόπος συγκρότησής του. Βέβαια, σύμφωνα μὲ τὰ πολεμικὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς του, ὁ Πλήθων διακρίνει τρία σώματα στὶς ἐνοπλεις δυνάμεις: τὸ στρατὸ ξηρᾶς, τὸ ναυτικὸ καὶ τὸ ἱππικὸ. Ἡ στρατεύση πρέπει νὰ εἶναι ὑποχρεωτικὴ καὶ νὰ καθορίζεται ἀπὸ εἰδικούς νόμους. Οἱ ἐνοπλεις δυνάμεις πρέπει νὰ εἶναι ἐθνικοποιημένες, ὅπως τὸ σῶμα τῶν δημοσίων λειτουργῶν. Καὶ αὐτό, ἐπεὶ τὸ σκοπὸς τῶν ἐνόπλων δυνάμεων εἶναι ἡ διατήρηση τῆς τάξης καὶ τῆς ἀσφάλειας στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἐθνικῆς πολιτείας, ἀλλὰ καὶ ἡ προστασία της ἀπὸ ἐξωτερικὲς ἐπιθέσεις. Ἄν λοιπὸν ὁ στρατὸς εἶναι συγκροτημένος ἀπὸ μισθωτοὺς — ξέ-

(8) Βλ.: Πλήθωνος, «Συμβουλευτικὸς πρὸς τὸν δεσπότην Θεόδωρον περὶ τῆς Πελοποννήσου», δ.π. τόμ. 4, 113-135: «οἱ μὲ γάρ (ἐν. οἱ πλούσιοι) διὰ τὴν τοῦ πλοῦτου φιλίαν οὐδὲν ἄλλο τὰ πολλὰ βουλευέσθαι φιλήσιν ἢ ὅθεν ἂν τις αὐτοῖς κέρδος προσείη, οἱ δὲ (ἐν. οἱ φτωχοί) διὰ τὴν ἀπορίαν οὐδὲν ἄλλο σκοπεῖν ἢ ὅθεν ἂν τὰς ἰδίας ἀνάγκας παραμυθῇσαιντο».

νους δηλαδή —, δὲ θὰ συμβάλλει στὴν ὑπόθεση τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ, γιατί δὲ θάχουν τὰ μέλη τοῦ ἐθνικῆ συνείδηση.

Καθῆκον, ἐπομένως, τῆς ἀρχουσας τάξης εἶναι ἡ πρόνοια καὶ ἡ προσφορά τῆς τάξης καὶ τῆς ἀσφάλειας στοὺς κατοίκους τῆς Ἑθνικῆς Πολιτείας, δηλαδή πρέπει νὰ προστατέψει τὸν καθένα ἀπ' τὴν ἀρπακτικὴν διαθέσει τῶν ξένων. Καὶ γι' αὐτὸ αὐτὴ ἡ τάξη ὀνομάζεται ἀπ' τὸν Πλήθωνα *κοινοὶ φύλακες*. Γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ὁ σκοπὸς αὐτός, τὰ μέλη τῆς δὲν πρέπει νὰ ἀσχολοῦνται μὲ ἄλλες δραστηριότητες, δὲν πρέπει νὰ σχετίζονται μὲ τὸ ἐμπόριο καὶ τὴν συναλλαγὴν ἢ μὲ τὴν παραγωγὴν, γιατί ἔτσι θὰ παρεμβάλλεται στὴ δρᾶση τοὺς γιὰ τὸ κοινὸ ἀγαθὸ τὸ προσωπικὸ ὄφελος, τὸ ὁποῖο — βέβαια — θὰ λειτουργεῖ ἀρνητικὰ καὶ σὲ βάρος τῆς πολιτείας καὶ τοῦ συλλογικοῦ συμφέροντος τῶν κατοίκων τῆς.

Ἡ δευτέρα τάξη εἶναι τὸ *αὐτουργικὸν γένος*: εἶναι ἡ πῶς σπουδαία, ἀναγκαία καὶ πολυπληθέστερη τάξη. Περιλαμβάνει τοὺς καλλιεργητὲς τῆς γῆς καὶ τοὺς παραγωγούς. Ἔχει ὅμως καὶ μιὰ ἄλλη λειτουργικότητα: ἀπ' αὐτὴ προέρχονται μὲ ἐκλογή τὰ ἄτομα ποὺ ὑπηρετοῦν σὰ δημόσιοι λειτουργοὶ καὶ αὐτοὶ ποὺ κατατάσσονται στὸ στρατό. Εἶναι ἡ σπουδαιότερη τάξη, γιατί πάνω τῆς θεμελιώνεται ἡ οἰκονομικὴ δύναμη καθ' ἐθνικὴν πολιτείαν. Ἄν δὲν ὑπάρχει ἐγγῶρια παραγωγὴ γεωργικῶν προϊόντων, ἡ οἰκονομία στὴ βάση τῆς εἶναι καταστραμμένη. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο εἶναι ἀναγκαία ἡ ἐνθάρρυνσὴ τῆς καὶ ἡ προστασία τῆς ἀπ' τὰ εἰσαγόμενα ἀγαθὰ. Αὐτὴ ἡ ἀποψη ὅσο κι ἂν εἶναι ἐπιχειρησμένη ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴν κατάρρευση ποὺ ἀντιμετώπιζε τὸ Βυζάντιο τὸ 14ο αἰ., ἀφοῦ ἡ παραγωγὴ παράκμαζε γιατί προτιμιόταν ἡ εἰσαγωγὴ προϊόντων ἀπ' τὴν Ἰταλία, ἀποτελεῖ ἀναγκαία οἰκονομικὴ συνθήκη ἐναντία στὴν ἐγγῶρια στέρηση. Γιατί, ὅπωςδήποτε, ὅσο πῶς ἐνισχυμένη εἶναι ἡ παραγωγικὴ τάξη, τόσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ παραγωγὴ καὶ τόσο ὑψηλότερο τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο τοῦ λαοῦ ἀπ' ὅλες τὶς ἀπόψεις. Ἡ τάξη δηλαδή αὐτὴ εἶναι ἡ πυροδοτικὴ δύναμις γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐθνικοῦ κεφαλαίου καὶ ἀκριβῶς αὐτὸ εἶναι τὸ καθῆκον τῆς.

Ἡ τρίτη καὶ τελευταία τάξη εἶναι τὸ *διακονικὸν γένος*. Σ' αὐτὴ ἐντάσσονται ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὴν κατασκευὴν, τὸ λεγόμενον *δημιουργικὸν φύλον*, μὲ τὸ ἐμπόριο, τὸ *ἐμπορικὸν φύλον*, καὶ τὴν συναλλαγὴν, τὸ *καπηλικὸν φύλον*: ὅσοι δηλαδή ἀσχολοῦνται μὲ τὴν δευτερογενῆ καὶ τριτογενῆ παραγωγὴν καὶ τὴν διοχέτευση τῶν προϊόντων στὴν κατανάλωση. Τὰ καθήκοντά τοὺς εἶναι βέβαια ἀνάλογα μὲ τὴν εἰδίκευση τῆς ἀσχολίας τοὺς καὶ βασίζονται πάνω στὶς σχέσεις παραγωγῆς - καταναλωτῆ. Εἶναι ἀπαραίτητο οἱ ἀσχολίες αὐτὲς νὰ συμφωνοῦν μὲ τὰ κυβερνητικὰ οἰκονομικὰ προγράμματα καὶ νὰ μὴ λειτουργοῦν μόνο μὲ γνώμονα τὸ προσωπικὸ ὄφελος, ἀλλὰ καὶ μὲ βάση τὸ ἐθνικὸ συμφέρον, γιατί τὸ κοινωνικὸ οἰκονομικὸ ὄφελος συνεπάγεται καὶ τὸ ἀτομικόν. Δηλαδή, τὸ συλλογικὸ οἰκονομικὸ συμφέρον τῆς Ἑθνικῆς Πολιτείας πρέπει νὰ προηγεῖται ἀπ' τὴν προσωπικὴν βλέψιν καὶ προτιμήσεις καὶ νὰ καθορίζει τὴν δραστηριότητες τῶν ατόμων, ἔτσι ὥστε νὰ ἐπιτευχθεῖ τὸ «εὐδαιμόνως ζῆν». Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη, ἡ τάξη αὐτὴ εἶναι πολὺ σημαντικὴ, γιατί προωθεῖ τὴν οἰκονομικὴν σχέσιν τῶν πολιτειῶν καὶ συντελεῖ στὴν ἐνδυνάμωση τοῦ ἐθνικοῦ κεφαλαίου, μὲ τὴν προϋπόθεση ἀσφαλῶς ὅτι ὁ στόχος τῆς θάναί νὰ τὸ υπερασπιστεῖ πραγματικά.

Γ) Λειτουργία τῆς Πολιτείας

Ἡ σωστὴ καὶ ἁρμονικὴ λειτουργία τῆς πολιτείας —ὅπως πίστευε ὁ Πλήθων— δὲ βασίζεται μόνο στὴν ἐγκαθίδρυση τοῦ μοναρχικοῦ πολιτεύματος καὶ στὴν ἁρμονικὴ συνεργασία τῶν τριῶν τάξεων, ἀλλὰ προϋποθέτει τὴν ἰσορροπία αὐτοῦ τοῦ πολυδύναμου ὀργανισμοῦ ποὺ λέγεται ἐθνικὴ πολιτεία. Γιὰ τὴν ἰσορροπία αὐτὴ εἶναι ἀναπόφευκτη ἡ υἱοθέτηση καὶ ἡ ἐφαρμογὴ ὀρισμένων οἰκονομικῶν μέτρων δίκαια θεσπισμένων,

τά όποια πρέπει ύποχρεωτικά νά ακολουθοϋν οί πολίτες στις όποιεσδήποτε οικονομικές δραστηριότητές τους, γιατί τδ συμφέρον τοϋ συνόλου είναι πιό βαρυσήμαντο άπ' τδ άτομικό.

Τδ πρώτο και βασικό οικονομικό μέτρο είναι ή έξυγίανση τοϋ έθνικοϋ νομίσματος. Πρέπει νά ύπάρχει ένα καθιερωμένο μετρητικό σύστημα και τδ έμπόριο και οί συναλλαγές νά γίνονται μέ βάση τήν κυκλοφορία έγχώριου νομίσματος. 'Η άπουσία σταθερής κατάστασης σ' αυτά τά δυό είναι όπωσδήποτε επιζήμια γιά τήν πολιτεία.

Δέ μπορεί, όμως, νά έννοηθεί οικονομική άνθηση μιās πολιτείας, άν δέν ύπάρχει έγχώρια παραγωγή. 'Η βάση τής οικονομίας μιās πολιτείας —κατά τόν Πλήθωνα— βρίσκεται στη δική της παραγωγικότητα. 'Επομένως, είναι επιβεβλημένη ή ένθάρρυνση τής έγχώριας παραγωγής, πού σημαίνει ένθάρρυνση και χρησιμοποίηση τών τριών συντελεστών της, δηλαδή τής εργασίας, τοϋ κεφαλαίου και τοϋ έδάφους: χωρίς τή χρησιμοποίηση και τών τριών δέν είναι δυνατό νά ύπάρξει. 'Αρα, άπαραίτητη προϋπόθεση γιά νά ένισχυθεί ή έγχώρια παραγωγή είναι ή κατάργηση τής έγγείου ιδιοκτησίας, δηλαδή ή έθνικοποίηση τής γής και ή διεκδίκησή της άπ' όλους τούς πολίτες. 'Η γή κάθε έθνικής πολιτείας πρέπει νά έμπιστεύεται στην ίδια τήν πολιτεία και όλοι νά μπορούν νά τήν έκμεταλλεύονται. Χαρακτηριστικά σημειώνει ό Πλήθωνας στοϋ υπόμνημά του πρδς τόν Μανουήλ Παλαιολόγο «*περί τής Πελοποννήσου*», πώς όλη ή γή πρέπει νά είναι κοινή σέ όλους και στόν καθένα πού επιθυμεί νά τήν εκμεταλλεύεται, και μάλιστα τόση έκταση νά κατέχει όση μπορεί νά καλλιεργεί.⁽⁹⁾ Μ' αυτόν τόν τρόπο δέν κλονίζεται τδ οικονομικό σύστημα, άφού ό θεμέλιος λίθος τοϋ προστατεύεται και επιβλέπεται συλλογικά. Κατά συνέπεια ή βιοτεχνία, τδ έμπόριο και άλλοι παραγωγικοί κλάδοι, πού βασίζουν τήν οικονομική τους δραστηριότητα στη γεωργία, γνωρίζουν άνθηση.

Αυτή ή φυσιοκρατική άντίληψη τοϋ Πλήθωνα είναι ιδιαίτερα σημαντική, άποτελεί τή βάση τής έπιστήμης τής Πολιτικής οικονομίας, και σέ έποχές πού ύπρχε οικονομική κρίση, προβλήθηκε σάν τδ βασικότερο αίτημα άναδιάρθρωσης τής Οικονομίας ή διανομή τής γής στοϋς άκτήμονες και ή εκμετάλλευσή της άπ' αυτούς, ώστε νά έξαλειφθεί ή άνεργία και ή άνέχεια.

Γιά νά στραφεί όμως ό πληθυσμός μιās πολιτείας στην καλλιεργεια τής γής του και στη μεγιστοποίηση τής παραγωγικής του ικανότητας, πρέπει —όπως ύποστήριξε ό Πλήθων— νά γίνεται έλεγχος στις εισαγωγές προϊόντων. 'Ο ίδιος ήταν ύποστηρικτής τοϋ προστατευτικοϋ έμπορίου, όπως ό Α. Hamilton.⁽¹⁰⁾ Πίστευε δηλαδή, πώς ή έπιβολή προστατευτικών νόμων ένάντια στα ξένα εισαγόμενα άγαθά ήταν άπαραίτητη, γιατί θά ώθοϋσε τήν πολιτεία νά ένδιαφερθεί γιά τίς δικές της δυνατότητες παραγωγής και κάλυψης τών κενών.

'Εξίσου σπουδαίο οικονομικό μέτρο είναι ή δημιουργία και ή έπιβολή ένός συγκεκριμένου φορολογικοϋ συστήματος. Και αυτό βασίζεται στοϋ άδιαφιλονίκητο γεγονός ότι καμιά πολιτεία δέ μπορεί νά εκπληρώσει βασικές λειτουργίες της χωρίς έσοδα, και τά έσοδα δέ μπορούν νά δημιουργηθοϋν χωρίς φορολογία. Οί φόροι άφοροϋν μόνο

(9) Βλ.: Πλήθωνος «*Είς Μανουήλ Παλαιολόγον περί έν Πελοποννήσῳ*», π.π. τόμ. 3, 246-265, σ. 260: «*τήν γήν άπασαν ώσπερ ίσως έχει κατά φύσιν κοινήν άπασι τοίς ένοικοϋσιν είναι, αντιποιέσθαι δέ μηδένα ιδία χωρίου μηδενός, έξείναι δέ παντί τῷ έθέλοντι φυτεύειν τε όπη βούλεται και έποικοδομείν και άρουν γής τε τοσοϋτον, όπόσον βούλεται τε και δύναται ώς τούτου τε δη και τοσοϋτου και κύριον εκαστον έσόμενον, επί τοσοϋτόν τε έφ' όσον περ άν και κατέχη μη άμελοή του έργάζεσθαι*».

(10) Βλ.: ό.π. (σημ.6), σελ. 187.

την παραγωγική τάξη, κατά τη γνώμη του. Δεν πρέπει όμως νάναι αυθαίρετα επιβεβλημένοι και νά συνεπάγονται άδικη μεταχείριση. 'Ο Πλήθων ήταν υπέρ ενός μονού - ένοποιημένου φόρου, γιατί, όπως πίστευε, αυτή ήταν ή πιό δίκαιη μορφή φορολογίας. Συγκεκριμένα, ή παραγωγικότητα — έλεγε — πρέπει νά διαιρείται σέ τρία μέρη. Τό ξ-να λαμβάνεται από την κυβέρνηση της έθνικής πολιτείας με τη μορφή φορολογίας για παροχή τάξης και ασφάλειας, τό δεύτερο από τούς κεφαλαιούχους που συνδέονται με την παραγωγή και τό τρίτο άπ' τούς παραγωγούς που εφοδιάζουν την έργατική δύναμη.

Παράλληλα, πρέπει νά επιβληθεί δασμολόγιο όχι μόνο στα εισαγόμενα αγαθά, αλλά και στα εξαγόμενα. Στα εισαγόμενα τό δασμολόγιο λειτουργεί προστατευτικά για την ενίσχυση της έγχώριας παραγωγής και, βέβαια, για την αύξηση του εισοδήματος της πολιτείας. Στα εξαγόμενα λειτουργεί πρὸς οικονομικό όφελος της πολιτείας που τό θέσπισε. Αυτή όμως ή επιβολή πρέπει νά γίνεται με σύνεση· δηλαδή, δεν πρέπει νά επιβαρύνονται πολύ τά άπόλυτα αναγκαία αγαθά.

Στόν Πλήθωνα συναντώνται οί θεμελιακές σκέψεις της οικονομικής πολιτικής ένός κράτους. Τά μέτρα αυτά που προτείνει δεν άποσκοπούν μόνο στη σωστή λειτουργία της μελλοντικής έθνικής πολιτείας του Μυστρά, αλλά δίνουν άπαντήσεις σέ προβλήματα που υπάρχουν ακόμα και σήμερα. Γιατί είναι όπωςσδήποτε πολύ ρηξικέλευθη ακόμα και για τη σύγχρονη έποχή ή άποψη του για κοινοκτημοσύνη της παραγωγικής έκτασης μιās χώρας, αφού τό πρόβλημα που δημιουργεί ή κατοχή μεγάλων εκτάσεων παραγωγικών, που δεν εκμεταλλεύονται όπως πρέπει, δεν έχει έπιλυθεί.

Για νά υπάρξει όμως μιá βιώσιμη έθνική πολιτεία και οί βασικές άρχές και οί κανόνες λειτουργίας της νά μὴ μείνουν στη θεωρία, πρέπει νά θεσπιστούν ανάλογοι κανόνες και συνθήκες, νόμοι δηλαδή. Άν και τό βιβλίό του Πλήθωνα «*Νόμοι*», όπου εκθετε πλήρως τις άπόψεις του για τη νομοθεσία και τη δικαιοσύνη, έχει χαθεί, ωστόσο μπορούμε νά διαπιστώσουμε ώρισμένες βασικές ιδέες του, όπως τις παρακάτω:

Οί νόμοι σχεδιάζονται από τις κυβερνητικές άρχές και είναι αναγκαίοι για τό όφελος τών πολιτών, επιβάλλονται —δηλαδή— μέσα από τά πράγματα. Συνεπάγονται την προστασία τών ατόμων, καθορίζουν τά πλαίσια μέσα στα όποια μπορούν νά αναπτύξουν τις δραστηριότητές τους και νά εκπληρώσουν τις επιθυμίες τους, και θέτουν φραγμό σ' όσα συμφέροντα του ένός θίγουν τόν άλλο. Είναι αναγκαίο νά επιβάλλονται αδιάκριτα, γιατί άλλωστε ποιό νόημα θά είχε ή δικαιοσύνη στην αντίθετη περίπτωση, νά είναι πρακτικά άποτελεσματικοί, ωφέλιμοι για όλο τό σύνολο, αληθείς και τίμιοι, έγκυροι και ασφαλώς νά υπακούονται· διαφορετικά δέ χρειάζεται ή ύπαρξή τους.⁽¹¹⁾ Γιατί, όπως σημειώνει, όλοι οί άνθρωποι ενδιαφέρονται περισσότερο για τό προσωπικό συμφέρον και όχι για τό κοινωνικό όφελος. 'Η πλειονότητα παρασύρεται άπ' αυτό και έξαιτίας της άπουσίας κατάλληλης και επαρκούς παιδείας καταλήγει σέ άνεύθυνες και άνομες πράξεις. Με τούς νόμους, όμως, το κοινό όφελος μπορεί νά επιβληθεί στο άτομικό.

Πρέπει, επομένως, στα άτομα νά προβάλλεται, ό,τι θεωρείται κοινωνικά δίκαιο. Αυτό πηγάζει άπ' τις έξής κατά τόν Πλήθωνα άρχές:

α) 'Υπάρχει τό *θεϊον*, μιá θεότητα, που ή ουσία της βρίσκεται σ' όλα τά δημιουργήματά της,

β) Τό θεϊον ενδιαφέρεται για τούς ανθρώπους και τις ύποθέσεις τους.

γ) Με την κρίση του διευθύνει όλα τά πράγματα κατάλληλα και δίκαια χωρίς ποτέ και με κανένα τρόπο νά άπομακρύνεται άπ' τό καθήκον του.

Οί νόμοι που άντιτίθενται σ' αυτές τις άρχές είναι άδικοι και επιζήμιοι, γιατί δέ

(11) Βλ.: δ.π. (σημ. 6), σ. 182

μπορούν να υποδείξουν στὸν ἄνθρωπο τί ἀρμόζει στὴ φύση του νὰ πράξει. Ἐπειδὴ ὁ μὴ οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν φτάσει στὸ ἐπίπεδο νὰ ξέρουν ποιά εἶναι ἡ φύση καὶ ἡ δύναμή τους καὶ νὰ προσπαθοῦν νὰ λειτουργοῦν ἀρμονικὰ καὶ δίκαια με τοὺς συνανθρώπους τους, εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ἴδρυση δικαστικοῦ συστήματος.

Στὶς πράξεις ποὺ ἀντιβαίνουν στὰ κοινωνικὰ πρότυπα πρέπει νὰ ἐπιβάλλεται τιμωρία. Ὅχι ὅμως ὅποιαδήποτε. Τὸ σύστημα τῶν ποινῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης — κατὰ τὸν Πλήθωνα — ἔπρεπε σὲ βασικά σημεῖα του νὰ ἀναδιαρθρωθεῖ. Παραδείγματος χάριν, ἡ ποινὴ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ εἶναι ἀπαράδεκτη, γιατί οἱ καταδικασμένοι σ' αὐτὴ δὲν εἶναι πιά χρήσιμοι στὴν πολιτεία, ἡ ὁποία θὰ μπορούσε νὰ ἐκμεταλλεῖται τὴν ἐργατικὴ τους δύναμη. Ἦταν, ὅμως, ὑπὲρ τῆς θανατικῆς ποινῆς γιὰ ἐγκλήματα ποὺ φανερόνουν ἄρρωστη ψυχὴ. Οἱ ἄνθρωποι ποὺ τὰ διέπραξαν δὲ μποροῦν νὰ θεραπευτοῦν καὶ νὰ ἐπανενταχθοῦν στὸ σῶμα τῆς πολιτείας, γι' αὐτὸ εἶναι καλὺτερο νὰ θανατώνονται.

Ἡ ἐπιβολὴ ὅμως τῶν ποινῶν σὲ ἐγκληματικές ἐνέργειες εἶναι ἀδιαχώριστη ἀπὸ τὴ διάρθρωση τοῦ συγκεκριμένου δικαστηρίου ποὺ ἔχει δικαιοδοσία σ' αὐτὰ τὰ θέματα. Ὁ Πλήθων πίστευε, ὅτι πρέπει τὰ δικαστήρια νὰ λειτουργοῦν σὰν ὀρκωτὰ δικαστήρια, νὰ συντίθενται δηλαδὴ ἀπὸ ἐνόρκους καὶ δικαστές, με τοὺς ὁποίους θὰ ἀπονέμεται ἡ δικαιοσύνη ἔμμεσα ἀπ' τὸ λαό, κατὰ τὸ πρότυπο τῆς Ἡλιαίας τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας. Ἡ ἀποψη αὕτη εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς, ἐπειδὴ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ δικαιοσύνη ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ τὴ λαϊκὴ θέληση καὶ ὄχι τὴν ἐνεξέλεγκτη κρίση τοῦ ἐνὸς ἢ μιᾶς ὁμάδας.

Ἰδιαίτερη προσοχή, τονίζει ὁ Πλήθων, πρέπει νὰ δίνεται στὴν ἐτυμηγορία τοῦ δικαστηρίου. Ἄν ἡ πλειονότητα θεωρήσει ἐνοχο τὸν κατηγορούμενο, πρέπει νὰ τοῦ ἐπιβληθεῖ ἡ προβλεπόμενη ἀπὸ τὸ νόμο ποινὴ. Ἄν ὅμως ὑπάρξει ἰσοψηφία ἢ θεωρηθεῖ ἄθως, πρέπει νὰ ἀφεθεῖ ἐλεύθερος. Στὴν περίπτωση ἐνδοιασμῶν πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπ' ὄψη τὸ παρελθὸν τοῦ ὑπόδικου, γιατί, ἂν ὡς τὴ στιγμὴ τῆς τελέσεως τῆς ἐγκληματικῆς πράξεως ἡ διαγωγή του ἦταν καλὴ, αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν εἶναι ἀπ' τὴ φύση του κακὸς ἢ ἀδιόρθωτος, ὁπότε ἡ ποινὴ του θάναι πιὸ ἐλαφρὴ ἀπ' τὴν προβλεπόμενη.

Γιὰ νὰ λειτουργήσει, λοιπόν, σωστὰ μιὰ πολιτεία, πρέπει νὰ ἐπιβάλλει συγκεκριμένα οἰκονομικὰ προγράμματα, προκειμένου νὰ στηριχθεῖ σ' ἓνα κεφάλαιο γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἀναγκῶν τῆς. Παράλληλα, ἡ δικαιοσύνη καὶ τὸ πλῆγμα τῶν νόμων δημιουργοῦν τὴν εὐνομούμενη πολιτεία καὶ εἶναι τὰ μέσα ποὺ ὑποβοηθοῦν τὸ ἄτομο νὰ ἐπιτύχει τὸ *εὐδαιμόνως ζῆν* με τρόπο ποὺ δὲν τὸ ὑποτιμᾷ, ἀφοῦ κατὰ τὸν Πλάτωνα «ἐν δὲ τῇ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶς ἀρετὴ», ἀποψη ποὺ συμμερίζεται καὶ ὁ Πλήθωνας.

Ὅμως, ἡ βάση τῆς ἐθνικῆς πολιτείας, σύμφωνα με τὸν Πλήθωνα, ἐνέχει τὸ στοιχεῖο τῆς ἐθνικῆς τῆς ἐνότητας, τῆς ὑπαρξῆς μιᾶς συγκεκριμένης πολιτικῆς ἰδεολογίας. Αὕτη ἡ ἰδεολογία εἶναι ἓνα κράμα θρησκευτικῶν, πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀντιλήψεων, ποὺ ἐκφράζονται ἀπ' τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ θρησκεία, τὸν Πλάτωνα, τὸν Πυθαγόρα καὶ τὸ Ζωροάστρη. Ἡ φύση τῆς εἶναι τέτοια, ποὺ ἐνδυναμώνει τὴ λογικὴ ἰκανότητα τοῦ πνεύματος καὶ τὸ ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν ἀδιάλλακτὴ θρησκευτικὴ πίστη ποὺ ἐκφράζει ὁ Χριστιανισμός. Σ' αὐτὲς τὶς ἀπόψεις βασίζεται ὅλη ἡ θρησκευτικὴ, κυρίως, ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ διανόηση τοῦ Πλήθωνα.

Καταλήγοντας θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, πῶς ὁ Πλήθωνας διαδραμάτισε καθοριστικὸ ρόλο στὴ θεμελίωση ἀπόψεων γύρω ἀπ' τὴ σωστὴ διακυβέρνηση, τουλάχιστον γιὰ τὴν ἐποχὴ του. Ἀπὸ πρακτικὴ-πολιτικὴ πλευρὰ οἱ ιδέες του εἶναι σαφῶς ἀνώτερες ἀπὸ τὸ γενικὸ κλίμα τῆς πολιτικῆς καταπίεσης τοῦ 14ου αἰ. Κρίνοντας τὴν οὐτοπιστικὴ πολιτικὴ του θεωρία δὲ μπορούμε παρὰ νὰ διαπιστώσουμε τὴν ἀδήριτὴ ἀνάγκη ἐνὸς σκεπτόμενου ἀνθρώπου, ποὺ ἀνατράφηκε μετ' ὁ δῶρα τῆς μεγάλης ιδέας, νὰ πι-

στέψει στὴ μελλοντικὴ ὕπαρξη μιᾶς φιλοσοφικᾶ δομημένης πολιτείας. Πίσω ἀπ' τὶς θέσεις τοῦ ἀναδύεται ὅλη ἡ ζοφερὴ εἰκόνα τοῦ Βυζαντίου πρὶν τὴν καταστροφὴ του, γεγονὸς ποὺ τοῦ ὑπαγορεύει τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας μέσα ἀπὸ τὴ μεταδόμηση.

Ἀλλὰ ἀναμφίβολα σημαντικότερη στάθηκε ἡ συμβολὴ τοῦ στὴν ἀποκατάσταση τοῦ πλατωνικοῦ πνεύματος καὶ στὴν πορεία τῆς ἀναγεννησιακῆς φιλοσοφικῆς διανόησης.

Βιβλιογραφία

- 1) Κ. Βουδούρη, «Φιλοσοφία καὶ Μεθοδολογία τῆς Πολιτικῆς» (Ἀθήνα 1979).
- 2) Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου, «Ἐλευθέρα Σχολὴ Φιλοσοφίας «ὁ Πλήθων» Τὰ ἐγκαίνια καὶ τὰ μαθήματα τῆς Α' περιόδου.
- 3) Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, Β' ἐκδόση, τόμος Θ'.
- 4) g.a. paracostas, «George Gemistos-Plethon, a study of his philosophical ideas and his role as a philosopher - teacher», [New York (Diss) 1968].
- 5) Πλήθωνος, «Εἰς Μανουὴλ Παλαιολόγον περὶ ἐν Πελοποννήσῳ»
- 6) Πλήθωνος, «Νόμων συγγραφῆς» Βιβλίον Α.
- 7) Πλήθωνος, «Συμβουλευτικὸς πρὸς τὸν δεσπότην Θεόδωρον περὶ τῆς Πελοποννήσου».

ΒΗΣΣΑΡΙΩΝ

Δύο ἐπιγράμματα στὸν Πλήθωνα

I

*Γαίαν σώματι, ψυχῇ δ' ἄστρα Γεμιστὸς ἴσχει,
παντοίης σοφίης σεμνότατον τέμενος.*

[Σοφίας πάσης τέμενος σεμνότατο,
Γῇ μὲ τὸ σῶμα κάτεχε,
τοὺς Οὐρανούς μὲ τὴν ψυχῇ].

II

*Πολλοὺς μὲν φῶσεν ἀνέρας θεοειδέας Ἑλλὰς
προύχοντας σοφίῃ, τῇ τε ἄλλῃ ἀρετῇ,
ἀλλὰ Γεμιστὸς, ὅσον Φαέθων ἄστρων παραλλάσσει,
τόσον τῶν ἄλλων ἀμφότερον κρατεῖ.*

[Ἄνδρες ἰσόθεους πολλοὺς ἢ Ἑλλάδα
σοφίας προύχοντες καὶ πρωτολάτες ἀρετῆς,
μὰ ὅσο ὁ Φαέθωνας ἀπ' τ' ἄλλα ἄστρα λαμπρότερος,
τόσο ἀνάμεσά τους κράτιστος ὁ Γεμιστός].

[Ἐλεύθερη μετάφραση: **ΚΩΣΤΑΣ Π. ΜΙΧΑΗΛ**]

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΚΩΣΤΑΡΑΣ*

‘Ως ξύλον σωτηρίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ («Φωνὴ καὶ πάτριος παιδεία» στὸν Πλήθωνα)

Ὁ Γεώργιος Γεμιστός ἢ Πλήθων (1360; - 1452) ἔζησε στὸ μεταίχμιο δύο ἐποχῶν: τῆς βυζαντινῆς ποὺ ἔφθινε καὶ τῆς νεοελληνικῆς ποὺ ὀραματιζόταν, ἀλλὰ ποὺ δὲν εἶχε ἀνατεῖλε ἀκόμη. Ἡ ρωμαλέα ἑλληνικὴ του συνείδηση ψηλαφεῖ τὸν ἐπερχόμενο ἱστορικὸ κατακλυσμὸ καὶ ἀγωνίζεται νὰ χτίσει στὸ Μυστρά τὴ δική της πνευματικὴ αὐτοκρατορία. Μὲ ὕλικά δὲμως ἀρχαιοελληνικά, κλασσικά.

Ἐγκλωβισμένος μέσα στὴν Παράδοση, σχεδὸν αἰχμάλωτός της, δραπετεύει μόνον ὅταν θεωρεῖ ὅτι εἶναι σὲ θέση νὰ μεταφυτεύσει ἀτόφιες τὶς μορφές της. Ξέρει ὅτι διατρίβει σὲ δυσοίωτους καιροὺς καὶ ὅτι ἀκόμη πιὸ θολές διαγράφονται οἱ προοπτικὲς καὶ οἱ δυνατότητες τοῦ μέλλοντος. Γι’ αὐτὸ ἐπικαλεῖται τὴν σωτήρια —ὅπως νομίζει— ἐπικουρία τοῦ κλασσικοῦ παρελθόντος καὶ ἐπιχειρεῖ μέσῳ αὐτοῦ νὰ διαμορφώσει καὶ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον. Μιὰ σύνδεση ὅχι ὀργανικὴ καὶ γι’ αὐτὸ ὅχι ἀποτελεσματικὰ γόνιμη. Ἡ στάση τοῦ αὐτοῦ τὸν ἔφερε σὲ δεινὴ ἐσωτερικὴ ἀντίθεση πρῶτα καὶ σὲ ἀμείλικτη σύγκρουση μὲ τὸ περιβάλλον του ὕστερα. Οἱ τραγικὲς ἀντινομίες ποὺ βοσκοῦσαν τὴν ψυχὴν του καὶ τὸ πνεῦμα του συναγωνίζονται τὸ ἠθικὸ, πολιτικὸ, ἐπιστημονικὸ, δηλ. τὸ φιλοσοφικὸ του μέγεθος.

*

Ὁ Τζιάκομο Λεοπάρντι¹ (1798 - 1837), ὁ ὠραῖος τραγουδιστὴς τοῦ σκληροῦ ἀνθρώπινου πεπρωμένου, ὕμνησε στὸ πρόλογο τῆς μεταφράσεώς του τὸν Πλήθωνα ὡς ὁ-ξὺ, γλαφυρὸ, βαθυνούστατο κριτικὸ, εὐκλεῖ φιλόσοφο, περιβλεπτο Ἕλληνα, σπάνιας μεγαλοφυΐας. Ἐννοῶ τὴ μετάφραση στὰ ἰταλικά ἀπὸ τὸ Λεοπάρντι τῆς μονωδίας τοῦ Πλήθωνα «*Ἐπὶ τῇ δοιδίμῳ δεσποίνῃ Ὑπομονῇ*», γιὰ νὰ δώσω ἓνα μικρὸ δείγμα ποὺ ἐπιβεβαιώνει τὸν προφητικὸ λόγὸ τοῦ Ἑρμῶνιμου πῶς οἱ ἐραστές τῆς φιλοσοφίας του θὰ διασπαροῦν στὶς ἐσχατιές τῆς οἰκουμένης. Ὁ σύγχρονός του οὐμανιστὴς Φραντς-σκο Φίλελφο θὰ τὸν ὀνομάσει «*ἀρετῆς ἐμψυχον ἀγαλμα*», ὁ Γρηγόριος ὁ Μοναχὸς «*ὕψηλῃς φιλοσοφίας καθηγεμόνα*» καὶ ὁ μαθητὴς του καρδινάλιος Βησαρίων «*ἀνδρα ποὺ μαζὶ μὲ τὸν Πλάτωνα —ἀν ἐξαιρεθῇ ὁ Ἀριστοτέλης— σοφώτερο δὲν ἐγέννησε ἡ Ἑλλάδα*». Τοῦ Πλήθωνα δύο ἦταν τὰ μεγάλα πρότυπα: ὁ Πλάτων καὶ κυρίως ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, ὁ Πλωτίνος.

*

Ὅπως ὁ Πλάτων ἔτσι καὶ ὁ Πλήθων ἴσταται μπροστὰ στὸ καίριο ἐρώτημα: πῶς θὰ πρέπει νὰ ὀργανωθῇ ἡ πολιτεία, ὥστε νὰ μὴν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν καὶ νὰ μὴν ἐκφυλίζεται. Τὰ ἔργα: «*Λόγος πρὸς τὸν βασιλέα Ἐμμανουήλον περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων*» καὶ «*Νόμων συγγραφή*» ἀποκαλύπτουν τὶς πολιτειακὲς ἀντιλήψεις τοῦ Πλήθωνα καὶ συγχρόνως τὴ βαθύτατὴ ἐπήρεια ποὺ ἄσκησε σ’ αὐτὸν ὁ μέγας ἀθηναῖος φιλόσοφος. Μιὰ ἀριστη νομοθεσία —«*περὶ τῆς ἀρίστης νομοθεσίας*» ἦταν ὁ τίτλος τοῦ «*Νόμων συγγραφή*», ἀναφέρει ὁ αὐστηρὸς ἐπικριτὴς του Γεώργιος Σχολάριος, ὁ πατριάρχης Γεννάδιος— ἐκφράζει τὶς βασικὲς ἀρχές ποὺ θὰ στήριζαν μιὰ εὐρυθμια λειτουργοῦσα πολιτεία. Στρατιωτικὴ ὀργάνωση καὶ οἰκονομικὴ ἐξυ-

* Ὁ κ. Γρηγόριος Κωστάρης εἶναι καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν.

(1) Ἡ ἐρίτιμη κ. Φωφῶ Μ. Μαλαίνου μᾶς ἔδωσε (1974) μιὰ ἐξοχὴ μετάφραση τῶν «*Στοχασμῶν*» τοῦ σπουδαίου αὐτοῦ ἰταλοῦ ποιητῆ καὶ φιλοσόφου.

γίανση, ύψηλή κλασσική παιδεία και δίκαιη κατανομή τῶν οἰκονομικῶν ἀγαθῶν πρέπει νὰ ἀποτελοῦν τὰ θεμέλια μιᾶς τέτοιας «ἰδεώδους» πολιτείας. Ἡ πολιτική θεωρία τοῦ Πλήθωνα μεταφράζεται σὲ μιὰ σκληρὴ σοσιαλιστικὴ πρακτικὴ.

Ἡ ἀριστη αὐτὴ νομοθεσία ρυθμίζει τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στοὺς πολίτες καὶ καθορίζει μὲ ἀκρίβεια τὸ ρόλο τῶν τριῶν τάξεων τῆς κοινωνίας, ποὺ εἶναι τὸ «*αὐτουργικὸν γένος*», δηλ. οἱ γεωργοὶ καὶ οἱ κτηνοτρόφοι· τὸ «*διακονικὸν γένος*», οἱ ἐργάτες καὶ οἱ ἔμποροι· καὶ τὸ «*ἀρχικὸν φύλον*», ὅλοι ὅσοι ἀποτελοῦν τὴ δημόσια διοίκηση καὶ τὴ δικαιοσύνη καὶ ὑπηρετοῦν τὸ στρατό. Παρ' ὅλο ποὺ ἡ διάκριση αὐτὴ θυμίζει τὴν ἀντίστοιχη τῆς πλατωνικῆς «*Πολιτείας*», ἡ ὁρολογία λ.χ. εἰλωτες καὶ ὄχι φύλακες καὶ ἰδιαίτερα ἡ νοοτροπία παραπέμπει κατ' εὐθείαν στὴν ἀρχαία Σπάρτη καὶ τὴν ἀδιάλλακτη πειθαρχία της: καθημερινὴ ἀσκηση, περιφρόνηση πρὸς τὸ χρῆμα καὶ ἀπαράκαμψη ἱεράρχησης. Γιατὶ μόνον ἔτσι —ἐπίστευεν ὁ πρῶτος αὐτὸς Νεοέλληνας— θὰ σωζόταν ἡ κινδυνεύουσα πατρίδα.

Πρὸς τούτοις στὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ ἔργου «*Νόμων συγγραφή*» ὁ Πλήθων κάμνει κεντρικὸ πρόβλημα τῆς φιλοσοφικῆς του διαπορίας τὸν ἄνθρωπο: «*τί ποτ' ἐστὶν ἄνθρωπος, καὶ τίς ποτὲ ἡ φύσις τε αὐτοῦ καὶ ἡ δύναμις ἐστίν*», ἀκριβῶς ὅπως εἶχεν ἐρωτήσῃ δέκα ἐπτὰ αἰῶνες πρὶν ὁ Πλάτων στὸ «*Θεαίτητος*»²: «*Τί δὲ ποτ' ἐστὶν ἄνθρωπος καὶ τί τῇ τοιαύτῃ φύσει διάφορον τῶν ἄλλων ποιεῖν ἢ πάσχειν*». Ὁ ἄνθρωπος πάντως δὲν εἶναι κάτι ποὺ «εἶναι», ἀλλὰ ποὺ ἀγωνίζεται νὰ γίνηι, νὰ ὑπερβῇ τὸν ἐκάστοτε ἑαυτό του, νὰ ὁμοιωθῇ πρὸς τὸ ἀγαθό.

*

Τὸ ἄλλο μεγάλο πρότυπο τοῦ Πλήθωνα εἶναι ὁ Πλωτίνος (205 - 269 μ.Χ.). Ἐδῶ ἡ πλατωνικὴ ἐπίδραση γίνεται πλωτινικὴ ἐξάρτηση ἰδίως ὅταν πραγματεύεται μεταφυσικὰ προβλήματα: Τὸ Σύμπαν εἶναι ζωντανὸς ὀργανισμὸς, εἶναι ἔμφυχο. Ἡ ψυχὴ μάλιστα τοῦ Σύμπαντος ἀπλώνεται ὡς διάνοια καὶ κυβερνᾷ τὰ ζῶα. Ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη, ἀλλὰ πρωταρχικὴ ιδιότητά της εἶναι ὅτι «*ἀμερίστως μερίζεται*».

Ὑπάρχει ἐξ ἄλλου στὸ δεῦτερο βιβλίο ἓνα σωζόμενο κεφάλαιο μὲ τίτλο: «*περὶ εἰμαρμένης*» καὶ στὸ τρίτο καὶ τελευταῖο βιβλίο τοῦ ἔργου «*Νόμων συγγραφή*» τὸ ἐνδέκατο κεφάλαιο μὲ τίτλο: «*περὶ μέτρου τε καὶ συμμετρίας*», ποὺ φανερώνουν τὸν Πλήθωνα Νεοπλατωνικὸ μᾶλλον παρὰ Πλατωνικὸ. Ὁ πρῶτος ἄλλωστε Νεοπλατωνικὸς εἶναι οὐσιαστικὰ ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων, ἀπὸ τῆ στιγμῇ ποὺ ἀσκεῖ κριτικὴ στῇ θεωρίᾳ τοῦ τῶν ἰδεῶν καὶ ἔτσι ἐρμηνεύει τὸ ἴδιο τοῦ τὸ ἔργο.

Ἀξίζει, τώρα, νὰ μελετήσῃ κανεὶς προσεκτικὰ τὸ ἕκτο αὐτὸ κεφάλαιο τοῦ ἔργου τοῦ Πλήθωνα ποὺ ἐπιγράφεται «*περὶ εἰμαρμένης*» καὶ νὰ τὸ συσχετίσῃ πρὸς τρεῖς πραγματεῖες - βιβλία τοῦ Πλωτίνου ποὺ ἔχουν τοὺς τίτλους «*περὶ εἰμαρμένης*»³, «*περὶ τοῦ εἰληχότος ἡμᾶς δαίμονος*»⁴ καὶ «*περὶ τοῦ ἐκουσίου καὶ θελήματος τοῦ ἐνός*»⁵. Προκύπτει κατὰ τρόπο ἀδιάσειστο ἀπὸ τὴν σύγκριση αὐτὴ ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Πλωτίνου ἔχει διαποτίσῃ κυριαρχικὰ τὴ σκέψη καὶ τὴ κοσμο-βιοθεωρία τοῦ Πλωτίνου. Τὸν «*ειδωλολατρισμὸ*» του ὀφείλει περισσότερο στὸν τελευταῖο ἐκπρόσωπο τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας καὶ λιγώτερο στὸν Πλάτωνα. Ὁ Πλωτίνος ἄλλωστε εἶναι ἐκεῖνος ποὺ δέχθηκε τὴν ἐπήρεια ἀνατολικῶν δοξασιῶν καὶ θεοσοφιῶν, ἀλλὰ

(2) Πλάτ. *Θεαίτ.*, 174b.

(3) Πλωτίνου *Ἐννεάδες* III 1 (3)

(4) Ὁπ. π. III 4 (15)

(5) Ὁπ. π. VI 8 (39)

τις υπέταξε στὸ φίλτρο τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου, πράγμα ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἰσχυρισθῇ κα-
νεὶς γιὰ τὸν Πλήθωνα.

Πλωτῖνος καὶ Πλήθων θεωροῦν ὅτι κάθε τι ποὺ γίνεται εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα κά-
ποιας αἰτίας. Ἡ αἰτία αὐτὴ πάλιν ἔχει τὴν αἰτία της, ἔτσι ὅπως οἱ ἐσχατεὲς αἰτίες ἀνά-
γονται σὲ κάτι αἰώνιο καὶ ἀνώλεθρο, τὴν ψυχὴ τοῦ Σύμπαντος ἢ τὴν αἰωνιότητα, τὴν
πρωταιτία καὶ πρωταρχὴ πάντων. Ἡ εἰμαρμένη καὶ οἱ ἐπενέργειες τῆς τύχης δὲν ἐμπο-
δίζουν τὴν ἐλευθερίαν τῆς ψυχῆς μόνον ὅταν αὐτὴ ἀκολουθεῖ τὸν καθαρὸ λόγον. Αὐτὴ εἶ-
ναι ἡ ἠθικὴ ἔννοια τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθερίας: ὅχι πῶς ὁ ἄνθρωπος δρασκελίζει τὰ ὅρια
τῆς ἀνάγκης καὶ τῆς αἰτίας, ἀλλὰ πράττοντας ἔλλογα ὁδοιπορεῖ πρὸς τὸ ἀγαθό.

Στὴν ἐλεύθερη βούληση ἀντιτίθενται οἱ ὁρμές, οἱ ἐπιθυμίες, οἱ σφοδρὲς συγκινή-
σεις καὶ τείνουν νὰ τὴν ἀναιρέσουν ἢ νὰ τὴν ἀναγκάσουν σὲ λήθαργο. Τοῦτο ὁμοῦς συ-
νιστᾷ μορφὴ μεγάλης δουλείας. Πρόκειται γιὰ ἐγκατάλειψη τοῦ Λόγου καὶ ἀποστροφή
ἀπὸ τὸ ἀγαθό. Στὴν ἀνελεύθερη ψυχῇ ἐμφανίζεται ὁ ρύπος. Ἡ ἀποβολὴ τοῦ ρύπου, ἡ
ἄρνηση τῆς ὑποταγῆς στὴ φυσικὴ ἀναγκαιότητα ἀνοίγει τὸ δρόμον πρὸς τὸν «*αἰτιώτα-
τον*», τὸν Δία — ὅπως ὀνομάζει τὴν πρωταρχὴ ὄλων ὁ παγανιστὴς Πλήθων ἢ πρὸς τὸ
ἀπόλυτον Ἐν — ὅπως ἀποκαλεῖ τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸ ὁ Πλωτῖνος. Μόνον τὸ Ἐν εἶναι ἐ-
λεύθερο καὶ καμμιὰ δουλεία δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἀπειλήσῃ ἢ ἀνάγκη νὰ τὸ δουλώσῃ. Για-
τί εἶναι αὐταρκὲς καὶ ἀνενδεές.

Ἡ ἀπομάκρυνση τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ ἀγαθό, ἡ καταταλαιπώρησής της μέσα στὴν
πολλότητα τοῦ αἰσθητοῦ, ἡ ποικίλη θητεία της στὶς ἡδονὲς τοῦ κόσμου ἰσοδυναμεῖ μὲ
θρίαμβο τῆς εἰμαρμένης καὶ διαρκὴ ἐμφάνιση τῆς ἀνάγκης. Ὁ ἄνθρωπος, τώρα, δὲν
εἶναι ὃν «*πλήρες καὶ παντελές*», ἀλλὰ «*διεσπασμένον*» καὶ «*κεχυμένον εἰς αἰσθησιν*»,
ὅχι «*συνηγμένον εἰς ἑαυτόν*». Ἡ ἀνελευθερία οἰκοδομεῖ τὸ βασιλείον τῆς ἐπάνω στὶς
ρωγμὲς τῆς ψυχῆς, στὶς ρωγμώδεις συνειδήσεις καὶ τίς ἀποσυνθέτει: δὲν ἐπιτρέπει σ'
αὐτὲς νὰ καθαρθοῦν, νὰ πλησιάσουν στὸ ἀγαθό, νὰ τὸ ὑπηρετήσουν, νὰ «*δουλεύουσιν*
αὐτῷ». Ἡ δουλεία στὸ ἀγαθὸ ὅχι μόνον δὲν εἶναι δεινόν, ἀλλὰ «*λυσιτελές*» καὶ «*σωτή-
ριον*», δηλ. ἀπόλαυση τοῦ ἀγαθοῦ.

Εἶναι, τέλος σχεδὸν βέβαιο ὅτι ὁ μυστικισμός, ὁ παγανισμὸς καὶ ὁ ἰδεαλισμὸς τοῦ
Πλήθωνα πηγάζουν ἀπὸ τὴν συναναστροφή του μὲ τὰ κείμενα τῶν Νεοπλατωνικῶν.
Ἐπίσης τρόπους ἐνεργείας στὴ καθημερινή του ζωὴ τοὺς βλέπουμε νὰ ἐπαναλαμβάν-
ονται στὸν Πλήθωνα. Ἡ ἀκαδημία του, ὁ κύκλος τῶν μαθητῶν του, ὁ τρόπος τῆς ζω-
ῆς τους, ἡ «*πόλις*» τους ἀνακαλοῦν στὴ μνήμη μας τὴν «*Πλατωνόπολιν*» τοῦ Πλωτί-
νου.

*

Ὅταν ὁ λόγιος αὐτοκράτορας Μανουήλ Παλαιολόγος ἐπέστρεψε στὴν Κωνσταν-
τινούπολη — ὕστερα ἀπὸ ἐτήσια παραμονή του (1415 - 1416) στὸ Μυστρά ὁ Πλήθων
ὅτὸ γνωστὸ ὑπόμνημά του σχεδὸν ἐπέπληξε τὸν «φιλόσοφο - βασιλιά»: οὐ τῶν Ρω-
μαίων, τῶν Ἑλλήνων κεφαλὴ· «*ἐσμὲν γὰρ οὖν ὧν ἡγεῖσθέ τε καὶ βασιλεύετε Ἑλλήνες*
τὸ γένος, ὥς ἢ τε φωνὴ καὶ ἡ πατριος παιδείας μαρτυρεῖ». Τῇ φωνῇ τῶν προγόνων του
ἀναδέχθηκε ὁ Πλήθων καὶ τὴν πατρικὴ παιδεία ἀφωμοίωσε καὶ τὴν παρέδωκεν ὁ Πλή-
θων ὡς «ξύλον σωτηρίας» τοῦ Νεοελληνισμοῦ!

ΓΙΩΡΓΟΣ Β. ΣΙΕΤΤΟΣ

Εἶπατε τῷ Βασιλεῖ

Εἶπατε τῷ βασιλεῖ
«οἱ καιροὶ οὐ μενετοί».
Τοῦ Φοῖβου τὶς τιμές, τὴ δόξα, τὴν ἰσχύ,
τὴ λατρεία, ἀκόμα καὶ τ' ὄνομα
τὰ ἔκλεψε ὁ Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος.

Εἶπατε τὸ βασιλεῖ
«τὰ πάντα ρεῖ».
Ἡ ἑλληνικὴ σοφία, φωτοβόλος ἥλιος,
κρύφτηκε πίσω ἀπ' τὰ νέφη τοῦ σκοταδισμοῦ,
καὶ ἂν ἀμφιβάλλει,
ὅς ἐπισκεφτεῖ τὸν τάφο τῆς Ὑπατίας.

Εἶπατε τῷ βασιλεῖ
«ἀκμὴ καὶ παρακμὴ».
Ὁ ἑλληνισμὸς κηδεύτηκε
δημοσίᾳ δαπάνη
καὶ ἡ ταφόπετρά του
φέρει τὴ σφραγίδα τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα.

Εἶπατε τῷ βασιλεῖ
«οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβην»,
στὶς ἀγροίκων καλογέρων
τὴ γκρέμισαν μὲ μανία
καὶ στὴ θέση τῆς ἔχτισαν
πανομοιότυπη ἐκκλησία.

Εἶπατε τῷ βασιλεῖ
«ἀποπομπαῖος τράγος τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐστι»,
ἂν ἐξακολουθήσει νὰ εἶναι ἑλληνολάτρης·
ἡ Κλωθὼ θὰ κόψει πρόωρα τὸ νῆμα τῆς ζωῆς του·
ἡ ἑλληνολατρεία εἶναι ἐγκλημα καθοσιώσεως.

Εἶπατε τῷ βασιλεῖ
«ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα»·
ἐμεῖς, τὸ ἐξ Ἀνατολῶν ἱερατεῖο,
μαζὶ μὲ τὸ χριστεπώνυμο πλήρωμα
τοῦ ρίξαμε πισώπλατα τὰ βέλη
καὶ ξεψυχώντας τὸν ἀκούσαμε νὰ λέει:
«Νενίκηκας Χριστέ, κορέσθητι Ναζωραῖε!».

Μ Ε Τ Ε Ω Ρ Ι Σ Μ Ο Ι

Τὸ θέμα τοῦ ἂν ὑπάρχῃ μιὰ σύνδεση ἑσωτερικῇ ἀνάμεσα στὴν ἑλληνικότητα καὶ τὸν Χριστιανισμό, εἶναι ὑποκειμενικό. Ἄν πιστεῦῃ κανεὶς στὸν Χριστό, θὰ ἐπισημάνῃ μιὰ τέτοια σύνδεση, παραγνωρίζοντας τὶς διαφορές. Ἄν δὲν πιστεῦῃ στὸν Χριστό, δὲν θὰ τὴν ἐπισημάνῃ, τονίζοντας τὶς διαφορές — καὶ βέβαια τὶς ἀντιδικίες τοῦ παρελθόντος. Τελικὰ ὑπάρχουν ἐπιχειρήματα τόσο ὑπὲρ τῆς μιᾶς ἄποψης, ὅσο καὶ ὑπὲρ τῆς ἄλλης. Ἄν λοιπὸν θέλῃ νὰ εἶναι ὁ ἐρευνητὴς τῆς σχέσης ἑλληνικότητας - Χριστιανισμοῦ κάπως ἀντικειμενικός, θὰ πρέπει ὅσο μπορεῖ νὰ κρίνῃ καὶ νὰ συγκρίνῃ δεδομένα, γεγονότα καὶ ἰδεολογικὰ στοιχεῖα ὄχι μόνον ὁμοειδῆ, ἀλλὰ τῆς ἴδιας ποιότητος καί, εἰ δυνατόν, τοῦ ἰδίου βάρους. Αὐτὸ δὲν εἶναι εὐκόλο, ἂν σκεφθῇ κανεὶς ὅτι ἐμεῖς οἱ ἴδιοι εἴμαστε πάντα ἐκεῖνοι ποὺ ἀποφασίζουμε τί εἶναι ὁμοειδές, τί ἔχει τὴν ἴδια ποιότητα καὶ ποῖο εἶναι τὸ βάρος τῆς κάθε ἐπισήμανσός μας — ἀνάλογα μὲ τοὺς ψυχονοητικούς μας καθορισμούς.

Μὲ τὴν ἐπιφύλαξιν αὐτή, ἃς ἐπιχειρήσουμε νὰ δοῦμε σύντομα ποῖα εἶναι τὰ κοινὰ σημεῖα ἑλληνικότητας - Χριστιανισμοῦ καὶ ποῖες οἱ διαφορές. Ἀφετηρία γιὰ τὶς παρακάτω σκέψεις εἶναι τὸ κείμενο τοῦ καθηγητῆ Χρήστου Γιανναρᾶ «Θρησκεία καὶ Ἑλληνικότητα, σημειώσεις γιὰ μιὰ εἰσήγησιν». Σωστὰ ὁ συγγραφέας τοποθετεῖ τὴν δυναμικὴν σχέσιν ἀληθεύειν - κοινωνεῖν στὸ ἐπίκεντρο τῆς ἑλληνικότητας — τόσο τῆς προχριστιανικῆς, ὅσο καὶ τῆς χριστιανικῆς. Τὸ θέμα ὁμῶς εἶναι ὅτι ἡ δυναμικὴ αὐτὴ σχέσις συλλαμβάνεται ἀντίθετα ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους καὶ ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς. Ὅπως εὐστοχα ἐπισημαίνει

ὁ κ. Γιανναρᾶς, μὲ τὴν ἔλευσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ὁ Ἑλληνας παύει νὰ κοινωνῇ πρὸς τὸν λόγο τῆς τυφλῆς ἀναγκαιότητας καὶ ἀρχίζει νὰ κοινωνῇ πρὸς τὸν λόγο τοῦ προσωπικοῦ θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἐλεύθερα, καὶ ἀπὸ ἀγάπην μόνον, δημιουργεῖ τὸν κόσμον.

Ἡ ἐπισήμανση τῆς παραπάνω ἀντίθεσης ἀπὸ τὸν συγγραφέα ἔχει καίρια σημασία. Ἀγγίζει πραγματικὰ τὴν οὐσίαν τοῦ ὄλου θέματος ἑλληνικότητα - Χριστιανισμός. Ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς ὁποιας ὀρθοδοξίας ἦταν ἀδιανόητη στὴν προχριστιανικῇ Ἑλλάδι, ὅπως ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς ἀπόλυτης πίστεως. Ὁ ἀρχαῖος ὑποστασιοποιεῖ τὸν κόσμον περίπου συνειδητά. Ὁ Χριστιανὸς ἀναθέτει τὸ ἔργον αὐτὸ στὸν Θεόν. Ὁ ἀρχαῖος δηλαδὴ προσωποποιεῖ τοὺς Θεούς. Ὁ χριστιανὸς Θεὸς προσωποποιεῖ τὸν ἄνθρωπον. Ὁ ἀρχαῖος στηρίζεται στὴν γνώσιν. Ὁ Χριστιανὸς στηρίζεται στὸν Γνωρίζοντα. Ὁ ἀρχαῖος κοινωνεῖ διὰ τοῦ ἄλλου πρὸς ἑαυτόν, ὅπου καὶ τελικὰ ἀνακαλύπτει τὴν ἀλήθειαν. (Ὁ ἄλλος εἶναι ἀπλῶς τὸ μέσον, ὅπως ἐκεῖνος γίνεται τὸ μέσον γιὰ τὸν ἄλλον). Ὁ Χριστιανὸς κοινωνεῖ διὰ τοῦ ἄλλου πρὸς τὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος τοῦ ἀποκαλύπτει, ἂν θέλῃ, τὴν ἀλήθειαν. (Ἡ σχέσις πρὸς τὸν ἄλλον εἶναι γι' αὐτόν ὁ Θεός. Καὶ ἐπειδὴ εἶναι, πρέπει ὁ Χριστὸς νὰ ἀποβάλλῃ τὸ προσωπεῖον, ὥστε νὰ ἀποκαλυφθῇ τὸ πρόσωπον, ἐκεῖ ποὺ ὁ ἀρχαῖος πρέπει νὰ φορέσῃ τὸ προσωπεῖον, γιὰ νὰ δώσῃ σ' αὐτὸ τὸ νόημα — καὶ τὶς προεκτάσεις — τοῦ προσώπου).

Κατὰ τὴν ἀρχαιοελληνικὴν ἀντίληψιν, ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι οὔτε ἀτομικὸ γεγονός οὔτε κοινωνικὸ κατόρθωμα.

Είναι προσωπική πράξη. 'Η πράξη γίνεται κοινή μόνο κατά το ότι προχωρούν σ' αυτήν και οί άλλοι, διὰ τῶν ὁποίων ἀπλῶς ὑποκινεῖται. Κατὰ τὰ ἄλλα ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ πράττων πρὸς τὴν ἀλήθεια. Κανένας ἄλλος. 'Εκεῖ ποὺ ὁ Χριστιανὸς βρίσκει τὸ πρόσωπο τοῦ Θεοῦ μέσα ἀπὸ τὸ δικό του πρόσωπο, ὁ ἀρχαῖος προχωρεῖ διὰ τοῦ προσώπου του πέρα ἀπὸ τὸ πρόσωπο τοῦ Θεοῦ. Τὸ πρόσωπο εἶναι, δηλαδή, γιὰ τὸν ἀρχαῖο τὸ ἀποτελέσμα καὶ ὄχι ἡ αἰτία, εἶναι ἡ δημιουργία καὶ ὄχι ὁ δημιουργός. Γι' αὐτὸ οἱ 'Ελληνες παρίσταναν τῇ Θεᾷ 'Αλήθεια ὡς γυναῖκα ποὺ κρατοῦσε στὰ χέρια της ἓνα καθρέφτη: ὅταν ὁ λάτρης πλησίαζε γιὰ νὰ προσκυνήσῃ τὸ ἀγαλμὰ της, ἐβλεπε σ' αὐτὸν τὸν καθρέφτη τὸ ἴδιο του τὸ πρόσωπο.

Αν ὁ Χριστιανισμὸς ἐπεκράτησε τόσο ἀπόλυτα στὴν 'Ελλάδα, τὸ ὀφείλει σ' αὐτὴ τὴν ἱκανότητά του νὰ ἀντιστρέφῃ τοὺς ὁρους τῆς ἀρχαίας πρόσληψης, βάζοντας στὴ θέσῃ τῆς δημιουργίας τὸν Δημιουργὸ καὶ στὴν θέσῃ τῆς γνώσης τὴν πίστη. 'Η ἐλληνικότητα, πέρα καθὼς βρίσκεται ἀπὸ κάθε δόγμα, καὶ μάλιστα ἐξ ἀποκαλύψεως, δὲν μπόρεσε νὰ ἀντιδράσῃ στὴν παραπάνω σαρωτικὴ εἰσβολή. "Ὅπως εἶναι σὲ ὁλους γνωστό, ὅταν ξεσπᾷ πόλεμος ἀνάμεσα στὴν πίστη καὶ στὴν γνώση, τὸ συναίσθημα καὶ τὸν λόγο, κερδισμένο βγαίνει πάντοτε τὸ πρῶτο σκέλος. 'Η ἐτοιμὴ ἀπάντησις εἶναι πιὸ εὐκολὴ ἀπὸ τὸ συνεχὲς ἐρώτημα. Καὶ ἐλληνικότητα θὰ πῇ, τελικά, συνεχὲς ἐρώτημα.

Μετέωρος

ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ

'Ο 'Ακρίτας

.....
ΑΚΡΙΤΑΣ: — Δὲν ἔστερέψαν οἱ πηγές, τοῦ κόσμου βρυσομάνα,
 στ' ἀδρὰ τὸ νόμο χέρια μου μαχόμενος ἀρπάζω,
 πόλεμο φέρνεις, δέχομαι, χαρίζω σου τὰ δπλα,
 λέξεις, ἰδέες, ἐννοίες κι ἔλα νὰ μετρηθοῦμε.

ΧΡΙΣΤΟΣ: — Μαζὶ μ' ἀρίφνητες ψυχές, μάζες ἀνθρώπων. πλήθη
 μεθοῦν στὸν πρᾶο λόγο μου κι ἀδράχνουν τὸ ζωνάρι,
 τὰ φουσεκλίκια σταυρωτά, τὴ σπάθα, τὰ τσιαπράζια.

ΑΚΡΙΤΑΣ: — Δὲν ἔχω μάζες, ἄτομα θωρῶ κι ἀντιμετράω,
 μποῦκες ἀνοίγεις, ἀτραπούς, καταπαχτές, λαγούμια
 κι ὁ κόσμος μένει σύζυλος, θεμέλια ποὺ σαλεύουν.

ΧΡΙΣΤΟΣ: — Δὲν εἶναι ἄτακτος ρυθμὸς τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου,
 ψυχές θαμπώνω, σύνορα, τὸν τόπο, τὸν αἰῶνα.

ΑΚΡΙΤΑΣ: — Εἶμαι ἡ ἐλπίδα, μῆνυμα, ὁ μεστωμένος λόγος,
 τὴ μιὰν ἀλήθεια μάχομαι νὰ βρῶ νὰ γαληνέψω.

ΧΡΙΣΤΟΣ: — 'Αλήθεια εἶναι τ' αὔριο, ἡ ἄλλη ἀνθρωπότης
 καὶ λευτεριά ὑποταγὴ στὸ νόμο τοῦ Πατέρα.

ΑΚΡΙΤΑΣ: — Δὲν εἶν' ἀλήθεια τ' αὔριο κι ἡ λευτεριά ἀνάγκη,
 καλῶς τον στ' ἀγρία κρᾶσπεδα ὀρθοὶ νὰ μετρηθοῦμε.

Δρ ANNA ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ*

«Κτήμα... τοῖς ἐθέλουσιν... ὡς κάλλιστα καὶ ἄριστα... ζῆν»

Πρόθεσή μου είναι νά παρουσιάσω κάποιες ἀπὸ τὶς θέσεις τοῦ Γ. Γεμιστοῦ ἢ Πλήθων, πού μου ἔμειναν ἀπὸ μιὰ μὴ σχολαστική, ἀλλὰ γόνιμη ἐπαφή μὲ τὸ ἔργο του. Ἡ ἐπανάληψη εἶναι καὶ ἀνάληψη ἢ, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Hegel, μέρος μιᾶς περιουσίας «σὲ αὐτοσυνείδητη λογικότητα πού ἀνήκει σὲ μᾶς, στὸν τωρινὸ κόσμον» καὶ δὲν ἐβλάστησε μόνο ἀπὸ τὸ ἔδαφος τοῦ παρόντος, ἀλλὰ «εἶναι καὶ μία κληρονομιά» ἀπὸ τὸ παρελθόν⁽¹⁾. Ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας δικαιώνεται, ὅταν εἶναι σύλληψη τοῦ ἱστορικοῦ ἀνθρώπου πού «ἐξελίσσει τὴ σύλληψη τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου»⁽²⁾, δηλαδή ὅταν εἶναι «ξαναστέγασμα κάτω ἀπὸ βασικὲς ἀρχές, πού θέτουν κυρίως προβλήματα καὶ ἔτσι ἀρχὲς πού ἡ διαχρονικὴ τους σημασία αἰρεῖ τὴν ἀντινομία παλαιοῦ - νέου»⁽³⁾. Ὁ ἴδιος ὁ Πλήθων, ἄλλωστε, ὅπως γενικὰ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ἤθελε τὸ ἔργο του «κτῆμα ἀεὶ προκεισόμενον(ν) τῶν ἀνθρώπων τοῖς ἐθέλουσιν ἂν καὶ ἰδίᾳ καὶ κοινῇ τὸν αὐτῶν βίον ὡς κάλλιστά τε καὶ ἄριστα καθισταμένοις ζῆν»⁽⁴⁾.

Ἡ ἀποθησαύριση αὐτὴ ἀπὸ τὸν πληθωνικὸ φιλοσοφικὸ στοχασμὸ ἀφορᾷ βασικὲς ἀρχὲς τῆς ἀνθρώπινης γνωστικῆς δραστηριότητος καὶ συμπεριφορᾶς:

1) Ὁ Πλήθων ἐπιτάσσει τὴν προτεραιότητα τῆς γνώσης τῆς φύσης καὶ τῆς δύναμης, τοῦ «τί ἐστίν», ἀπέναντι στὴ λειτουργία, στὸ «χρήσασθαι»: «ἔχει γὰρ οὕτω καὶ περὶ ὅτουσιν τῶν ἄλλων σκευῶν τε καὶ χρημάτων παντοδαπῶν· ὅτου ἂν τις μὴ τὴν τε φύσιν καὶ δύναμιν τύχοι εἰδώς, οὐδ' ἂν χρήσασθαι οἶός τ' εἴη τῷ τοιοῦτῳ ὡς δεῖ» (Νόμοι Α 22).

2) Ἐπιμένει στὸν κριτικὸ ἔλεγχο κάθε γνώσης καὶ στὴν ἀπόρριψη τῆς ἀβασάνιστης καὶ «ἀλλοτριᾶς» μάθησης: «Λογισμοί... ὀρθῶς περαινόμενοι... παρέχουσι... αὐτοὺς τῷ ἀεὶ βουλομένῳ περὶ τῶν αὐτῶν ζητεῖν καὶ σκοπεῖσθαι... οἰκείαν, οὐκ ἀλλοτρίαν, τὴν ἐπιστήμην κτῶμενον» (Α 36).

Καὶ στίς δύο περιπτώσεις βέβαια ὁ Πλήθων βρίσκεται στὴ γραμμὴ τῶν «παλαιῶν» φιλοσόφων, αὐτῶν πού ἡ σκέψη τους, φρόνηση καὶ γνώση συνάμα, ἀπερρίπτε τὸ τυχαῖο («εἰκὴ») γιὰ τὸ ὀρθό, τὸ πρόχειρο γιὰ τὸ τελεσφόρο.

3) Στὴν ἴδια θεματικὴ ἀνήκει ἡ ἰδέα τῆς συνάρτησης τῆς τελειότητος ἐνὸς ἔργου μὲ τὴν προσωπικὴ ἐργασία τοῦ δημιουργοῦ: ἡ πρόοδος ἐξαρτᾶται ἀπὸ «τὸν λόγον τὸν κατὰ τῆς μεταχειρίσεως». «Ἡ ἂν αὐτὰ οἱ δημιουργοῦντες ἐκάστοτε ἐργάζονται, καὶ ἅπαντα ἀεὶ τελειούμενα».

4) Ὁ Πλήθων βλέπει τὴ σχέση ζωῆς καὶ δημιουργίας ὡς ἀρρηκτὴ ἐνότητα: «οὐδέ... ζῆν ἐστὶν ἐν τῷ πάντι ἀργεῖν» (Α 116).

5) Γιὰ τὸ φιλόσοφο βέβαια τοῦ Μυστρᾶ ἡ τελειότητα δὲν εἶναι τυχαῖο γεγονὸς, ἀλλὰ ἀποτέλεσμα τῆς συνεργίας μιᾶς «πρεσβυτέρας ἐνεργείας»: «οὐδ' ἂν τὰ τελειούμενα αὐτὰ ὕφ' αὐτῶν τελειοῦσθαι· οὐδεμίαν γὰρ ἂν δύναμιν ἐς ἐνεργεῖαν χωρεῖν, μὴ οὐκ ὕφ' ἐτέρας ἐνεργείας πρεσβυτέρας προβιβαζομένην» (Α 110).

Ἡ πληθωνικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν τελειότητα φαίνεται ξένη στὴν ἐποχὴ μας, ὅπου ἀ-

* Ἡ Δρ. Ἄννα Κελεσιδοῦ εἶναι διευθύντρια τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

(1) Βλ. *Εἰσαγωγή στὴν Ἱστορίαν τῆς Φιλοσοφίας, Σημειώσεις τῆς Χαϊδελεβέργης*, μτφρ. Ν. Ψημμένου, «Νέα Ἑστία» 1975, 10-11.

(2) P. Foulquie, *La Dialectique*, P.U.F. 1966, 82.

(3) Ἄννα Κελεσιδοῦ, «Λόγοι» καὶ *Μαθήσεις «πρὸς ἀρετήν»* στοὺς πληθωνικοὺς *Νόμους*, «Λακωνικαὶ Σπουδαί» 7 (1983) 48.

(4) *Νόμων συγγραφή, Plethon. Traité des lois*, C. Alexandre, μτφρ. Pelissie Hakkert, Amsterdam 1966, Α 41.

πὸ τὴ μιὰ τὸ οἰκεῖο δοκιμάζεται δεινὰ καὶ πολύτροπα, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ προχειρότητα καὶ ἡ αὐτολατρεία δοκιμάζουν τὴν τελειότητα. Ὁ φιλοσοφικός ὁμῶς λόγος ἰσχύει ὅσο ἐπιχειρεῖ «*διόρθωσιν τῶν παθῶν*», ὅπως θάλεγε καὶ ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῖς, καὶ ὅταν προτείνει «*κίνητρα ζωῆς, ὄργανα γιὰ τὴ διατήρηση ἢ τὴν ἀλλαγὴν*»⁽⁵⁾. Ἔτσι, περισσότερο σ' ἐποχὲς κρίσης ἀκούγεται ὡς μιὰ «ἐκ βαθέων» φωνὴ καὶ πράξη βελτίωσης τῶν ἀνθρώπινων πραγμάτων ἀπὸ τοὺς «ἐγρηγοροῦντας», γιὰ τοὺς ὁποίους ἀκριβῶς ὁ κόσμος εἶναι ἕνας καὶ κοινός⁽⁶⁾.

6) Ὁ Πλήθων, ὅπως ὁ δάσκαλός του στὸ σημεῖο αὐτὸ Πλάτων, ἀντιμετωπίζει ἀξιοκρατικά τοὺς ἀνθρώπους: ἡ ἐννοια τῶν «πολλῶν» καὶ τῶν λίγων ἔχει ὄχι ἀριθμητική ἀλλὰ ποιοτικὴ σημασία. Οἱ πολλοὶ «*ἐπιτηδεύειν τὴν ἀρετὴν οἶονται δεῖν, ἀλλ' οὐκ αὐτὴν δι' αὐτὴν*», ἐνῶ οἱ λίγοι «*οὐδενὸς ἔνεκα ἄθλου, ἀλλὰ αὐτὴν δι' αὐτὴν τὴν ἀρετὴν μετιέναι ἡγοῦνται δεῖν*» (Α 20). Ὁ φιλόσοφος γράφει τοὺς *Νόμους* του στοχεύοντας στὴ βελτίωση τῆς ιδιωτικῆς καὶ κοινῆς ζωῆς: «*Τάδε συγγέγραπται περὶ νόμων τε καὶ πολιτείας τῆς ἀρίστης, ἢ ἂν διανοούμενοι ἀνθρώποι καὶ ἅτ' ἂν καὶ ἰδίᾳ καὶ κοινῇ μετιόντες τε καὶ ἐπιτηδεύοντες, ὡς δυνατόν, ἀνθρώπων κάλλιστά τε καὶ ἀριστα βιῶεν*» (Α 16).

7) Ὅπως τὴν τελειότητα κατορθώνουν ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν ὁδηγό τους στὴ ζωὴ τὴ φρόνηση, τὸ ἡγεμονικὸ μέρος τοῦ εἶναι τους, καὶ τὴν εὐδαιμονία καὶ ἐλευθερία κερδίζουν οἱ ἀγωνιστὲς τῆς ἀρετῆς: «*τοὺς μὲν ἀνθρώπους κυρίους ἂν ἑαυτῶν εἶναι, οὐ τῷ μὴ ὑπ' οὐδενὸς ἂν τὸ παράπαν ἀρχεσθαι, μήτε τοῦ ἄλλου, μήτ' ἂν αὐτῶν τῶν θεῶν, ἀλλὰ τῷ ἔχειν μὲν τι ἐν ἑαυτοῖς ἀρχον, τὸ φρονοῦν, τὸ δὲ πολὺ ἀρχόμενον· καὶ τοῦ πολλοῦ τούτου ἐν, τὸ φρονοῦν τε καὶ φύσει βέλτιστον τῶν ἡμετέρων κύριον ἂν εἶναι*» (Α 72).

Ἡ πληθωνικὴ βέβαια ἐλευθερία εἶναι στὴ πτυχή της αὐτοκυριαρχία στὴν ἄλλη ἐξάρτηση ἀπὸ τὸ θεῖο. Ὁ ἄνθρωπος ποὺ αὐτοκυριαρχεῖται εἶναι «ἀρχων» τοῦ εἶναι του καὶ «ἀρχων-ἀρχόμενος» ἀπὸ τὸ ἀνώτατο ὄν, τὸ «ἀγαθόν». Ἡ ἐλευθερία δὲν εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴν ἀπουσία τῆς «πρεσβυτάτης ἀνάγκης», ἀλλὰ συναρτᾶται μὲ τὴν ἀναγκαιότητα καὶ λογίζεται ὡς σχέση ἀξιοκρατικῆς ἐξάρτησης: «*Κυρίους μὲν οὖν ἑαυτῶν τοὺς ἀνθρώπους εἶναι καθ' ὅσον που ἀρχουσιν αὐτῶν, κἂν ἀρχόμενοι ἀρχωσιν· ἐλευθέρους δὲ εἶναι τέ πως καὶ μὴ εἶναι. Εἰ μὲν γὰρ ἐλευθερίαν τις τὴν οὐκ ἀνάγκην καλεῖ, οὐκ ἂν ὀρθῶς φαίνοιτο καλῶν· ἀναγκάζοιτο γὰρ ἂν δουλείαν τὴν ἀνάγκην καλεῖν. Τῇ δὲ δουλείᾳ καὶ δεσποτείᾳ δήπου εἶναι τινα δεῖ, ἢ δουλεύσει, δουλεία οὐσα. Τῇ οὖν πρεσβυτάτῃ ἀνάγκῃ, καὶ ἡ βόνη αὐτὴ δι' αὐτὴν ἀναγκαίως ἔχει, τὰ δ' ἄλλα ἅπαντα δι' ἐκείνην, ἣν τάγαθόν τε αὐτὸ καὶ τὸν Δία φαμέν, τις ποτε ἔσται δεσποτεία ἢ δουλεύσει; οὐ γάρ που ἡ αὐτὴ δεσποτεία ἅμα καὶ δουλεία ἔσται. Εἰ δὲ τῷ ἀρχεσθαι τε καὶ μὴ ὀριεῖται τις τὴν τε δουλείαν καὶ ἐλευθερίαν, οὐ μόνον οὐκ ἂν ἀνθρώπων οὐδεὶς εἴη ἐλεύθερος, ἀλλ' οὐδ' ἂν θεῶν ἄλλος πλην Διός...*» (Α 74).

Ἡ ἐλευθερία ὀριοθετεῖται ἀπὸ τὸν Πλήθωνα γιὰ νὰ περισωθεῖ, ὅπως ἀκριβῶς περριορίζεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ στὴν ιδιωτικὴ καὶ πολιτικὴ ζωὴ ἡ ἐκπτώσή τους σὲ ἔσχατη δουλεία⁽⁷⁾.

Καὶ τὸ θέμα τῆς ἐλευθερίας συναρτᾶται στὸν Πλήθωνα μὲ τὴν ἀρετὴ. Ἡ ἐλευθερία ἀνήκει στοὺς καλοὺς «κάγαθους». Οἱ κακοὶ εἶναι δυστυχεῖς ἀπὸ πλάνη — αὐτὸ ἦταν ἕνα ἀπὸ τὰ διδάγματα καὶ τοῦ Σωκράτη. Ὁ ἄνθρωπος παρὰ τὴ θέλησή του γίνεται κα-

(5) Δ. Γληνός, *Πλάτωνα Σοφιστής*, Εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια, 1971, 15.

(6) Πρβλ. Ἡράκλειτος Β 89: «*τοῖς ἐγρηγορόσιν ἕνα καὶ κοινὸν κόσμον εἶναι*».

(7) Βλ. Πλάτων, *Πολιτεία* 564α: «*Ἡ γὰρ ἄγαν ἐλευθερία ἔοικεν οὐκ εἰς ἄλλο τι ἢ εἰς ἄγαν δουλείαν μεταβάλλειν καὶ ἰδιωτὴ καὶ πόλει*»; Πρβλ. *Νόμοι* 690 κ.μ. Πβ. Ἄννα Κελεσίδου - Γαλανοῦ, Ἡ ἐννοια τῆς σωτηρίας στὴν πλατωνικὴ πολιτικὴ φιλοσοφία, πρόλογος Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, ἐκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1982, 56 κ.μ.

κός, καὶ ἔτσι ἀνελεύθερος: «Κακῶς δὲ πράττειν ἀνθρώπους οὐκ ἄλλη ἢ κακοὺς γεγονότας, ὥστε οὐδ' ἂν κακὸς ἀνθρώπων οὐδεὶς βούλοιτ' ἂν γίνεσθαι, εἴ γε δὲ μηδὲ κακῶς ἂν πράξαι· ἀλλ' ἄκοντας κακοὺς τοὺς κακοὺς γίνεσθαι ἐξαμαρτάνοντας· οὐδ' ἂν ἐλεύθερον κακῶν οὐδένα, τοὺς δὲ καλοὺς τε καὶ μόνους ἀγαθοὺς» (Α 76).

8) Ἡ ἐλευθερία, ἡ ἀτομικὴ καὶ ἡ συλλογικὴ, σώζεται καὶ σώζει, ὅταν κρατιέται σὲ ὀρισμένα μέτρα. Τὸ «μεῖζον», λέει γενικὰ ὁ Πλήθων (Νόμοι Γ, ια' 85 κ.μ.), δὲν εἶναι «τὸ πλήθει τε καὶ ὄγκῳ ... οὐδ' ὅλως τὸ τῷ ποσῷ ὑπερβάλλον, ἀλλὰ πολὺ πρότερον τὸ πρὸς τὸ ἀνώλεθρον εὐ μάλλον πεφυκός». Αὐτὸ εἶναι τὸ «ἐν τε καὶ μάλλον ἡνωμένον», δηλαδή τὸ ὀρισμένο μέτρο ποὺ δίνει στὴν ὑπαρξὴ καὶ στὴ ζωὴ πληρότητα.⁽⁸⁾

Ἡ ζωὴ ἡ εὐθυσμένη στὴν ἀρετὴ εἶναι μιὰ σειρά πράξεων ὅπου ἡ ἐλευθερία ζευγάρωνει μὲ τὸ ὀρθό. «Σπουδαία» εἶναι ἡ πράξη ποὺ τιμᾷ τὸν «πράττοντα», καθὼς γίνεται μὲ αὐτοσεβασμὸ καὶ συνείδηση κοινωνικῆς εὐθύνης. Ὑπάρχει στὸν Πλήθωνα ἓνα θέμα, εἰδικὰ σήμερα πρόσφορο, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ χρησιμεύσει ὡς συγκεκριμένο δείγμα τῆς πληθωνικῆς προβληματικῆς γιὰ τὴν ἐλευθερία: Μέσα ἀπὸ τὶς κατηγορίες τοῦ «σπουδαίου» καὶ τοῦ «αἰσχροῦ» ὁ Πλήθων ἐξετάζει μιὰ μορφή τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς ποὺ ἀφορᾷ τὴν ἐρωτικὴ ζωὴ. Ὅπως, ἔτσι ἐπιχειρηματολογεῖ ὁ φιλόσοφος τοῦ Μυστρᾶ, τὰ θρησκευτικὰ καθήκοντα ἀπὸ αἴσθησι σεμνότητος δὲν γίνονται δημόσια, ἐπεὶδὴ ἀκριβῶς οἱ πιστοὶ τὰ θεωροῦν ἱερά⁽⁹⁾, ἔτσι καὶ ἡ ἐρωτικὴ ποῶσις, ποὺ ἡ ἴδια τῆς δὲν εἶναι «αἰσχρὴ»⁽¹⁰⁾, δὲν πρέπει νὰ γίνεται φανερά, «ἵνα μὴ οἱ ἄρῳντες ἐρεθίζονται, σφόδρα ποὺ, οἱ ἄνθρωποι, ἐρεθίζεσθαι, εἰ καὶ ὅτι μάλιστα οὐ πρὸς ἐπιθυμίαν, ἀλλ' οὐν πρὸς φαντασίαν τε τῆς αὐτῆς πράξεως». Ὅσοι ἐκθέτουν στὰ μάτια τοῦ ἄλλου τὴν ἐρωτικὴ τους δραστηριότητα, ξεγυμνώνουν μπροστὰ στοὺς τρίτους ὅ,τι τοὺς εἶναι πιὸ προσφιλές καὶ διεγείρουν τὴν ἐπιθυμίαν ποὺ ἐξάπτει τὴ φαντασίαν. «Πῶς οὖν καλῶς εἶχεν, εἰ γυναικὰ τις, ἢν μονολεχὴ ἑαυτῷ δέοι συνοικεῖν, ἐν ἄλλων ὀφθαλμοῖς ἐκίνει ἀπογεγυμνωκῶς εἴτε ἀνδρῶν, εἴτε γυναικῶν, οὐ τῆς κοίτης κοινωνῶν, ἐφ' ᾧ, πρὸς τὴν ἑστίαν κάκεῖνοι οὐκέτι εὐαγοὺς καὶ αὐτοῖς μίξεως ἐρεθισθῆσθαι ἐμελλον, οἱ μὲν, τοῦ τη αὐτῇ ἂν καὶ αὐτοὶ συγγίνεσθαι, αἱ δὲ τοῦ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἂν καὶ αἰσχαὶ ἀφροδισιάζεσθαι, οὐκέτι οὐδετέροις τούτων εὐαγὲς ὄν καὶ τὸ ἔργον».

Ὁ Πλήθων καταλήγει μὲ τὴν ἐκπληκτικὴ διατύπωση: δὲν ὑπάρχει τίποτε πιὸ αἰσχρὸ ἀπὸ τὸ σπουδαῖο ποὺ γίνεται μὲ ἀσκημὸ τρόπο. «Οὐ γὰρ ἄλλαι γε αἱ αἰσχίσται εἰσι τῶν πράξεων ἢ αἱ μὴ καλῶς πραττόμεναι τῶν σπουδαίων. Οὐ γὰρ ἐξίσου γίνεταί, παιδιάν τε τινα παῖσαι οὐ καλῶς καὶ σπουδαίαν γε πράξιν οὐ καλῶς μεταχειρίσασθαι».

Αὐτὰ βέβαια προϋποθέτουν (κι ἂν κάτι τέτοιο δὲν λέγεται ρητὰ ἀπὸ τὸν Πλήθωνα, πάντως ἐξυπακούεται ὅτι προϋποθέτουν) τὴν ὑπαρξὴ στὴν ἐρωτικὴ σχέσι, ὅπως γενικότερα στὴ συμβίωσι ἐνὸς ζευγαριοῦ, τῆς χρηστότητος καὶ τῆς εὐχαρίστησις, ὡς προκαταβολῶν ἀμοιβαιότητος. Τὸ ἴδιο προϋποθέτουν ὅτι ἡ ἐπιλογὴ τοῦ συντρόφου γίνεται ἔτσι ὥστε ὁ ἄλλος νὰ εἶναι πραγματικὰ ἰσόμοιρος στὴ ζωὴ. Κι ἐδῶ εἶναι καταφανὴς ἡ προτεραιότητα τοῦ ἠθικοῦ στοιχείου.

* * *

Διάλεξα μερικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τοὺς πληθωνικοὺς «λόγους» «πρὸς ἀρετὴν», ποὺ

(8) Πρβλ. Γ 86: «Ἐν μέτρῳ τε δεῖ καὶ ὄρω τὸ μάλλον τε ὄν καὶ ἅμα κάλλιον τε καὶ ἀμεινον, οὐ τῷ δεῖ τε πλείονι καὶ ὅλως ἀορίστως».

(9) «Ἄ κάλλιστα νομίζεται σφίσι τῶν ἱερῶν, οὐκ ἐν τῷ φανερῷ δρῶσι. Ἀλλ' οἱ μὲν ἀποσεμνύνοντες τὰ κάλλιστα σφίσι τῶν ἱερῶν, ἀφανὴ τοῖς πολλοῖς ποιοῦσιν, ἵνα μὴ αὐτῶν τις τῶν θεάσασθαι τέως οὐκ ἐπιτηδεύων καταφρονήσεως ἰδῶν» (Γ 88).

(10) Ἀπόδειξις ἡ δημοσιότητα ποὺ δίνεται στὸ γάμο. Ἀλλ' ἐδῶ ἀναβιώνει καὶ ἡ πλατωνικὴ θεώρησι τῆς πράξεως. Τὸ κακὸ δὲν ἀνήκει στὰ ἔργα, ἀλλὰ στὸν τρόπο καὶ τὴν πρόθεσι τοῦ «πράττοντος».

μποροῦν νὰ ἰσχύσουν ἀκόμη καὶ σήμερα, πάντα βέβαια γιὰ ὅσους δὲν προτιμοῦν νὰ «νεωτερίζουν» καὶ ἀγωνίζονται νὰ ξεσκεπάσουν τὰ «περὶ τὴν ἀφάνισιν τῆς ἀληθείας»⁽¹¹⁾ τεχνάσματα τῶν καιροσκόπων τῆς φιλοσοφίας· γιὰ ὅσους ἀκριβῶς ἐρευνοῦν «τὸ ὑγιὲς περὶ τῶν μεγίστων πραγμάτων τῶν ἀνθρώπων» (Πλήθων, *Νόμοι* Α 28). Ὁ φιλόσοφος τοῦ Μυστρᾶ ἔφτασε σ' αὐτὲς τὶς θέσεις τὴν ἐποχὴ ποὺ τὸ πρόβλημα δὲν ἦταν πῶς νὰ σωθεῖ ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων γενικὰ καὶ πῶς νὰ δικαιώσῃ ἡ φιλοσοφία τὴν ὑπαρξή της στὴ ζωὴ, ἀλλὰ πῶς νὰ σωθεῖ ὁ ἐλληνισμός⁽¹²⁾. Μήπως σήμερα τὸ πρόβλημα εἶναι τριπλό; Καὶ ἔτσι περισσότερο ἐπίκαιρες καὶ γιὰ τὴ ζωὴ καὶ γιὰ τὴ φιλοσοφία οἱ πληθωνικὲς θέσεις; Ἴσως ἀξίζει νὰ ρωτηθοῦμε πόσο «ὡς δυνατόν δι' ἀκριβείας συνδοκιμάζοντες ἐπικρινόμεν;»

(11) Βλ. Ἄννας Κελεσίδου-Γαλανοῦ, «Γοητεία» καὶ νεωτερισμός στὴν κριτικὴ τοῦ Πλήθωνος γιὰ τὴ Σοφιστικὴ, Ἡ ἀρχαία Σοφιστικὴ, ἐκδ. Καρδαμίτσα, 281 (καὶ γαλλικὰ στὴ *Revue de philosophie ancienne*, 4 1984).

(12) Βλ. καὶ Ἄννας Κελεσίδου-Γαλανοῦ, «Τὸ ὡς εὐδαιμόνως βιοῦν» καὶ οἱ *Νόμοι* τοῦ Πλήθωνος, Πρακτικά Α' Τοπικοῦ Συνεδρίου Λακωνικῶν Σπουδῶν, Μολάοι, Ἰούλιος 1982.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Γ. ΡΟΖΟΣ

Γεώργιος Πλήθων Γεμιστός και Γεώργιος Σχολάριος (Μιά πνευματική αντιπαράθεση που σημάδεψε τὸν Ἑλληνισμό)

Ὁ 15ος αἰώνας μ.Χ. ὑπῆρξε, χωρὶς ἀμφιβολία, ἓνας ὀριακὸς αἰώνας στὴν ἱστορία τόσο τοῦ ἑλληνισμοῦ ὅσο καὶ τῆς Δύσης. Μὲ τὸ πείσιμο τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῆς βασιλεύουσας (1453) σημειώνονται μιὰ σειρά ἀπὸ μεταβολὲς καὶ μετακινήσεις, πού δίνουν μιὰ ὁλότελα νέα ἐμφάνιση στὴν πνευματική καὶ πολιτιστική ὄψη τῆς Εὐρώπης. Γιὰ πρώτη φορά, ὁμαδικά, οἱ Ἕλληνες λόγιοι ἔρχονται στὴν Ἰταλία καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀρχίζει νὰ γίνεται γνωστὴ. Πολλὸ ὅμως πρὶν συμβοῦν ὅλα αὐτά, ἀπὸ τίς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα, στὸ χῶρο τῆς συρρικνωμένης αὐτοκρατορίας ἀρχισαν ὀρισμένες διαδικασίες —σὲ ὑψηλὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο— πὺν προετοιμάσαν ἀλλὰ καὶ προκάλεσαν αὐτὴ τὴν εὐρύτερη ἀνθιση, πού, τελικά, βρῆκε τὸ δρόμο της καὶ τὴν ὀριστική της διαμόρφωση στὴ Δύση.

Τότε στὸ Βυζάντιο ἔκανε τὴν παρουσία της μιὰ ὀλιγάριθμη ὁμάδα ἀπὸ ὑψηλῆς στάθμης προσωπικότητες, πού ἐπηρέασε βαθύτατα τὰ γεγονότα πού προηγήθηκαν ἀλλὰ καὶ ἐπακολούθησαν τῆς Ἀλώσης⁽¹⁾. Τ' ὅτι τὰ μέλη τῆς ὀλιγάριθμης αὐτῆς ὁμάδας λίγο ἢ καθόλου δὲν συμφωνοῦσαν μετὰ τὸν καθενα ἀκολουθοῦσε δικούς του δρόμους καὶ δική του πολιτικὴ εἶναι ἓνα γεγονός. Τ' ὅτι, σὲ κρίσιμες στιγμές, ἦρθαν σὲ σύγκρουση μετὰ τὸν καθενα καὶ διαφώνησαν ἀνοιχτά εἶναι ἄλλη μιὰ ἀλήθεια, πού δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγει. Ἄν, ἀκόμα καὶ σήμερα, μὲ δυσκολία θὰ καταλήξουμε νὰ ποῦμε μὲ βεβαιότητα ποῖος εἶχε τὸ δίκαιο μὲ τὸ μέρος του, ὁ Μάρκος ὁ Εὐγενικός π.χ. ἢ ὁ Βησσαρίων, δὲν θὰ δυσκολευθοῦμε σὲ τοῦτο: Ἡ μεγαλύτερη μορφή τῆς ἐποχῆς ἦταν ὁ Γεώργιος Πλήθων Γεμιστός (1360; — 1452). Σ' αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἀντίρρηση.

Ἀλλὰ τὸ ἐρώτημα πού ἀνακύπτει σχετικὰ μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνδρὸς αὐτοῦ μὲ τὴν πολὺπλευρὴ δραστηριότητα καὶ τὴν κυριολεκτικὰ ἐκπληκτικὴ διανοητικὴ

του ρώμη εἶναι τοῦτο: Πῶς διαμορφώθηκε ἓνα τέτοιο μεγάλο πνεῦμα σ' ἓνα κόσμος σύγχυσης καὶ παρακμῆς; Πῶς συνέβη μέσα ἀπὸ τὸ φανατισμό, τὴν θρησκευτικὴ μονομέρεια, τὸ χάος καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἡττοπάθειας νὰ γεννηθεῖ αὐτὴ ἡ νηφάλια καὶ κατασταλαγμένη μορφή; Μήπως, μ' αὐτήν, ἡ καταπιεσμένη καὶ διαστρεβλωμένη, ὡς τότε, ἑλληνικότητα ἐπαρνε ἐκδίκηση γιὰ ὅσες ταπεινώσεις καὶ παραποιήσεις εἶχε ὑποστεί; Πῶς ἄλλως νὰ ἐξηγήσουμε, πῶς, τὴν ὥρα πού ἐπαρνε νὰ ξεφυχήσει ἡ πολὺπαθὴ καὶ παραπαίουσα αὐτοκρατορία, γεννιόταν ἓνας ἀληθινὰ μεγάλος Ἕλληνας φιλόσοφος; Ναί. Ὁ Πλήθων ἐκπροσωποῦσε αὐθεντικὰ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα καὶ ὁ ἴδιος ἐνιωθε μέσα του ν' ἀναβιώνει ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα σ' ὅλη της τὴν παλαιὰ δόξα. Ἀπ' αὐτόν, τέλος, μέλλονταν νὰ ξεκινήσει ἡ πνευματικὴ ἀναγέννηση στὴν Δύση, καὶ ἦταν αὐτὸς πού «πέρασε» τὸν Πλάτωνα σ' αὐτήν.

Χωρὶς ἀμφιβολία ὁ Γ. Γεμιστός ἦταν ὁ «μεγαλύτερος θασώτης τοῦ ἑλληνισμοῦ»⁽²⁾ στὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ Βυζαντίου. Εἶχε γεννηθεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη γύρω στὰ 1360 καὶ εἶχε ζήσει ἓνα διάστημα στὴν Ἀδριανούπολη, πρωτεύουσα τοῦ Σουλτάνου. Ἐκεῖ γνώρισε πολλὰ γύρω ἀπὸ τὴν θρησκεία τοῦ Ἰσλάμ, τὸν Ἰουδαϊσμό, ἀκόμα καὶ τὸν Ζωροαστρισμό, πού, ἀργότερα, ἐπηρέασαν τὸ ἔργο του. Τὸν ἴδιο καιρὸ εἶχε ἀρχίσει νὰ μελετᾷ τὸν Πλάτωνα καί, ὅταν γύρισε στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀρχισε νὰ διδάσκει καὶνοφανεῖς θεωρίες ἐμπνευσμένες ἀπὸ τὸν μεγάλο του διδάσκαλο. Γρήγορα οἱ διδασκαλίες του προκάλεσαν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν διανοουμένων τῆς Βασιλεύουσας, ἀλλὰ καὶ θεωρήθηκαν σκανδαλώδεις ἀπὸ πολλοὺς.

Λίγο μετὰ τὸ 1400 ὁ αὐτοκράτορας Μανουὴλ Β' τοῦ συνέστησε ν' ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα. Αὐτὸς φεύγει καὶ ἔρχεται στὸ Μυστρά, ὅπου ἐξασφαλίζει τὴν προ-

1) Οἱ πρὸ διακεκριμένοι ἦσαν οἱ 4 Γεώργιοι (Σχολάριος, Ἀμοιρούτζης, Τραπεζούντιος καὶ Γεμιστός) καὶ οἱ Βησσαρίων, ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα, Μάρκος ὁ Εὐγενικός καὶ Ἰσιδωρος μητροπολίτης Κιέβου (ἴδε Ράνσιμαν 240).

2) Στῆβεν Ράνσιμαν «Ἡ μεγάλη ἐκκλησία ἐν αἰχμαλωσίᾳ», τόμοι Α + Β, ἐκδόσεις Μπεργαδῆ, Ἀθήνα 1979, σελ. 268.

στασία και την εϋνοια του νεαρού δεσπότη του Μορέως Θεόδωρου, δευτερότοκου γιου του Μανουήλ και της Ιταλίδας γυναικας του, της Κλεώπης Μαλατέστα. Και ο χώρος και το «κλίμα» του Μυστρά εϋνοούσαν τις μελέτες του και την ανάπτυξη των ιδεών του. Εκεί ο παλαιός μαθητής του Δημητρίου Κυδώνη, που χρωστούσε πολλά και στον νεοπλατωνιστή Ψελλό, αποκάλυπτα στράφηκε κατά του 'Αριστοτέλη. Τον κατηγορούσε για πολλά και, πρώτα πρώτα, γιατί ακολουθώντας την διδασκαλία του, σύμφωνα με την όποια η γένεση και τα τέσσερα αίτια μπορεί να έρμηνευθούν ως κινήσεις στο χρόνο, οι νεώτεροι θεολόγοι έδωσαν λανθασμένη κατεύθυνση στο χριστιανισμό³⁾.

Σ' ένα άλλο όμως επίπεδο, και ύστερα από μια σταδιακή μεταστροφή που διάρκεσε χρόνια, ο Γεμιστός κατέληξε ν' άρνηθεί ολοκληρωτικά την ίδια την ουσία του χριστιανισμού. Ήταν ο μόνος, ύστερα από πολλούς αιώνες, που ζήτησε την αναμόρφωση της αυτοκρατορίας επάνω σ' ελληνικές βάσεις και μ' ελληνικά πρότυπα. Γι' αυτόν, άκόμα, η Πελοπόννησος ήταν η μόνη που θα μπορούσε να σώσει την αυτοκρατορία, αν γινότανε το ξεκίνημα μιας νέας πολιτειακής οργάνωσης με επίκεντρο το δεσποτάτο του Μορέως, το πιο ελληνικό κομμάτι της. «Είμαστε Έλληνες από φυλή και από πολιτισμό», έγραφε, ενώ δεν του άρεσε η Κωνσταντινούπολη, η «Νέα Ρώμη»⁴⁾, με τον πολυεθνικό και θρησκευτικό της χαρακτήρα και την ρωμαϊκή της επίδραση.

Άλλα τί ήταν ο Γεώργιος Γεμιστός, θα ερωτήσει εύλογα ένας σύγχρονος αναγνώστης όχι βαθύς γνώστης των γεγονότων της εποχής του. Τί ήταν ο μεγάλος αυτός δάσκαλος που τόση σύγχυση και φρίκη προκαλούσε στους κύκλους των θεολόγων και των δογματικών του χριστιανισμού στην Βασιλεύουσα; Ένας επαναστάτης, θάταν ή απάντησε. Ένας τολμηρός ανακινιστής, που, θεωρητικά πάντα, έβαζε

τις βάσεις για μια ανανέωση της πνευματικής ζωής, του έλληνισμού και της αυτοκρατορίας. Ώς θεολόγος ήταν νεωτεριστής. Απέρριπτε την αποκάλυψη. Ώς φιλόσοφος απέβλεπε στον Πλάτωνα και υιοθέτησε τις «λύσεις» του. «Ο πρακτικός» όμως, «άντικειμενικός σκοπός του ήταν η αναγέννηση της Ελλάδος επάνω σε αυστηρώς προδιαγεγραμμένα πλατωνικά πρότυπα»⁵⁾. Φυσικά, ενώριτα διαχώρισε τις θέσεις του από τον στενό, το δογματικό χριστιανισμό. Από ένα μάλιστα διάστημα και μετά δεν ήταν καθόλου χριστιανός.

Ο Ράνσιμαν το πιστεύει. Δεν μπορεί να ονομαστεί χριστιανός, γράφει, αυτός που «πρόσβαλε άργότερα το χριστιανικό αίσθημα αναφέροντας συχνά το Θεό σε Δία και μιλώντας για «τους θεούς» στον πληθυντικό». Και προσθέτει: Είναι ευτύχημα ότι οι περισσότεροι σύγχρονοί του, όσο ζούσε, δεν αντιλήφθηκαν πόσο τερόδοξος είχε γίνει, γεγονός που θα του δημιουργούσε πολλούς κινδύνους και, αν ζούσε στην Κωνσταντινούπολη, θα είχε προκαλέσει τη λήψη μέτρων εναντίον του⁶⁾. Οι λόγοι όμως κάτι είχαν υποψιαστεί. Κι' όλας από την εποχή που είχε πάει στην Φλωρεντία και την Φερράρα, ως μέλος της συμβουλευτικής επιτροπής του αυτοκράτορα Μανουήλ Β', που διαπραγματεύθηκε την ένωση των Εκκλησιών (1438 - 1441), πολλοί συνάδελφοί του όμολόγησαν ότι είχαν σκανδαλιστεί από τα λεγόμενά του. Ο Άριστοτελικός, μάλιστα, Γεώργιος Τραπεζούντιος τον κατηγορήσε άνοιχτά από τότε ότι πρέσβευε «μιάν έντελώς είδωλολατρική θρησκεία»⁷⁾. Με την ευκαιρία άς πούμε, πώς στην κρίση εκείνη Σύνοδο ήταν άθηνωτικός. «Φαίνεται πως δεν συμπαθούσε καμιά από τις δύο πλευρές κατά τις συζητήσεις, αν και προτιμούσε έλαφρά την ανατολική άποψη»⁸⁾. Γενικά όμως τις διαπραγματεύσεις τις έβλεπε σαν ένα αθέμιτο παζάρεμα σε πνευματικά θέματα, που απόβλεπαν στην εξασφάλιση υλικών όφελών. Ο τότε διαφορετικές ήσαν οι άπόψεις των

3) Αναλυτικά εις Ράνσιμαν, όπ. παραπάνω, σελ. 269.

4) Ράνσιμαν, όπου παραπάνω, σελ. 268.

5) Ράνσιμαν, όπ. παραπάνω, σελ. 270.

6) Ράνσιμαν, όπου παραπάνω, σελ. 271.

7) Ράνσιμαν, όπ. παραπάνω, σελ. 272.

8) Ράνσιμαν, όπ. παρ., σελ. 272.

συγχρόνων του γι' αυτόν. Ὁ Βησσαρίων, πού ὑπῆρξε μαθητής του, τὸν θεωροῦσε τὸν τρίτο, σὲ σοφία, ἄνθρωπο μετὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸ Ἀριστοτέλη⁹⁾ καὶ ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν ἔλληνα. Ὁ ἴδιος ὁ Γεώργιος Σχολάριος, μαθητής του κι' αὐτός, τὸν ἐκτιμοῦσε βαθύτατα καὶ θαύμαζε τὴν εὐφυΐα του. Ἀκόμα καὶ ὅταν ἄρχισε νὰ διαφωνεῖ ἀνοιχτὰ μαζί του, τὸν δνόμαζε προσφωνώντας τον «*φίλων ἀριστε καὶ σοφώτατε*»¹⁰⁾. Ὁ ἴδιος, σύμφωνα με τὸν Ράνσιμαν, διάβασε τὰ χειρόγραφα τοῦ μεγάλου του συγγράμματος «*Νόμων Συγγραφὴ*» «*με ἀυξανόμενη γοητεία*» ἀλλὰ καὶ με «*αὐξανόμενη φρίκη*», πρὶν, τελικά, διατάξει νὰ καοῦν¹¹⁾. Ἀκριβῶς αὐτὴ ἦταν καὶ ἡ αἰτία τῆς τελικῆς συγκρουσῆς τους. Ὁ πατριάρχης τότε Σχολάριος δὲν μπορούσε ν' ἀνεχθεῖ τόσες καὶ τέτοιες τολμηρότητες. Ἐνιωθε βαρεῖα τὴν εὐθύνη τῆς διάσωσης καὶ συνέχισης τῆς ὀρθοδοξίας καὶ δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ὑποχωρήσει μπροστὰ σὲ μιὰ τόσο δελεαστικὴ φιλοσοφία. Ὁ «*πολύθεος*» καὶ «*ἀποστάτης*», κατὰ τὸν Βησσαρίωνα¹²⁾, Πλήθων ἔπρεπε νὰ σιγήσει μιὰ γιὰ πάντα, καὶ γιὰ νὰ γίνε αὐτό, δὲν ἀπόμεινε ἀπὸ τὸ νὰ καταστραφεῖ τὸ ἔργο του.

Τὸ περίεργο εἶναι, πῶς καὶ ὁ ἴδιος ὁ Σχολάριος εἶχε, στὶς κατὰ καιροὺς ἐκδηλώσεις του, ἀντιφάσεις καὶ παλινωδίες. Στὴ Σύνοδο τῆς Φερράρας καὶ τῆς Φλωρεντίας εἶχε ταχθεῖ, ἀρχικά, ὑπὲρ τῆς ἐνωσης τῶν Ἐκκλησιῶν¹³⁾, ἐνῶ ὁ Γεμιστός ἦταν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ σταθερὰ ἀνθενωτικὸς καὶ ἐνάντια σὲ κάθε συμφωνία. Μάλιστα ὁ Σχολάριος ὄχι μόνο ἀναγνώριζε τὴν ἀνωτερότητα τῶν Λατίνων συνομιλητῶν τους, ἀλλὰ ἤθελε με κάθε τρόπο νὰ καταλήξουν σὲ κάποια συμφωνία¹⁴⁾.

Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος αὐτός πού ἀντέταξε τὸν Ἀριστοτέλη στὸν Πλάτωνα, πού καταπολέμησε, σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα, τὸν δασκαλό του, προχώρησε συνειδητὰ σὲ μιὰ

πράξη πού θύμιζε ἀνάλογες τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης στὴ Δύση. Μὴ μπορώντας νὰ τὸν ἀντικρούσει με ἐπιχειρήματα, προτίμησε νὰ κάψει τὰ χειρόγραφα τοῦ μεγάλου ἔργου τοῦ Γεμιστοῦ, ἐνῶ διέταξε, παράλληλα, νὰ καοῦν καὶ ὅσα ἄλλα ἀντίγραφα ὑπῆρχαν. Ἐκανε ὅμως λάθος. Ἐνα μέρος τῶν χειρογράφων σώθηκαν. Τὰ διέσωσε ὁ μαθητής τοῦ Πλήθωνα, ὁ Δημήτριος Καβάκης, πού δὲν πῆρε στὰ σοβαρὰ τὶς ἀπειλὲς τοῦ πατριάρχη, ἂν καὶ ἦταν φίλος του, καὶ διατήρησε τ' ἀποσπάσματα ἐκεῖνα πού εἶχε ὁ ἴδιος ἀντιγράψει¹⁵⁾. Ἄν καὶ εἶχε πολλοὺς λόγους νὰ κάψει τὸ σύγγραμμα τοῦ δασκάλου του ὁ Σχολάριος (τοὺς ἀναφέρει λεπτομερειακὰ σὲ κάποια ἐπιστολὴ του)¹⁶⁾, δύσκολα μπορούμε, σήμερα, νὰ συμφωνήσουμε μαζί του. Μήπως ὁ ἴδιος δὲν γνώριζε, σὲ βάθος τὴν ἀρχαία φιλοσοφία καὶ δὲν τὸν εἶχε γοητεῦσει ὁ μέγας Σταγειρίτης; Μόνο πού αὐτός, ὅπως καὶ ἄλλοι, πίστευε, πῶς τοὺς Ἕλληνες πρέπει νὰ τοὺς διαβάσουμε μόνον «*ἐνεκα τοῦ κατὰ τὴν φωνὴν ἑλληνισμοῦ*», ἐνῶ ὁ Πλήθων δίδαξε, πῶς ἔπρεπε νὰ τοὺς διαβάσουμε, γιὰ νὰ γίνουμε Ἕλληνες καὶ στὸ πνεῦμα¹⁷⁾. Ἀλλωστε κάτι ἀνάλογο δὲν ἔκανε καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος, πού χρησιμοποίησε τοὺς ἀρχαίους μύθους ὡς ὕλικό κατάλληλο γιὰ ἠθικὲς ἀλληγορίες καὶ παραινέσεις καὶ χριστιανικὰ συμπεράσματα;

Φαίνεται ὅμως, πῶς ὁ Γεμιστός τράβηξε μακριὰ καὶ «*χωρὶς λόγου*»¹⁸⁾. Ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου του προκύπτει σαφῶς, πῶς ἐπιχείρησε μιὰν ὀλοκληρωτικὴ ἐπιστροφή στὴν ἀρχαιότητα, σ' ἓνα πλάτος καὶ βάθος πού μόνο μ' ἐκείνη πού ἐπιχείρησε 1100 τόσα χρόνια πρωτύτερα ὁ Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ. Οὔτε λίγο οὔτε πολὺ ὁ Γεμιστός προσπάθησε ν' ἀναβιώσει τὴν ἀρχαία θρησκεία καὶ ἐπιζητήσε με τὴν ἐπιστροφή σ' αὐτὴν τὴν σωτηρία, τὴν δικαίωση καὶ τὴν

9) Π. Κανελλόπουλος, «*Γεννήθηκα στὸ 1402*», Ἀθήνα 1967, Β' ἔκδοση, σελ. 259.

10) Κανελλόπουλος, ὅπου παραπάνω, σελ. 260.

11) Ράνσιμαν, ὅπ. π., σελ. 273.

12) Κανελλόπουλος, ὅπ. παρ., 290.

13) Κανελλόπουλος, ὅπ. π., 263, καὶ Ράνσιμαν, ὅπ. π., 240.

14) Ράνσιμαν, ὅπ. π., 241.

15) Κανελλόπουλος, ὅπ. π., 272.

16) Τὸ κείμενο εἰς Κανελλόπουλο, ὅπ. π., 272.

17) Κανελλόπουλος, ὅπου παρ., 273.

18) Κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Κανελλόπουλου, ὅπ. π., 274.

αναγέννηση της εποχής του.

Ἄν ὁ στενὸς καὶ κλειστὸς χριστιανισμὸς τοῦ Γεννάδιου, μὲ τὴν καλογερίστικη νοοτροπία, δὲν ἀνέχονταν τὴν βλάβη θύραθεν φιλοσοφία τοῦ μεγάλου συμπατριώτη του, δὲν εἶχε κανένα δικαίωμα νὰ τὴν καταπολεμήσει μὲ τὸν τρόπο πού τὸ ἐπραξε. Βέβαιον εἶναι ἀκόμα, πῶς, ἂν ζοῦσε ὁ Πλήθων στὰ χρόνια πού ὁ Σχολάριος ἐγινε μὲ τὴν ἀνοχή τῶν Τούρκων πατριάρχης, θὰ κινδύνευε ἴσως καὶ ἡ σωματική του ἀκεραιότητα. Στὴν Κωνσταντινούπολη ἄλλωστε δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ζήσει καὶ νὰ δημιουργήσει ἐλεύθερα ὁ Γεμιστός, ἀκόμα καὶ πολὺ πρὶν τὴν ἄλωση. Μόνο στὸ κλίμα τοῦ Μυστρά, στὴν ἡσυχία καὶ τὴν ἀσφάλεια πού τοῦ ἐξασφάλιζαν οἱ ἀνεχτικοὶ δεσπότες τοῦ Μορέως θὰ μπορούσε νὰ γράψει τὰ τολμηρὰ ἔργα του¹⁹⁾. Τὸ περίεργο εἶναι, πῶς ὅ,τι δὲν ἀνέχθηκε στὸν δάσκαλό του ὁ Σχολάριος, ἀπὸ μιὰ ἄλλη πλευρὰ τὸ χρησιμοποίησε αὐτός. Τὸν «ἔλληνα» Ἀριστοτέλη πρόταξε ὡς ὑπόδειγμα καὶ στήριγμα τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅπως αὐτὸς τὸν ἐβλεπε καὶ τὸν ᾔθελε. Ὁ ἀριστοτελισμὸς ἦταν τὸ «ὄργανο», πού μ' αὐτὸν στήριζε θεωρητικὰ τὸν χριστιανισμὸ καὶ ἐνίσχυσε τὶς βάσεις του. Ὑπερμαχεῖ ἔτσι γιὰ τὴν χριστιανικὴ πίστη, μέσα ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη (τὸν ὁποῖον βλέπει ὡς «μέσο» στήριξης τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας καὶ ὄχι ὡς αὐτοσκοπὸ) καὶ τὸν χρησιμοποιοῦ στὸν ἀγῶνα τοῦ κατὰ τοῦ Πλήθωνα, «πὺ τὰ διδάγματα τοῦ ἐπιχειροῦν νὰ κλονίσουν καὶ ν' ἀνατρέψουν τὸν χριστιανισμό»²⁰⁾.

Ἀκριβῶς αὐτὴ εἶναι ἡ καίρια διαφωνία τους στὸ πιὸ κύριο σημεῖο τῆς ιδεολογικῆς τους ἀντιπαράθεσης. Δὲν ἔχουμε πιά μιὰ θεωρητικὴ ἐπιπέδου φιλοσοφικὴ διαφωνία. Δὲν πρόκειται, κατὰ βάθος, γιὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ γιὰ τὶς μεταξύ τους προσωπικοῦ ἐπιπέδου διαφορὰς ἢ τὴν ὑπεροχὴ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ ἑνὸς ἐπὶ τοῦ ἄλλου. Ὁ Γεμιστὸς ἔκανε κάτι πολὺ σημαντικότερο: κτύπησε καίρια καὶ

στὸ πιὸ εὐαίσθητο σημεῖο τὴν χριστιανικὴ πίστη. Τὴν ἀρνήθηκε τελεσίδικα. Τὸ πῆγε ἴσως μακριά, ὅπως εἶπε ὁ Π. Κανελλόπουλος²¹⁾, ἐσφαλμένα καὶ ἀδικαιολόγητα κατὰ τὸν ἴδιο, τολμηρὰ καὶ γενναῖα κατὰ τὴ γνώμη μας. Ἐτσι ἔμεινε καὶ στὴν ἱστορία ὡς ὁ «ὄνειροπόλος», ὁ ρομαντικὸς νοσταλγὸς τῆς ἀρχαιότητος, ὁ «πρῶτος νεοέλληνας»²²⁾, ὁ ἄμεσος συνεχιστὴς μιᾶς προσπάθειας πού ξεκίνησε ἀπὸ πολὺ παλιὰ (Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης) καὶ ἄμεσα ἡ ἔμμεσα συνεχίστηκε (καὶ συνεχίζεται) ὡς τὶς μέρες μας.

Μπορεῖ νὰ ἦσαν ἢ νὰ θεωρήθηκαν ἀνεδαφικὲς οἱ προτάσεις καὶ οἱ ιδέες του καὶ ὅπωςδὴποτε πρωτοποριακές. Ἀκριβῶς ἐκεῖ ὅμως ἐγκτεῖται ἡ δύναμη, ἡ ἀξία καὶ τὸ σθένος τῶν μεγάλων φιλοσόφων καὶ ὁραματιστῶν. Νὰ μποροῦν ν' ἀνοίγουν δρόμους, ἐκεῖ πού οἱ ἄλλοι νομίζουν πῶς εἶναι ἀδύνατα ἢ διάβαση ἢ νὰ προσφέρουν γόνιμες ιδέες καὶ λύσεις σὲ προβλήματα πού ἄλλοι δὲν τόλμησαν κἀν ν' ἀπασχοληθοῦν μαζί τους. Ἄν ἀληθεύει ἡ σκέψη τοῦ Will Durant ὅτι «πρότεινε τὴν ἀντικατάσταση τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ μωαμεθανισμοῦ μὲ τὴν θρησκείαν τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων, μὲ τὴν ἀπλὴ μετατροπὴ ὁλῶν τῶν ὀλυμπίων θεῶν, πλὴν τοῦ Διὸς, εἰς συμβολικὰς προσωποποιήσεις δημιουργικῶν μεθόδων καὶ ἰδεῶν»²³⁾, αὐτὸ καὶ μόνο εἶναι μιὰ σύλληψη πού προηγείται τῆς εποχῆς του κατὰ πέντε καὶ ἑξὶ αἰῶνες. Μόνο σήμερα μποροῦμε κάπως νηφάλια νὰ συζητᾶμε κάτι τέτοια, χωρὶς τὸ κίνδυνο μιᾶς ἄμεσης θανατικῆς καταδίκης ἢ ἐνὸς ἀνελέητου διαγμοῦ.

«Ὁ Πλήθων δὲν ἐγνώριζε ὅτι αἱ θρησκείαι γεννῶνται καὶ δὲν γίνονται». Ὅπωςδὴποτε ὅμως ὁ «εἰδωλατρικὸς πλατωνισμὸς του», ὅπως τὸν ἀποκάλεσε²⁴⁾, ἦταν (καὶ εἶναι) ἕνα μεγάλο βῆμα πρὸς ὁδὸν καὶ μιὰ ἐλεύθερη, ἀπροκατάληπτη καὶ ὑψηλόπνοη θεώρηση τῶν ἀνθρωπίνων. Ἐτσι ὁ «ἐκκεντρικὸς νεοπλατωνικὸς», κατὰ τὸν Ράνσιμαν²⁵⁾, ἦταν αὐτὸς πού τάραιξε πε-

19) Βασίλη Μάργαρη, «Μεγάλοι Νεοέλληνες ἀπὸ τὸ 1400», Γεώργιος Γεμιστὸς Πλήθων, σελ. 38-39.

20) Βασίλ. Τατάκη, «Θέματα χριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς φιλοσοφίας», Ἀθήνα 1952, σελ. 182-184.

21) Ὁ.π., σ. 231.

22) Οἱ χαρακτηρισμοὶ εἶναι τοῦ Β. Τατάκη, ὅπ. παραπάνω, σελ. 184.

23) Will Durant, «Παγκόσμιος ἱστορία πολιτισμοῦ», ἑλλην. μετάφραση, τόμος ΣΤ', σελ. 211.

24) Will Durant, ὅπου παραπάνω, τόμος Ε, σελ. 98.

25) Ράνσιμαν, ὅπου παραπάνω, 240.

ρισσότερο και πιο δημιουργικά τὰ ἥσυχαι και ἀποτελεσματωμένα νερά τῆς ἐποχῆς του και ὄχι οἱ ἄλλοι, οἱ φρόνιμοι, οἱ ρεαλιστές και πραγματιστές συνάδελφοί του. Τ' ὅτι στήν διάρκειά τῆς παραμονῆς του στήν Ἰταλία διέδωσε ἀλλά και ἐπέβαλε τοὺς ἰταλοὺς οὐμανιστὲς τὸν Πλάτωνα, πού, γιὰ αἰῶνες, εἶχε ξεχαστεῖ, αὐτὸ και μόνο εἶναι μιὰ ἀκόμα μεγάλη του προσφορά. Ἀπὸ τίς πιὸ θετικές. Μὲ τίς περιφρῆμες διαλέξεις του ἐντυπωσίασε τὸ ἀκροατήριό του και «ἐνεθρόνισε τὸν Πλάτωνα σχεδὸν ὡς θεόν»⁽²⁶⁾. Ἀφοσιωμένος μάλιστα, στὸ νὰ δίνει «*διαλέξεις γιὰ τὸ Πλάτωνα σὲ ἐνθουσιάζει ἀκροατήρια*», συμπληρώνει ἄλλος μελετητής, πῆρε μέρος σὲ πολλὲς συνεδριάσεις στήν διάρκειά τῶν χωρὶς οὐσιαστικὸ ἀποτελεσμα συζητήσεων γιὰ τὴν ἔνωση τῶν ἐκκλησιῶν⁽²⁷⁾.

Συνοψίζοντας ὅλα ὅσα εἶπαμε ὡς τώρα γιὰ τίς σχέσεις ἀνάμεσα στὸν Γεώργιο Γεμιστὸν Πλήθωνα και τὸν παλαιὸ μαθητὴ του, ἄσπονδο φίλο του και σφοδρὰ ἀντίπαλό του στὸ ἰδεολογικὸ, φιλοσοφικὸ και θρησκευτικὸ πεδίο, τὸν Γεώργιο Σχολάριο, τὸν κατοπινὸ πατριάρχη Γεννάδιο, μπορούμε νὰ ποῦμε τοῦτα: Ὁ πρῶτος ἀντιπροσώπευε τὸ πνεῦμα τῆς νηφάλης και ἀπροκατάληπτης σκέψης. Ἦταν ἕνας μεγάλος τολμηρὸς μεταρρυθμιστής. Ἐνα ἀστραποβόλημα ἐλληνικότητας μέσα σ' ἕνα κλίμα χάους, παρακμῆς και διάλυσης — αὐτὸ πού ἐπικρατοῦσε τίς παραμονὲς τῆς ἁλώσης. Τὸ ἔργο του ἦταν ἀκόμα ἕνα μῆνυμα αἰσιοδοξίας και ἐλπίδας. Μιὰ πράξη πίστεως στὶς αἰώνιες και ἀκατάλυτες ἀξίες τοῦ ἐλληνισμοῦ, πού μέλλονταν σὲ λίγο τὸ φθαρτὸ, τὸ ὑλικὸ μέρος του νὰ πέσει σὲ κατὰστασι δουλείας.

Ὁ Γεμιστὸς πεθαίνοντας, τίς παραμονὲς ἀκριβῶς τῆς πτώσης, ἔδωσε μὲ τὸ ἔργο του τὴν ὑπόσχεση μιᾶς ἀλλαγῆς, ἐνῶ μὲ τὴν λαμπρὴ του προσωπικότητα και τὸ ἥθος του ἔγινε παράδειγμα, ὑπόδειγμα ζωῆς και στάσης. Ἄν οἱ δεσπότες τοῦ Μοριᾶ, ἀλλὰ και ὁ αὐτοκράτορας Μανουήλ Β' πρὸς τὸν

ὁποῖον μὲ ἀναλυτικὰ ὑπομνήματα ἔδινε κάθε τόσο ὁδηγίες γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν τρεχόντων προβλημάτων τοῦ κράτους⁽²⁸⁾, τὸν ἄκουγαν, ἴσως θάταν δυνατό ἕνα νέο φυτῶριο ἐλληνισμοῦ και μιὰ ἐστία, σθεναρὴ, ἄμυνας στήν τουρκικὴ ἐξάπλωση νὰ δημιουργηθεῖ στήν Πελοπόννησο. Εἶναι γνωστὸ, πῶς τὴν ἐβλεπε ὡς τὸν καλύτερη περιοχὴ πού εὐνοοῦσε μιὰ νέα ἀναγέννηση τῆς Ἑλλάδας. Ἐμμεσά, ἀλλὰ ἀρκετὰ ξεκάθαρα, καταδίκαιζε τὴν Κωνσταντινούπολη, πού γι' αὐτὸν συμβόλιζε τὸ γῆρας, τῆς Ἑλλάδος, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ Σπάρτη πού συμβόλιζε τὴν αἰώνια νεότητά της και ἔπρεπε γι' αὐτὸ νὰ γίνεи τὸ ὁρμητήριο γιὰ τὸ νέο ξεκίνημα τοῦ Γένους⁽²⁹⁾.

Ἐνα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ πού μᾶς διδάξε ἀκόμα ὁ Γεμιστὸς εἶναι τὸ ἀφάνταστο και τὸ ἐλεύθερο, πού πρέπει νὰ ἔχει ὁ κάθε ἄνθρωπος ὅταν ἐκφράζει τίς ἰδέες του. Ἀναγνώριζε τὸ δικαίωμα σὲ ὅλους νὰ διατυπώνουν ἐλεύθερα τίς γνώμες τους και νὰ ἀγωνίζονται, χωρὶς ἄσκηση βίας, νὰ τίς διαδίδουν στοὺς ἄλλους. Ὅλα αὐτὰ εἶναι μιὰ ἐπανάστασι στήν ἐποχὴ πού ζοῦσε, ὅταν ὁ σκοταδισμὸς και ἡ μισαλλοδοξία κυριαρχοῦσαν ἀπόλυτα, και τὸ πιὸ ἐπικίνδυνο πρᾶγμα ἦταν ἡ ἀνοιχτὴ διαφωνία στήν κρατοῦσα θρησκεία και στήν κυρίαρχη ἰδεολογία.

Γιὰ μᾶς, πού πιστεύουμε πῶς οἱ ρίζες μας δὲν ἀρχίζουν ἀπὸ τὸ Βυζάντιο ἢ τὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας ἀλλὰ πάνε πολλὸ πίσω και ξεκινᾶνε ἀπὸ τὰ ὀμιχλώδη χρόνια τῆς ὀμηρικῆς και ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς εἶναι κάτι πολὺ περισσότερο. Εἶναι ἕνα σύμβολο και ἕνα ὁρόσημο. Μᾶς ἔδειξε τὸ δρόμο πού ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσουμε και στάθηκε ἕνας ἀπὸ τοὺς φωτεινοὺς συνδετικούς κρίκους ἀνάμεσα στήν ἐφηβικὴ ἀρχαϊκὴ πλαστικότητα τῆς ἀγνῆς και ἀνόθευτης ἐλληνικότητας και στήν νοθευμένη σημερινή μας ρωμιούνη. Δὲν ἀρνούμαστε (οὔτε εἶναι δυνατό) αὐτὸ πού εἴμαστε σήμερα. Ὁ νεοελληνισμὸς μας ὁμῶς μᾶς βαραίνει και μᾶς πληγώνει.

26) Will Durant, ὅπ. π. Ε, 98.

27) Ράνσιμαν, ὅπ. παρ., 245.

28) Οἱ μεταρρυθμίσεις πού προτείνει κατὰ τὸν Β. Τατάκη, ὅπ. παρ., 186, εἶναι «*περισσότερο κοινωνικὲς παρὰ διοικητικὲς*» και ἀποβλέπουν στήν ἀνθρώπινη και στερέωση τῆς Μοναρχίας, πού τὴν θεωρεῖ ἀπαραίτητη.

29) Κάνελλόπουλος, ὅπ. παρ., σελ. 291-292.

Νιώθουμε, πώς στο «σῶμα» του πολλά ξένα στοιχεία έχουν επικαθήσει κι' έχουν γίνει ένα μαζί του. Πιστεύουμε γι' αυτό, πώς χρειάζεται ένα «καθάρισμα», μιὰ αναβάπτιση στὰ νάματα τῆς ἐλληνικῆς μας παράδοσης, αὐτῆς ποὺ ξεκινάει ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς. Ὅσα οἱ ξένες κατακτήσεις καὶ οἱ ξένες πολιτιστικὲς ἐπιδράσεις, παρὰ τὴν θέλησή μας, μᾶς μόλυσαν πλουταίνοντας ἀλλὰ καὶ νοθεύοντας τὸ ἐλληνισμό μας εἶναι καιρὸς πιά ἐμεῖς, σιγά-σιγά, ν' ἀρχίσουμε νὰ τὰ ἐπισημαίνουμε καὶ νὰ τ' ἀπομονώσουμε. Ἕνας κριτικὸς ἔλεγχος δὲν βλάπτει. Ὁ ἐλλήνι-

σμός μας ἔχει πολὺ νοθευτεῖ καὶ ἀλλοιωθεῖ στὰ νεώτερα χρόνια. Ἀκριβῶς ἓνας ἀπὸ τοὺς ὁδηγούς μας γιὰ μιὰ σωστὴ ἐπανεξέταση καὶ ἀποκατάσταση τῆς ἐλληνικότη-
τας στὶς ἀληθινὲς τῆς διαστάσεις καὶ προοπτικὲς εἶναι ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς Πλήθων. Εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ ἐπιχείρησε νὰ καθαρῇ τὴν «σκουριά» ποὺ αἰῶνες ὀλόκληροι σκότους, δεισιδαιμονιῶν καὶ προκαταλήψεων μᾶς εἶχαν κολλήσει ἐπάνω μας⁽³⁰⁾. Καὶ εἶναι, τέλος, ὁ πρῶτος ποὺ εἶχε τὸ θάρρος νὰ τὶς καταγγεῖλει ὅλες αὐτὲς τὶς νοθεῖες ἀνοιχτὰ καὶ δημόσια.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΜΑΡΜΑΤΣΟΥΡΗΣ

Πλήθων

Μιὰ πληγὴ ἡ Βασιλεύουσα,
κι ὁ Τουρκοδιορισμένος πατριάρχης
ἀπαλύνει τὸν... πόνο του
ρίχνοντας στὴ φωτιὰ δημοσίᾳ
τὸ «Περὶ Νόμων»
κι ἐξορκίζει τοὺς πάντας
νὰ συντελέσουν στὸν ἀφανισμό
οἰουδῆποτε ἀντιγράφου.

«Τὸ σὸν κλέος, ὦ γενναῖε, ἔσται ἄτρεπτον»·
ἐσένα,
Πλήθωνα σοφίας
καὶ Γεμιστὸν ἀρετῆς,
θὰ μνημονεύουν
οἱ ἀριστοὶ τῶν Ἑλλήνων
κι αὐτὸν
πονηρὸν κι ἀπαίδευτον
«ὥσπερ ἱερόσυλόν τινα
καὶ τυμβωρύχον τινά
καὶ ἀλιτήριον».

Ποιὸς ξέρει,
ἴσως ἔρριχνε καὶ σὲ τὸν ἴδιον
στὴν πυρά,
γιὰ νὰ φωτίσει τὸ θρίαμβο τοῦ πορθητή,
ἀν ἓνα χρόνο πρίν,
ὑπέργηρος,
δὲν πῆγαινες νὰ σμίξεις
μὲ τὸ μεγάλο σου Δάσκαλο.

Τὸ Δάσκαλο,
ποῦ ἄλλος σκοταδιστῆς
δὲν δίστασε νὰ χαρακτηρίσει:
«ἄνθρωπον ἐξώλη, μέθυσον, ληστήν, ἀπατεῶνα
καὶ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ὁδηγοῦσαν
εἰς τὰ βδελυρότερα τῶν ἐγκλημάτων»...

ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ

Πλήθωνας: Ὁ Νεοέλληνας Ἐπίγονος

Ἦταν ἄραγε στὸν Μυστρά ὁ Πλήθωνας, ὅταν γιὰ πρώτη φορά ἔθεσε τὴν αὐθεντικὴ βίωση τῆς ἐλευθερίας στὴν ὑπηρεσία τοῦ ἀπόλυτου ἀγαθοῦ; Κι ἂν δὲν ἦταν στὸ Μυστρά ὁ Πλήθωνας, ἦταν ἐκεῖ ἡ καρδιά του. Ὁ Μυστράς ἦταν γιὰ τὸν Πλήθωνα αὐτὸ πού δὲν ἦταν κι οὔτε μποροῦσε νὰ γίνει πιά ἡ μυθικὴ πρωτεύουσα τοῦ Βυζαντίου, ἡ Κωνσταντινούπολη, δηλαδή ἡ ἀπαρχὴ τῆς νεοελληνικῆς ἐθνικῆς συνείδησης, ἡ ἐπαναστατικὴ ἀνασύνταξη τῆς κλασσικῆς παράδοσης γιὰ τὴν σφυρηλάτηση ἑνὸς καινούργιου ἱστορικοῦ χρόνου.

Δὲν ἤξερε ἴσως ὁ Πλήθωνας — κι οὔτε μποροῦσε νὰ ξέρει — ὅτι μὲ τὴν σκέψη του αὐτὴ θεμέλιωνε μιὰ μεγαλειώδη γέφυρα, γιὰ νὰ πορευτεῖ ἡ ἀνθρώπινη σκέψη ἀπὸ τὸν Πλάτωνα μέχρι τὸν Κάντ. Ἡ ὑπηρεσία τοῦ ἀγαθοῦ καταλυεῖ τὴν ἀναγκαιότητα γιὰ τὸν Πλήθωνα, ὅχι μὲ τὴν ἔννοια ὅτι τίθεται ἔξω ἀπὸ τὸ ἀδάμαστο κύρος τοῦ νόμου της, ἀλλὰ μὲ τὴν ὑποταγὴ της σὲ μιὰν ἄλλην ἀναγκαιότητα, πιὸ οὐσιαστικὴ καὶ περισσότερο κρίσιμη, δηλαδή στὴν θέληση τῶν Θεῶν. Ὁ μεγάλος μοναχὸς τῆς Καινισβέργης (ὁ Κάντ) θὰ διδάξει ὕστερα ἀπὸ τρεῖς ἡμισυ αἰῶνες, ὅτι ὁποῖος συμμορφώνεται μὲ τὴν ἠθικὴ ἐπιταγὴ, ὑπόκειται ταυτόχρονα καὶ στὴν φυσικὴ ἀναγκαιότητα τοῦ κόσμου τῶν φαινομένων καὶ στὴν ἰδιότυπὴ ἀναγκαιότητα τῆς ἠθικῆς. Ἀπὸ τὴ θέση τοῦ Πλήθωνα γιὰ τὴν ἐλευθερία σὰν γέννημα στοὺς κόλπους μιᾶς ἀναγκαιότητας (τῆς ἀναγκαιότητας τοῦ ἀγαθοῦ) μέχρι τὴν αὐτονομία τῆς ἠθικῆς τοῦ Κάντ δὲν προχώρησε πολὺ ἡ ἀνθρώπινη σκέψη.

Ὁ Πλήθωνας στὴν προσπάθειά του νὰ προσεγγίσει — ἀλλὰ καὶ νὰ υπερβῇ — τὴν αἰτιοκρατικὴ ἀντίληψη τῶν στωϊκῶν γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ τὸ μεταφυσικὸ πρότυπο τοῦ νεοπλατωνισμοῦ, φαίνεται νὰ ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἀπόλυτα κύριος τῆς μοίρας του, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς ἐξωτερικὲς αἰτίες, ἔστω κι ἂν διαθέτει τὴν δύναμη νὰ ἐλέγχει τίς πράξεις του.

Μὲ τὴ θέση του αὐτὴ, ὁ βαρύγδουπος νόμος τῆς αἰτιοκρατίας μετριάζεται, ἐνῶ διαφαίνεται ὁ χώρος τῆς αὐτοτελοῦς — ἢ τῆς σχετικῆς αὐτοτελοῦς — εὐθύνης τῶν ἀτομικῶν συνειδήσεων. Μὲ τίς ἠθικὲς κυρώσεις — γιὰ τὴν νεοπλατωνικὴ φύση τοῦ Πλήθωνα τὸ κακὸ δὲν ἀποτελεῖ αὐτοτελὴ ἀρχὴ — ἐπιδιώκεται ἡ ἐπαναφορὰ στὴν ἐλευθερία.

Ἡ θέση γιὰ τὴν ἀλήθεια τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἀρνητῆ τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τοῦ Βυζαντίου, πού φυλλορροοῦσε κάτω ἀπὸ τὴν φριχτὴ προέλαση τῆς Ἀσίας, εἶναι ἰδιότυπη ἀλλὰ καὶ ἐξαιρετικὰ κρίσιμη. Ὅπως ἡ ἐλευθερία βιώνεται σὰν καθυποταγὴ στὴν ὕψιστὴ ἀναγκαιότητα τοῦ ἀγαθοῦ, ἔτσι καὶ ἡ ἀλήθεια τίθεται σὰν ἡ ἐλευθερία πού παρέχει στὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα ἡ θεία βούληση νὰ τὴν ἀναζητήσει, ἀποκαλύπτοντας ἀκόμη καὶ τὰ πιὸ ἀτομικὰ της μυστικὰ καὶ τὴν ἀδάμαστη οὐσία τοῦ νόμου της. Ὁ Πλήθωνας θ' ἀντικρούσει τὸν Πρωταγόρα καὶ τὴν θέση του ὅτι ὅλα εἶναι ἀληθινὰ, ἀφοῦ «πάντων χρημάτων μέτρον ἀνθρώπος», ἀλλὰ θ' ἀποκρούσει καὶ τὴν διδασχὴ τοῦ Πύρρωνα ὅτι τίποτε δὲν εἶναι ἀληθινὸ, ἀφοῦ ἡ πράξη τοῦ ἀνθρώπου ἐλαύνεται ἀπὸ τὴν συνήθεια.

Ὅμως ὅπως στὴν περίπτωσι τῆς ἐλευθερίας ἔτσι καὶ στὴν περίπτωσι τῆς ἀλήθειας, δεχόμενος ὁ Πλήθωνας ὅτι τὰ μέλλοντα ἔχουν προκαθορισθεῖ ἀπὸ αἰτίες μὲ τίς ἀπαρχές τους στὴν αἰωνιότητα, φαίνεται νὰ περιορίζει τὴν ἀναγκαιότητα στὸν κόσμον τῶν φαινομένων προβάλλοντας ταυτόχρονα τὴν ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ, χωρὶς νὰ κατανοεῖ — ἢ δαισιθανόμενος ἴσως ἀδηλα — τὴν πλατωνικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸ «μεταξύ». Στὸ σύστημα τῆς φυσικῆς αἰτιοκρατίας τοῦ Πλήθωνα δὲν εἶχε θέση τὸ στοιχεῖο τοῦ «ἀόριστου» καὶ τοῦ «αὐτόματου», δηλαδή τοῦ παράλογου ἢ τοῦ τυχαίου πού διέκρινε ὁ Ἀριστοτέλης στὴν αἰτιοκρατικὴ τελεολογία τοῦ σύμπαντος.

Γιὰ τὸν Πλήθωνα, ὁ Ἀριστοτέλης δὲν μποροῦσε νὰ διαβλέψει — ἢ διέβλεπε ἴσως ἀδηλα — τὴν πλατωνικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ψυχὴ καὶ τὴν αἰωνιότητα τοῦ κόσμου — καὶ

οί δύο είναι αγέννητες ως προς τὸ χρόνο (*Φαῖδρος*) ἀλλὰ γεννημένες ως προς τὸν Θεὸ (*Τίμαιος*) — καθὼς ἡ ἀριστοτελικὴ λογικὴ στάση δὲν ἀρκοῦσε μόνη τῆς νὰ ὀδηγήσει στὴν ἀλήθεια.

Ἡ ἀντίληψη γιὰ τὸ ἀμετάστροφο καὶ τὸ ἀπαράτρεπτο τῆς εἰμαρμένης (τῆς ἀναγκαιότητος) ἀποτελοῦσε τὸ μεταφυσικὸ θεμέλιο τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου τοῦ Πλήθωνα, ὅταν ἡ ἀπόλυτη δεσποτεία τῆς καθιστᾷ συμπαγῇ τὴν τελεολογία τοῦ κόσμου. Καθὼς ἡ εἰμαρμένη δὲν αἶρει τὴν θεία πρόνοια, συνδέει ὄντολογικὰ τὸν λόγο καὶ τὴν πράξη, τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀναγκαιότητα, τὴν ἐνότητα καὶ τὴν πολλαπλότητα, τὴν ἠθικὴ καὶ τὸ ἀπόλυτο ἀγαθό.

Ἰδεολογικά, στὸν Πλήθωνα κορυφώνεται τὸ κίνημα τῶν νεοελλήνων, ποὺ μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Βασιλεῦσας ἀπὸ τοὺς Φράγκους προσπάθησε μὲ τὸ δεσποτάτο τοῦ Μυστρά, τὴν αὐτοκρατορία τῆς Νίκαιας, τὸ δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου καὶ τὴν αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος νὰ ἐπανιδρύσει τὴν βυζαντινὴ αὐτοκρατορία μὲ νεοελληνικὸ ἔθνικὸ χαρακτήρα. Τὴν στιγμὴ ποὺ ἀπειλεῖται ἡ Κωνσταντινούπολη κάτω ἀπὸ τὴν ἀποτρόπαιη ἰσοπέδωση τῆς Ἀσίας, γεννιέται ἡ νεοελληνικὴ ἐθνικὴ συνείδηση μὲ βαθὺ οὐμανιστικὸ περιεχόμενο καὶ τὸν πλατωνισμό σὰν τὸ ἰσχυρὸ μεταφυσικὸ ἐρεισμά της. Ἡ νεοελληνικὴ ἐθνικὴ συνείδηση στὴν ἀναμέτρησή της μὲ τὴν ὀρθοδοξία θ' ἀντιτάξει τὸ λόγο στὸ δέος τῆς ὀρθόδοξης ἀντίληψης, τὴν μορφὴ στὸ ἄμορφο καὶ στὸ στατικόν, τὸ ἄτομο στὴν ἰσοπέδωση καὶ στὴν ἀμορφία, τὸ κοινοτικὸ κλασσικὸ αἶσθημα στὴν ὀρθόδοξη κοινοβιακότητα. Οἱ βυζαντινοὶ εἶχαν κληρονομήσει ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας τὴν ἐνότητα τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, τὴν ἀγάπη γιὰ τὴν φύση, τὴν παιδεία καὶ τὴν ἐλευθερία, μὲ φορεὰ τῶν ἰδεῶν αὐτῶν τὴν νεοπλατωνικὴ ἀντίληψη, ὅπου τὸ *Ἐν* τοῦ Πλωτίνου — ἡ υπερβατικὴ ἀρχὴ — ταυτίζεται μὲ τὸ θεὸ καὶ τὸ ἀγαθό. Ὁ ὀρθόδοξος στοχασμὸς δὲν ἀνέχετο τὴν ταύτισή τοῦ ἐθνικοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου μὲ τὴν πλωτίνειαν ὑπερβατικὴ ἀρχή, κυρίως μετὰ τὸ ἀνθελληνικὸ διάταγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐνῶ μὲ τὸ χρόνο ὁ Πλάτωνας — ἀντίθετα ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη — ταυτίσθηκε μὲ τὸ ἐθνικὸ ἐλληνικὸ πνεῦμα, ποὺ ἀποσκοποῦσε στὴν ἀνεξαρτησία τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης ἀπὸ τὴν συντηρητικὴ παράδοση τοῦ πλατωνίζοντος (Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας) χριστιανικοῦ μυστικισμοῦ καὶ ἡσυχασμοῦ.

Ἐπεδίωκε ὁμως ἐπίσης καὶ τὴν ἀποδέσμευση τῆς σκέψης ἀπὸ τὸν ἀριστοτελισμὸ τῆς σχολαστικῆς θεολογίας, ποὺ ἤθελε τὸ γενναῖο αὐτὸ λογικὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαιότητος νὰ συμφωνεῖ ἀπόλυτα μὲ τὴν ὀρθόδοξη διδασχὴ. Βέβαια, ἡ ἀναγνώριση τοῦ Ἀριστοτέλη ἀπὸ τὴν βυζαντινὴν θεολογία ἀναφέρετο μόνον στὴ λογικὴ του κι ὄχι στὴν μεταφυσικὴ τοῦ μεγάλου Σταγειρίτη (ὁ Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος μὲ τὸν Ἀριστοτέλη θ' ἀγαιρέσει ἀριστοτελικὰς θέσεις). Πέρα ὁμως ἀπὸ τὸ Βυζάντιο ὁ Ἀριστοτέλης ἀρχισε νὰ ἐπιβάλλεται καὶ στὴν Δύση ἀπὸ τὸν 12ο αἰῶνα μὲ τὸν Ἀλβέρτο τὸν Μέγα καὶ τὸν Θωμᾶ τὸν Ἀκινάτη, ἐνῶ ὁ λατινικὸς ἀριστοτελισμὸς — ἐμπλεὺς ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἀραβικῶν ἐπιδράσεων — εἶχε ἀποτελέσει τὴν βάση τῆς καθολικῆς σχολαστικῆς θεολογίας.

Ὁ Πλήθωνας ὄχι μόνον συμμετεῖχε στὴν ἀντιαριστοτελικὴ κίνηση — ποὺ στὸ Βυζάντιο ἐκφράσθηκε μὲ τὸν Ψελλό, τὸν Θεόδωρο τὸν Μετοχίτη, τὸν Νικηφόρο Γρηγορά μετὰ ἄλλων, καὶ στὴν Δύση κυρίως μὲ τὴν φιλοσοφία τοῦ Σκώτ, ἀλλὰ ἦταν ὁ μόνος ποὺ μπόρεσε νὰ παρουσιάσει τὸν ἱστορικὸ Σταγειρίτη. Βέβαια, ἡ πολεμικὴ τοῦ Πλήθωνα κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλη γίνεται ἀπὸ πλατωνικὴ σκοπιά, ἐνῶ φαίνεται ν' ἀντιμάχεται περισσότερο τοὺς σχολιαστὰς τοῦ Ἀριστοτέλη (τὸν Σιμπλίκιο, τὸν Ἰωάννη τὸν Φιλόπονο καὶ τὸν Ἀβερρόη) παρὰ τὸν ἴδιο τὸν Ἀριστοτέλη. Ὁ Πλήθωνας καταμάχησε κυρίως τὸν ἀριστοτελισμὸ βλέποντας στὸ δόγμα τὸ τέρμα κάθε ἀναζήτησης, ἔστω κι ἂν ἡ στροφή του πρὸς τὸν Πλάτωνα ἦταν δογματικὴ.

Ἐτσι, ὁ Πλήθωνας θ' ἀναγνωρίσει μιὰ ἀναλογικὴ καὶ ὄχι μιὰ ὑπερβατικὴ ὑπεροχὴ τοῦ *πρώτου* κινούντος τοῦ Ἀριστοτέλη σὲ σχέση μὲ τὰ ἄλλα κινούντα ἀκίνητα, διαπι-

στώνοντας παράλληλα τὸ ρήγμα μεταξύ τους. 'Επίσης, ἕνας ὁρισμὸς τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ θέτει στὴν ἴδια μοῖρα τὸ λογικὸ καὶ τὸ θνητὸ στοιχεῖο, δὲν μπορούσε νὰ γίνεῖ δεκτὸς ἀπὸ τὸν Πλήθωνα (ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ του στὸν αὐτοκράτορα 'Ιωάννη Παλαιολόγο), ἀλλὰ τὸν ἀπέδωσε στὸν 'Αλέξανδρο τὸν 'Αφροδισία. Σὲ μεταγενέστερα ἔργα του (στὴν *'Επινομίδα* καὶ στοὺς *Νόμους*) ὁ Πλήθωνας θ' ἀναπτύξει τὸν ὁρισμὸ τοῦ γιὰ τὸν ἄνθρωπο, θέτοντας τὸ ἀνθρωπολογικὸ πρόβλημα σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, τὴν πίστη στὴν θεῖα πρόνοια καὶ τὴν ἐλευθερία στὴν διακονία τοῦ ἀγαθοῦ. Στὸν ὁρισμὸ τοῦ «ζῶον ἀθάνατον θνητῇ κοινωνεῖν, φύσει πεφυκός» ἡ συνύπαρξη τοῦ θνητοῦ μὲ τὸ ἀθάνατο στοιχεῖο εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ τὴν τελειότητα, τὴν πληρότητα καὶ τὴν ἰσορροπία τοῦ σύμπαντος. Πρόκειται γιὰ μιὰ θέση ποὺ προσέγγισε ὕστερα ἀπὸ αἰῶνες ὁ γερμανικὸς ρομαντισμὸς ἀκολουθώντας ἕνα ἀπόλυτα διαφορετικὸ δρόμο.

Στὴν ἐθνικὰ κρίσιμη στιγμή ποὺ ὁ ὀρθόδοξος στοχασμὸς ἐκμηδενίζεται στὴν ἀδράνεια τῶν μονῶν τῆς 'Ανατολῆς ἢ στὴν ἄγωνα ἀλλὰ δραματικὴ ἀντιμαχία τῶν Ζηλωτῶν μὲ τοὺς 'Ησυχαστὲς, ὁ Πλήθωνας κηρύσσει τὴν ἐθνικὴ ἀντίσταση στὴν προελαύνουσα 'Ασία. 'Αντιστέκεται ὁμως καὶ πρὸς τοὺς Φράγκους, ἐνῶ στὴν ἀντίσταση αὐτὴ συνειδητοποιεῖται ἡ νεοελληνικὴ ἐθνικὴ συνείδηση. Στὴν Δύση ἀντιτάσσει τὴν ἰδέα καὶ νεοελληνικοποιεῖ τὴν ἔννοια «ἄνθρωπος», ποὺ πρόκειται νὰ προβληθεῖ ἀργότερα στὴν ἀναγέννηση, καὶ στὴν 'Ασία, ποὺ ἀμεγέθης καὶ φριχτὴ κινεῖται πρὸς τὴν Βασιλεῦσα, ἀντιτάσσει τὴν ἀνάγκη τῆς στρατιωτικῆς κρούσης.

Μὲ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν ἱστορικὸ 'Αριστοτέλη ὁ Πλήθωνας ἀνοιξε τὸν δρόμο στὴν νεοπλατωνικὴ ἀκαδημία τῆς Φλωρεντίας μὲ τὸν Φιτσίνο καὶ τὸν Μιράντολα (ποὺ ἀπέβλεπε στὴν ταύτιση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν θεῖαν οὐσία). 'Ετσι συντελέσθηκε ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν μεσαιωνικὴ σκέψη στὸν ἀνθρωποκεντρισμὸ τῆς ἀναγέννησης καὶ ἀποκρυσταλλώθηκε ἡ ἀντίληψη — ὅχι στὴν ἀρχὴ τόσο καθαρὴ — ὅτι τὰ πάντα ὀφείλονται στὴν αὐτοσυνείδηση καὶ στὴν αὐτογνωσία. 'Η καινούργια αὐτὴ κοσμοαντίληψη προετοιμάσθηκε ἀπὸ τὸ ὠραῖο πνεῦμα τοῦ Πλήθωνα.

Στὴν κρίσιμη ἐθνικὰ αὐτὴ στιγμή οἱ ἀδυναμίες τοῦ ἔθνους εἶναι διχασμένες. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν Πλήθωνα ποὺ προβάλλει τὴν ἐπαναστατικὴ ἀναγέννηση τῆς παράδοσης, οἱ Παλαιολόγοι στέκονται κάπως μακριά, καθὼς ἐκπροσωποῦν τὸν ρομαντισμὸ ἑνὸς μέρους τῆς κατεστημένης τάξης. 'Ο Πλήθωνας ἀντιτιθέμενος πρὸς τὴν 'Ορθοδοξία ποὺ ἀποσκοποῦσε στὴν ἀναστήλωση τοῦ Βυζαντίου, τονίζει τὴν ἠθικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν δικαιοσύνη, ἀντιπαραθέτει τὴν Δημοκρατία στὴν Θεοκρατία καὶ τὴν πλαστικὴ ἐλληνικὴ βούληση στὴν ἀσκητικὴ ἐξαύλωση τῆς τοῦ ὀρθόδοξου στοχασμοῦ. Στὴν νεοπλατωνικὴ πολιτεία τοῦ Πλήθωνα προϋπόθεση τῆς δημοκρατίας εἶναι ἡ πεφωτισμένη ὀλιγαρχία, ἀκόμη ὅτι ἡ γῆ ἀνήκει στοὺς καλλιεργητὲς τῆς, ἐνῶ ἕνας ἐθνικὸς κι ὅχι ὁ μισθοφορικὸς στρατὸς ἔπρεπε ν' ἀναδεχθεῖ τὴν ὑπεράσπισή της. Οἱ συλλήψεις τοῦ Πλήθωνα στὴν ἀρχὴ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ἦσαν ἕνα αἶτημα τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου. 'Ο Πλήθωνας ἦταν τὸ ἴδιο μεγάλος ὅσο μεγάλοι ἦταν καὶ οἱ κλασσικοὶ 'Ελληνες ποὺ ἔθεσαν τὸν λόγο ἀπέναντι στοῦ χάος, τὸ ἄτομο ἀπέναντι στὴ μάζα, τὴν ἀλήθεια ἀπέναντι στοῦ δογματισμοῦ καὶ τὴ δημοκρατία ἀπέναντι στὶς ὀλοκληρωτικὲς τυραννίες. 'Εζησε μόνον πολλοὺς αἰῶνες ὕστερα ἀπὸ αὐτοὺς. Σὲ δύο χρόνια μετὰ τὸν θάνατό του ἔδωσε καὶ τὸ Βυζάντιο. 'Η 'Ελλάδα ὁμως — ἡ Νέα 'Ελλάδα — εἶχε ἀνατελεῖ. Περίμενε τέσσερις αἰῶνες ἀκίνητη ἡ ἀνατολὴ αὐτὴ. Κι ἂν, ὅταν σημειώθηκε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ὁ Νεοέλληνας δὲν δικαίωσε — παρὰ μόνον ἴσως σὲ στιγμὲς κινδύνου — τὶς ἐνοράσεις τοῦ Πλήθωνα, δὲν φταίει ἀσφαλῶς ὁ μεγάλος αὐτὸς ἐπίγονος τῆς κλασσικῆς 'Ελλάδας. Σήμερα, περισσότερο παρὰ ποτέ, οἱ συλλήψεις τοῦ Πλήθωνα εἶναι ἐθνικὰ κρίσιμες γιὰ τὴν σφυρηλάτηση ἑνὸς καινούργιου ἱστορικοῦ χρόνου.

Οἱ σκέψεις ἐτοῦτες γεννήθηκαν στὸν νοῦ μου ἀνηφορίζοντας πρὶν ἀπὸ χρόνια — πρὶν ἀπὸ αἰῶνες — στὸ ἀγέρωχο κάστρο τοῦ Μυστρά, δηλαδὴ στὴν ἀγέρωχη ψυχὴ τῆς 'Ελλάδας.

Δρ. ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΠΑΡΤΖΕΛΙΩΤΗΣ*

Ἡ ἐλληνικὴ θρησκεία τοῦ Πλήθωνος

Ἀναθέρμανση καὶ ἔξαρση τοῦ ἐλληνικοῦ, νεοπλατωνικοῦ κυρίως, πνεύματος, αὐτὴ τὴν φορὰ μάλιστα ὑπὸ μορφὴ κινήματος, παρατηρήθηκε κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνες τοῦ βίου τῆς Αὐτοκρατορίας, κορυφώθηκε δὲ κατὰ τὴν παραμονὴ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τὴν τελευταία αὐτὴ περίοδο οἱ Βυζαντινοὶ τόλμησαν νὰ χρησιμοποιήσουν τὸ ὄνομα «Ἑλλήν», γιὰ νὰ περιγράψουν καὶ νὰ χαρακτηρίσουν ἑαυτοὺς. Καὶ τότε, ὅπως καὶ προηγουμένως, τὸ ἐλληνικὸ πνεῦμα ταυτίστηκε πρὸς τὸν νεοπλατωνισμό, ὥστε νὰ ὀλοκληρωθεῖ ἡ κίνησις ἢ ὁποία ἀπέβλεπε στὴν ὀλοκλήρωση τῶν παγανιστικῶν τάσεων καὶ στὴν ἀνεξαρτητοποίηση τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως τόσον ἀπὸ τὴν βυζαντινὴ συντηρητικὴ παράδοση, τὸν πλατωνίζοντα χριστιανισμό καὶ τὰ κινήματα τοῦ μυστικισμοῦ καὶ τοῦ ἡσυχασμοῦ, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν ἀριστοτελισμὸ τῆς συντηρητικῆς βυζαντινῆς παραδόσεως καὶ τῆς σχολαστικῆς θεολογίας. Στὴν τελευταία μάλιστα περίπτωσι, ἡ νεοπλατωνικὴ κίνησις συγκρούστηκε μὲ τὴν σχολαστικὴ ἀποχρώσεως ἀριστοτελισμὸ ἐξ αἰτίας τῶν προσπαθειῶν τοῦ τελευταίου νὰ παρουσιάσει τὸν Ἀριστοτέλη κατὰ πάντα συμφωνοῦντα πρὸς τὴν χριστιανικὴ διδασκαλία. Ὁ Πλήθων καὶ ὁ Σχολάριος εἶναι ἀντιστοίχως οἱ κατ' ἐξοχὴν ἐκπρόσωποι τῆς μεταξὺ τῶν ρευμάτων αὐτῶν ἀντιθέσεως.

Ὁ Νεοπλατωνισμὸς τοῦ Πλήθωνος ἀποτελεῖ συνέχεια τῶν νεοπλατωνικῶν Σχολῶν τῆς Ἀλεξάνδρειας καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Ἐπιπλέον ὁ Πλήθων εἶχε ν' ἀντιμετωπίζει τὰ εἰδικά, πολιτικά καὶ κοινωνικά, προβλήματα τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, τὴν συντηρητικὴ βυζαντινὴ παράδοση καὶ τὸν ἀριστοτελικὸ σχολαστικισμό.

Ὁ Πλήθων ἐπίστευε, ὅπως καὶ ἄλλοι νεοπλατωνικοὶ προδρομοὶ του, ὅτι ἡ μεταφυσικὴ του εἶναι ἡ ἀληθινὴ διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος καὶ ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴν μυστικὴ διδασκαλία τῶν Πυθαγορείων, τῶν Ὀρφικῶν καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ Ζωροάστρου. Τὰ δόγματα αὐτὰ ὑπερτεροῦν σὲ αὐθεντικότητά ὅλες τὶς ἄλλες δοξασίες καί, ταυτόχρονα, ἀποτελοῦν τὴν παραδοσιακὴ θρησκεία τῶν Ἑλλήνων. Τὶς ἐλληνικὰς ἀντιλήψεις γιὰ τὶς θεότητες ὁ Πλήθων τὶς ἐνσωματώνει στὸ ἱεραρχικὰ διαρθρωμένο νεοπλατωνικὸ σύστημα καὶ τὶς προσαρμόζει στὴν ἀντίστοιχη ὄντολογικὴ βαθμίδα. Ἔτσι οἱ θεοὶ τῶν Ἑλλήνων ταυτίζονται μὲ τὰ μεταφυσικὰ ὄντα τῆς νεοπλατωνικῆς ἱεραρχίας. Ἡ ταύτιση αὐτὴ χρωματίζεται καὶ ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν μυστικὴ διδασκαλία τῶν *Χαλδαϊκῶν Χρησμῶν* καὶ ἀπὸ ἓνα εἶδος ἀρχαιολατρίας, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ ἀλήθεια μᾶς διδασκαλίας ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητά της. Ἡ ἐκ μέρους τοῦ Πλήθωνος προσφυγὴ στὴν ἐλληνικὴ αὐθεντία ἀποτελεῖ, κατὰ κάποιον τρόπο, τὴν θεία ἐγκυρότητα, ποὺ χρειαζόταν ἡ διδασκαλία του γιὰ νὰ εἶναι περισσότερο ἀποτελεσματικὴ. Ἡ διδασκαλία τοῦ Πλήθωνος, συνεπῶς, δὲν εἶναι νέα, ἀλλὰ εἶναι τόσον ἀρχαία ὅσο καὶ ὁ κόσμος, εἶναι, δηλαδή, συναΐδιος μὲ τὸν κόσμον. Τὰ δόγματα αὐτά, τὰ *κοινὰ ἀξιώματα*, ὅπως τὰ ἀποκαλεῖ ὁ ἴδιος, εἶναι τόσον ἀληθῆ καὶ αἰώνια, ὅσο καὶ οἱ θεοὶ τῆς ἐλληνικῆς φυσικῆς θρησκείας, ὅσο καὶ ὁ Ζεὺς, ποὺ παραμένει πάντοτε ὁ ἴδιος, ὡς ὁ δίκαιος κριτὴς ὅλων καὶ ὡς ἡ μεγίστη τῶν ἀναγκῶν.

Εἰδικώτερα, ἡ θεωρία τοῦ Πλήθωνος γιὰ τὴν «ἀμετάστροφον» καὶ «ἀπαράτρεπτον» εἰμαρμένη δὲν ἀπέβλεπε μόνον στὴν προετοιμασίαν τῶν συνειδήσεων πρὸς ἄ-

* Ὁ Δρ. Λεωνίδας Μπαρτζελιώτης εἶναι λέκτωρ στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

πόκρουση τοῦ ἐξ ἀνατολῶν ἐπερχομένου κινδύνου, οὔτε στὴν ἐνίσχυση τῆς ἐθνικῆς αὐτοσυνειδησίας τῶν Ἑλλήνων, τὴν ὁποίαν ἡ αὐτοκρατορικὴ ἰδεολογία καὶ ὁ χριστιανισμὸς εἶχαν ἐπικίνδυνα παραμελήσει, ἀλλὰ καὶ στὴ διατύπωση τοῦ νεοπλατωνικοῦ μεταφυσικοῦ τοῦ συστήματος γιὰ τὴν θεμελίωση τῶν ἀπόψεων τοῦ γιὰ τὴν λογικὴ καὶ τὴν μεθοδολογία, γιὰ τὸν δημιουργὸ καὶ τὰ δημιουργήματά του, γιὰ τὶς πλατωνικὲς ἰδέες, καί, γενικά, γιὰ τὴν ἀνθρωπολογία, τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν αἰσθητικὴ.

Κατὰ τὴν ὄντολογικὴ κλίμακα τοῦ πληθωνικοῦ συστήματος ὑφίσταται πλήρης ἀντιστοιχία μεταξὺ τῶν θεοτήτων καὶ τῶν κατηγοριῶν (ιδεῶν) τοῦ ὄντος. Ὅλα ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν πρώτη ἀρχή, καθὼς ὁμως κατερχόμεθα τὴν κλίμακα, οἱ ἀρμοδιότητες τῶν θεῶν περιορίζονται σὲ ἔκταση καὶ ποιότητα. Ἀπὸ τὴν ἀντιστοιχία τῆς τάξεως τῶν θεῶν καὶ τῶν κατηγοριῶν ἀφενὸς καὶ τῆς τάξεως τῶν ἐλλόγων καὶ ἐξώλογων ὄντων ἀφετέρου καθίσταται ἐμφανὴς ἡ τριμερὴς διαίρεση τῆς ὄντολογικῆς πραγματικότητας καὶ τῶν κατηγοριῶν τῆς. Τὰ δύο πρῶτα ἐπίπεδα συνιστοῦν τὴν περιοχὴ τοῦ «θεοῦ» καὶ τῶν γενικῶν κατηγοριῶν τοῦ ὄντος, ἐνῶ τὸ τρίτο ἐπίπεδο συνιστᾷ τὴν τάξιν τῶν ιδεῶν καὶ τῶν συγκεκριμένων ὄντων.

Τὸ σύμπαν ὁλόκληρο, κατὰ τὸ πληθωνικὸ σύστημα, ἀπορρέει, κατὰ φθίνουσα τάξιν ἀπὸ τὸν παμμέγιστο βασιλέα, τὸν Δία, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀγέννητος καὶ τῶν «ἄλλων ἀπάντων πατὴρ τε καὶ δημιουργὸς πρεσβύτερος». Ὁ Ζεὺς, ὡς ἡ πρώτη ἀρχή, ὡς τὸ καθ' ἑαυτὸ ὄν, τὸ «αὐτοέν», ἢ ὁ «αὐτοών» καὶ ὁ «αὐτοαγαθός» εἶναι ἐπέκεινα οὐσίας («ὑπερὺσιον τὸ ἐν») καὶ δὲν δύναται, ὡς ἐκ τούτου, νὰ προσδιορισθεῖ κατὰ τὴν οὐσίαν, τὰ προσόντα, τὴν ἐνέργειαν ἢ τὴν δύναμιν. Ὡς ἀπορρέον ἐξ αἰτίας ἐκτὸς χρόνου κειμένης τὸ σύμπαν εἶναι συναῖδιο ἐκείνης. Ἀλλὰ καὶ οἱ διέποντες τὸ σύμπαν νόμοι, ὡς ἀπορρέοντες ἀπὸ τὴν πρώτη ἀρχὴ καὶ τὴν βούληση τοῦ Διός, δηλαδὴ τὴν μεγίστη ἀναγκαιότητα, εἶναι ἀπαράτρεπτοι καὶ συναῖδιοι μὲ ἐκεῖνο. Ὁ πρῶτος ὁ-

μως Θεὸς δὲν δημιουργεῖ εὐθέως καὶ ἐκ nihilo τὸν κόσμον, ἀλλὰ δι' «ἐλλάμψεως» καὶ μέσω τῆς δευτέρας οὐσίας ἢ ὑποστάσεως, τοῦ νοῦ.

Ἀπὸ τὸν νοῦ, τὴν δευτέρην οὐσίαν ἢ τὴν ὑπόστασιν, προέρχεται ἡ ψυχὴ καὶ τὸ γίνεσθαι τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Ὁ «ἐκ πάντων τε καὶ παντοίων ειδῶν καὶ τῶν νῶν» συνιστάμενος νοῦς περιλαμβάνει «ἐν ἑαυτῷ» δυνάμει τὰ ἰδανικὰ πρότυπα ἢ παραδείγματα τῶν ἐπιμέρους ὄντων, συλλογικῶς ἢ ἀτομικῶς, καθὼς καὶ τὶς δημιουργικὰς αἰτίαι. Τὰ εἶδη διακρίνονται σὲ αὐθυπόστατα καὶ δυνάμενα νὰ ἐνεργοῦν μόνα τους, στὰ αἷτια δηλαδὴ τῶν αἰδίων ὄντων, καὶ σὲ δημιουργικὰ αἷτια τῶν φθαρτῶν ὄντων. Τὴν διάκρισιν αὐτὴ τῶν ὄντων ὁ Πλήθων τὴν θεμελιώνει πάνω στὴν ἀρχὴ σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ποτὲ δὲν εἶναι δυνατόν τὸ δυνάμει νὰ καταστῇ ἐνεργεῖα τελειότερο ἢ δὲν προηγηθεῖ τὸ ἐνεργεῖα τελειότερο. Στὰ ὄντα, λ.χ., ποὺ στεροῦνται λόγου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προηγηθεῖ τὸ ὄλογο εἶδος, ὅπως καὶ στὰ ὄντα ποὺ κινεῖνται δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προηγηθεῖ μία κινούμενη ἰδέα. Τοῦ νοητοῦ αὐτοῦ κόσμου προΐσταται ὁ μεγαλύτερος καὶ κραταιότερος, ὁ πρεσβύτερος καὶ δευτερός θεός, ὁ υἱὸς τοῦ Διός, ὁ Ποσειδῶν. Ὁ Ποσειδῶν (Νοῦς) ἀποτελεῖ τὴν ἄμεση δημιουργικὴ αἰτία καταλαμβάνοντας ἔτσι τὴν μεταξὺ τοῦ ὑπεράτατου Διός καὶ τοῦ δημιουργήματος θέσιν. Οἱ θεοὶ τῆς δευτέρας τάξεως (ἐπιπέδου), ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ κάθε ὑλικὸ καὶ σωματικὸ στοιχεῖο, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰ εἶδη, πρὸς τὶς καθ' ἑαυτὰς καθαρὰς μορφὰς καὶ τοὺς ἀκινήτους νοῦς, πρὸς τὶς σχέσεις καὶ τὰ προσόντα τῶν «τῆδε οὐσιῶν».

Ἡ τρίτη ὑπόστασις, ἡ ψυχὴ, καταλαμβάνει τὴν ἐνδιάμεση θέσιν μεταξὺ τοῦ νοῦ (ιδεῶν) καὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Ἡ ψυχὴ, ὡς δύναμις, ἐνέργεια καὶ οὐσία, συνδυάζει τὸ ἀνθρώπινο εἶδος (μορφὴ) πρὸς τὴν ὕλη, τὸν κόσμον τῶν ιδεῶν πρὸς τὸν κόσμον τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων. Ὁ σύνδεσμος τῆς ψυχῆς ἐπιτρέπει τὴν σύνθεσιν τῶν δύο στοιχείων τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἀθανάτου, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνεται στὸ «φρονεῖν» τῆς ψυχῆς καὶ ἔχει θεία τὴν προέλευσιν, μετὰ

του θνητού και του θηριώδους, της ύλης δηλαδή ή όποια είναι φθαρτή, κινητή, «μεριστή ἐπ' ἀπειρον καὶ σκεδαστή». Ἐτσι ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Πλήθωνα, τὸν δεσμό τῶν δύο κόσμων, ἤτοι τοῦ ἀθανάτου, θεοῦ καὶ νοητοῦ, μετὰ τοῦ αἰσθητοῦ. Ἀπὸ τὴν ἔνωση τῶν δύο στοιχείων προέρχεται ἡ μεθόριος φύσις τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἀθανάτου αὐτοῦ ζώου γεννημένου νὰ μετέχει τῆς θνητῆς φύσεως. Ἡ ἔνωση τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ σώματος συμβάλλει στὴν ἁρμονία τοῦ ὅλου, καὶ γι' αὐτὸ ἡ ψυχὴ δὲν αἰσθάνεται αἰσχύνη, ἀλλὰ ὑπερφάνεια καὶ ἀγαλλίαση (καύχηση).

Τὴν ὅλη θεωρία του γιὰ τὴ μεθόριο φύση τοῦ ἀνθρώπου ὁ Πλήθων τὴν θεμελιώνει πάνω στὸ τρίτο ἀξίωμα, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο τὰ ἔργα τῶν διαφόρων ὄντων θὰ πρέπει νὰ ἔχουν ὀρισμένη σχέση πρὸς τὶς οὐσίες καὶ οἱ οὐσίες τους πρὸς τὰ ἔργα. Πάνω στὸ ἴδιο ἀξίωμα, καί, συγκεκριμένα, ἀπὸ τὴν σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν νοῦ, τὸ ἐν καὶ τοὺς ἀντίστοιχους θεοὺς, θεμελιώνει ὁ Πλήθων καὶ τὶς «ἀποδείξεις» του γιὰ τὴν αἰδιότητα τῆς ψυχῆς, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ ἀνθρώπινες ψυχὲς ἀπολαμβάνουν προϋπάρξεως, ἀλλὰ καὶ ἐπιβιώσεως μετὰ θάνατον, ἐφόσον αὐτὲς ποτὲ δὲν παύουν νὰ μετέχουν τῆς θνητῆς φύσεως σ' ὅλες τὶς διαδοχικὲς περιόδους τῆς κυκλικῆς τῶν κινήσεως. Κατὰ τὴν διατύπωση τοῦ ἰδίου φιλοσόφου, ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ εἶναι «ἀρτία» καὶ αἰδιος ἥτοι ἀθάνατος καὶ πρὸς τὶς δύο κατευθύνσεις, τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον, καὶ ὄχι «χωλὴ» καὶ «ἡμίτονος».

Σημασία θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ, ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ, ἔχει καὶ ἡ ἀρετολογία τοῦ Πλήθωνος, ἐνῶ οἱ ὕμνοι, οἱ προσευχὲς καὶ οἱ ἐπικλήσεις ποὺ συνέθεσε καὶ ἐχρησιμοποίησε στὴ λατρεία τοῦ πανθέου του, ἀποτελοῦν δείγματα τῆς πρωτότυπης, αὐθεντικῆς καὶ φιλελεύθερης προσφορᾶς του στὸν ἰδιόμορφο Νεοπλατωνισμό του. Μεταξὺ τῶν ἐλληνικῶν θεῶν πρὸς τοὺς ὁποίους ὁ Πλήθων ἀπευθίνει ὕμνους καὶ προσευχὲς, συνοδευόμενες ἀπὸ θυσίαι καὶ κηρύγματα, εἶναι ὁ Ζεὺς, ὁ Ποσειδῶν, ἡ Ἄρτεμις καὶ ὁ Ἀπόλλων, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι θεοὶ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Ἀπόλλων, λ.χ.,

ἐξυμνεῖται ὡς ἐκπρόσωπος τῆς ἰδέας τῆς ταυτότητας καὶ ἡ Ἄρτεμις ὡς ἐκπρόσωπος τῆς ἰδέας τῆς ἑτερότητας καὶ τῆς πολυπλοκότητος τῶν πραγμάτων. Ὁ Πλήθων συνέθεσε εἴκοσι ὀκτῶ ὕμνους καὶ πέντε προσευχὲς γιὰ καθημερινὴ χρήση. Οἱ ὕμνοι ἐψάλλοντο ἀπὸ τὸ πλῆθος, ποὺ συγκεντρωνόταν γιὰ τὴν λατρεία, μὲ τὴν συνοδεία μουσικῆς. Οἱ ὕμνοι αὐτοὶ ἀντανακλοῦν τὴν προσπάθεια τοῦ Πλήθωνος νὰ ἀναβιώσει, κάτω ἀπὸ τὶς γνωστὲς δυσκολες συνθήκες, τὸν Ἑλληνισμό σ' ὅλες τὶς διαστάσεις, ἀποκαθιστώντας ἔτσι τὸ ἀρχαῖο κάλλος χωρὶς ἀναμόρφωση. Ἡ νέα θρησκεία τὴν ὁποίαν ὁ φιλόσοφος ὁραματίστηκε καὶ εἰσηγήθηκε δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ θρησκεία προσαρμοσμένη στὶς φιλοσοφικὲς καὶ θρησκευτικὲς τοὺς ἀντιλήψεις: τὴν αἰτιοκρατικὴ περὶ κόσμου ἀντίληψη, τὴν ὑπαρξὴ πολλῶν θεῶν, τὴν ὑπαρξὴ ἀνωτέρων εὐργετικῶν ὄντων μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων (ἀστέρων καὶ δαιμόνων), καὶ τὴν ὑπαρξὴ τῶν αἰδίων δημιουργικῶν αἰτίων (Νοῦ καὶ εἰδῶν). Τὰ ἀνώτερα αὐτὰ ὄντα τῆς ἐλληνικῆς παραδόσεως, τὰ ὁποία εἶχαν, κατὰ τὸν Πλήθωνα, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινο νοῦ ὑπαρξὴ, ἦσαν τὸ ἀντικείμενο τοῦ ἑορτολογίου του. Ἡ λειτουργία, τὸ τελετουργικὸ τυπικὸ, καὶ ἡ «ἐπιστροφή» τοῦ στοῦς Νεοπλατωνικοῦς, ὅπως εἶναι, λ.χ., ὁ Ἰουλιανὸς καὶ ὁ Πρόκλος, ἐξηγοῦν καλύτερα ἀπὸ κάθε τι ἄλλο τὴν παγανιστικὴ σκοπιμότητα τῆς ἐλληνολατρείας τοῦ Πλήθωνος. Ἡ «ἐπιστροφή» πρὸς τὸν Νεοπλατωνισμό ἐξηγεῖ, ἀκόμη, τόσο τὴν δξυνση τῶν διαφορῶν μεταξὺ τοῦ λατινικοῦ Ἀριστοτελισμοῦ καὶ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, ὅσο καὶ τὴ δημιουργία τῶν ἀμέσων καὶ ἐμμέσων προεκτάσεων τοῦ πληθωνικοῦ Νεοπλατωνισμοῦ στὴ Δύση καὶ στὸν μεταβυζαντινὸ ἑλληνισμό.

Συγκεκριμένα, στὴ Δύση ἄμεσο ἀποτέλεσμα τοῦ πληθωνικοῦ Νεοπλατωνισμοῦ ἦταν ἡ ἐπικράτηση τοῦ Πλάτωνος καὶ ἡ ὑποχώρηση τοῦ Ἀριστοτέλους. Οἱ ἱταλοὶ φιλόσοφοι ἄρχισαν βαθμιαίως νὰ ἐγκαταλείπουν τὴν σχολαστικὴ φιλοσοφία, ν' ἀποκαθιστοῦν τὸν Πλάτωνα καὶ νὰ θεωροῦν τὸν Ἀριστοτέλη ἐχθρὸ τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ὅσοι ἀπὸ τοὺς ἀνθρωπιστὲς τῆς Ἀναγεννήσεως δὲν ἐσκόπευαν νὰ δείξουν ὅτι ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εὐρίσκονται σὲ συμφωνία, ἐγκατέλειψαν τὸν δεύτερο γιὰ νὰ προσκολληθοῦν στὸ πρῶτο. Ἡ πλατωνικὴ ἀκαδημία τῆς Φλωρεντίας, τῆς ὁποίας ἐπικεφαλὴς ἦταν ὁ Marcilio Ficino, συνετέλεσε, μὲ τὸ ἔργο της, στὴν ἐδραίωση τῆς πλατωνικῆς κινήσεως στὴ Δύση καὶ στὴν ἀποκατάσταση τοῦ Πλάτωνος σ' αὐτήν.

Στὴν Ἀνατολή, ἡ ἀποκατάσταση τοῦ Πλάτωνος δὲν ἐσήμανε καὶ τὸ τέλος τῆς διαμάχης μεταξὺ πλατωνισμοῦ καὶ ἀριστοτελισμοῦ· ἀντιθέτως μάλιστα, ἡ διαμάχη αὐτὴ ἐξακολούθησε καὶ ἐνετάθη, ἀλλὰ πάνω σὲ εἰδικὰ μόνον θέματα. Ὁ «ὕμνος πρὸς τοὺς Ἑλληνας» ποὺ «συνέθεσε» ὁ σοφὸς τοῦ Μυστρᾶ, ὁ «μακαρισμένος» αὐτὸς ποὺ ἐτόλμησε νὰ σηκώσει στοὺς ὦμους του τὸ «συντριμμένο ναὸ τῶν Ἑλλήνων», συνέβαλε στὴ δημιουργία τῶν «φυσικῶν ὕμνων» (*hymni naturales*) τοῦ Μιχαήλ Μαρρούλλου Ταρχανιώτη, μιᾶς σημαντικῆς φυσιογνωμίας τῆς 18^{ης} ἑκατονταετίας. Ἡ θρησκεία τὴν ὁποία ἐξυμνοῦσε ὁ Μάρουλλος, ἦταν ἡ θρησκεία τῶν ἀρχαίων προγόνων του. Αὐτὴν ἐβλεπε ὡς μέσον ἀναβιώσεως τῆς ὑποδούλου Πατρίδας. «Ὁ Μάρουλλος», γράφει ὁ Δ. Ζακυθινός, «δὲν ἐξύμνη-

σεν, ὡς συνήθως, τὰ ὠραῖα σύμβολα τῆς ἀρχαίας θρησκείας καὶ τοὺς Ὀλυμπίους διὰ τὴν ὠραιότητα καὶ τὴν γαληνότητα, ἀλλ' ὡς σύμβολα ζωντανά, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἀναβίωσιν εἶχε, φαίνεται, πιστεύσει». Στὸ φιλελευθερισμὸ τοῦ Πλήθωνος φαίνεται, ἐπίσης, ὅτι ὀφείλεται τὸ γεγονός ὅτι ὁ κρητικὸς φιλόλογος καὶ ποιητὴς Μουσοῦρος ἐπικαλέστηκε τὸν Πλάτωνα στὸν «Ὑμνον» τὸν πρὸς τὸν Πλάτωνα κατὰ τὸ τέλος τοῦ 18^{ου} καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19^{ου} αἰῶνος, γιὰ νὰ εἰσέλθει στὰ εὐδαίμονα ἀνάκτορα τοῦ Πάπα Λέοντος τοῦ 1^{ου} γιὰ νὰ ἰδεῖ τοὺς πολλοὺς θαυμαστὰς του, «ἀνδρας ἐφιεμένους παντοίων ἀρετῶν, τερπνούς καὶ σώφρωνας ἐταίρους τοῦ ἐπιγείου Διός». Ὁ ποιητὴς ἀνμνήσθη τῆς ἀρχαίας ἀρετῆς γιὰ νὰ πληξεί ἐκ τῶν ἐνδον καίρια τὸν ἐχθρὸν καὶ γιὰ νὰ βοηθήσει τὸ ὑπόδουλο γένος τῶν Ἑλλήνων, ὥστε αὐτὸ νὰ ἰδεῖ τὴν ἡμέρα τῆς ἐλευθερίας, τὸ «φέγγος ἐλευθερίας». Καὶ ἐπειδὴ ὁ ποιητὴς γνωρίζει τὴν πτώση τῶν πλατωνικῶν σπουδῶν καὶ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, γενικώτερα, κατὰ τὴν διάρκεια τῆς τουρκοκρατίας, καὶ γιὰ νὰ μὴ ἀποσβεσθεῖ ἐξ ὀλοκλήρου τὸ «σφζόμενον ἐτι τῶν Ἑλλήνων λόγων», ὑπόσχεται νὰ στείλει στὸν Πάπα «οὐκ ὀλίγους ἐκ τε Κρήτης, ἐκ τε Κορκύρας καὶ τῶν παραθαλασσίων τῆς Πελοποννήσου... νεανίσκους».

ΣΠΥΡΟΣ ΝΟΝΙΚΑΣ

Πλήθων: Ὁ Ἑλληνας τοῦ Μυστρᾶ

Αὐτός ὁ τόπος, αὐτὸ τὸ φῶς, αὐτὸ τὸ κλίμα ἔχουν συντελέσει σὲ πολλὰ καὶ σπουδαῖα πράγματα ποὺ ἔχουν συμβεῖ καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ συμβαίνουν γύρω μας, ὅπως ἔχει λεχθεῖ σὲ ἄλλη εὐκαιρία ἀπὸ τὶς στήλες τοῦ *Δαυλοῦ*. Καὶ ἀπὸ τὰ πιὸ ἀξιοθαύμαστα φαινόμενα αὐτῆς τῆς εὐνοίας τοῦ περιβάλλοντος στὴν χώρα ποὺ ζοῦμε εἶναι ἡ φιλοσοφία: ἐπινόηση ἀμυγῶς ἐλληνική. Σ' αὐτὴ τὴν ξερὴ γῇ μὲ τὸ καθαρὸ φῶς βλάστησε γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἀνθρωπότητα τὸ ἐξαίσιον ἄνθος τῆς φιλοσοφίας, σὰν αὐτοφυὲς φυτό. Καὶ ἡ ἱστορία αὐτὴ ἐπαναλαμβάνεται ἀνὰ τοὺς αἰῶνες, ἀκόμη καὶ ὅταν ἡ ἐλληνικὴ γῇ ἔχει καεῖ, ὅπως συνέβαινε λίγες δεκαετίες πρὶν ἀπὸ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης, καὶ πιὸ συγκεκριμένα ὅταν ἡ ἐλληνικὴ χώρα ἦταν ξέφραγο ἀμπέλι καὶ μπαϊνόβγαιναν Φράγκοι, Ἑνετοὶ, Καταλάνοι, Τοῦρκοι, Ἀλβανοὶ, Σαρακηνοὶ κλπ. Καὶ λέω, ἐπαναλαμβάνεται, γιὰτὶ τότε μέσα ἀπὸ τὸ χάος καὶ τὸ χαμό, μέσα ἀπὸ τὸ ἔρεβος καὶ τὴν ἀπελπισία ξεπετάχτηκε ἀπὸ τὰ σπλάχνα τῆς γῆς τὸ φαινόμενο Πλήθων Γεμιστός, ὁ φιλόσοφος τοῦ Μυστρᾶ: Ὁ βαθυστόχαστος λόγιος τοῦ δύνοντος Βυζαντίου, ποὺ σὰν φωτεινὸ μετέωρο ἔπεσε στὸν τότε κόσμον τοῦ 14ου - 15ου αἰῶνα, ἐνὼ θὰ ἄρμοζε νὰ ζῇ στὴν ἀκμὴ τῆς ἐλληνικῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος.

Δὲν θὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὸν πνευματικὸ καὶ πολιτικὸ ἔργον τοῦ Πλήθωνος οὔτε θὰ περιγράψω τὸ μέγα φιλοσοφικὸ του ἀνάστημα, θὰ τονίσω ὅμως μιὰ ἄλλη πλευρὰ τοῦ φιλοσόφου, τὴν «ἐλληνικήν», ποὺ προξενεῖ κατάπληξή, τουλάχιστον γιὰ τὸν καιρὸ ποὺ ἐκδηλώθηκε. Ὁ Πλήθων, λοιπόν, μὲ δύο ὑπομνήματα πρὸς τὸν βασιλέα Μανουὴλ Β' τὸν Παλαιολόγον ἔκτισε τὸ θεμέλιον, πάνω στὸ ὁποῖο οἰκοδομήθηκε ἡ συνείδηση τοῦ νέου ἐλληνισμοῦ ἐπὶ «ἐλληνικῆς» βάσεως. Οἱ διακηρύξεις τοῦ Πλήθωνος εἶναι μοναδικῆς σημασίας, ἀναφορικὰ μὲ τὴν νεοελληνικὴ ἀναγέννηση πάνω στὶς αἰώνιες καὶ ἀκατάλυτες ἀξίες τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος. Καὶ θὰ ἀναφερθῶ σὲ δύο χωρία τοῦ «*Συμβουλευτικοῦ*» πρὸς Μανουὴλ, ποὺ ἔχουν ἰδιαίτερη σημασία.

«Ἐσμέν γάρ οὖν ὦν ἡγεῖσθῃτε καὶ βασιλεῦτε Ἑλληνες τὸ γένος ὡς ἡ τε φωνὴ καὶ ἡ πάτριος παιδεία μαρτυρεῖ». Καὶ παρακάτω: «Συμπάσης δὲ ταύτης τῆς Χώρας αὐτὴ Πελοπόννησος ὁμολογεῖται τὰ πρῶτά τε καὶ γνωριμώτατα ἐνεγκούσα τῶν Ἑλλήνων γένῃ, καὶ ὑπὸ ταυτῆς ὁρμώμενοι τὰ μέγιστα τε καὶ ἐνδοξότατα Ἑλληνες ἔργα ἀπεδείξαντο».

Ὡστε, «Ἑλληνες τὸ γένος ἐσμέν» καὶ ὄχι ρωμιοὶ οὔτε γραικοὶ οὔτε γκiausήδες οὔτε βυζαντινοὶ οὔτε χριστιανοὶ ἀλλὰ Ἑλληνες (χωρὶς τὴν ρετινιὰ τοῦ ἐθνικοῦ καὶ τοῦ εἰδωλολάτρη). Ἡ διακήρυξη αὐτὴ τοῦ Πλήθωνος ἀποτελεῖ τὸ ἐγερτήριο σάλπισμα τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Καὶ δὲν εἶναι μυστικόν, ὅτι ὁ λόγιος τοῦ Μυστρᾶ ἀπὸ τὰ τρία συστατικὰ ποὺ στοιχειοθετοῦν τὸ Βυζάντιον (ἐλληνικόν, χριστιανικόν, ρωμαϊκόν) ἐξαίρει μόνον τὸ ἐλληνικόν, χωρὶς νὰ καταπολεμᾷ τὸ χριστιανικόν (ἂν καὶ μὴ χριστιανός), ὅπως τὸ ἀπέδειξε ἡ Σύνοδος τῆς Φερράρας - Φλωρεντίας γιὰ τὴν διῆθεν ἔνωση τῶν ἐκκλησιῶν. Στὴν «ἐλληνικότητα» ἐπιζητεῖ ὁ Γεμιστός τὴν ἀναγεννητικὴ ἐκείνη δύναμη, ποὺ θὰ ἀποσοβῇ τὸν ἐπερχόμενο τουρκικὸ κίνδυνον. Αὐτὸς ὁ κίνδυνος, γιὰ νὰ ἀντιμετωπιστεῖ, χρειαζόταν νὰ τονιστοῦν ἐκεῖνα τὰ ἰδανικά καὶ τὰ ἰδεώδη, γιὰ τὰ ὁποῖα οἱ ἄνθρωποι θυσιάσουν ἀκόμη καὶ τὴν ζωὴ τους. Καὶ τὸ ὕψιστον ἰδανικόν γιὰ τὸν Πλήθωνα ἦταν ἡ προβολὴ τοῦ ἰδεώδους τῆς «ἐλληνικότητος», προκειμένου νὰ σωθεῖ ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ πατρίδα. (Ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει στὶς μέρες μας, ὄχι μόνον ἀναφορικὰ μὲ τὴν Ἑλλάδα ἀλλὰ μὲ ὅλη τὴν οἰκουμένη, μιὰ καὶ ἡ ἐποχὴ μας πολὺ μοιάζει μὲ τὴν πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέρες). «Ἑλληνες τὸ γένος ἐσμέν». Αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται, καθὼς λέει, τόσο ἀπὸ τὴν γλῶσσα (*φωνή*), ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευση (*πάτριος παιδεία*). Τὸ σεβασμὸ του πρὸς τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα προ-

δίδει και τὸ ὕψος τῆς γραφῆς του (ἀττική διάλεκτος). Τὴ δὲ ἐκτίμησή του πρὸς τὴν πατριό παιδεία ἀποδείχνουν οἱ πλούσιες ἀναδρομὲς στὴν ἱστορία μας ἀλλὰ καὶ ἡ γενικότερη φιλοσοφικὴ καὶ πολιτικὴ του σκέψη. Εἶναι μάλιστα τόσο θερμὸς ὁπαδὸς τοῦ «ἐλληνικοῦ», ὥστε ὡς νέος Ἰουλιανὸς ὑπερβάλλοντα ἐπιχειρεῖ στοὺς «*Νόμους*» του νὰ ἀντικαταστήσει τὸν χριστιανισμό μὲ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ πολυθεΐα. Βέβαια τὸ Βυζάντιο, τότε, στὰ τελευταῖα του, ἐκυριαρχεῖτο ἀπὸ ἓνα στεῖρο καὶ ἄγονο καλογερισμὸ πού δροῦσε ἐναντίον καὶ τοῦ κράτους.

Τὸ ὅτι ὁ Πλήθων ὑπῆρξε ὁ «πρόδρομος» τοῦ ἐθνικοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, ὁ πρῶτος συνειδητὸς φορέας τῆς νεώτερης πολιτειακῆς ἀντίληψης πού τόνισε τὴν ἐθνικὴ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Καὶ αὐτὸ σωστὰ τὸ πρόσεξε, γιατί μόνο ἂν ὑπάρχει ἐθνικὴ συνείδηση, μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἐθνικὴ νεκρανάσταση. Καί, ἀναρωτιέμαι, θὰ ὑπῆρχε νέο ἐλληνικὸ ἔθνος, ἂν στὰ τετρακόσια χρόνια τῆς σκλαβιάς δὲν διετηρεῖτο στὴν συνείδηση καὶ στὴν καρδιά τῶν προγόνων μας ἡ μεγάλη ἀλήθεια ὅτι: «Ἕλληνες ἐσμέν»; Καὶ θὰ ἐπιβίωνε μέχρι τὶς μέρες μας ὁ μῦθος τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλῆα, ἂν ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος πέφτοντας στὴν Πύλη τοῦ Ρωμανοῦ δὲν θυσιαζότανε ὡς «Βασιλῆα τῶν Ἑλλήνων»; Ποιὸς δίδαξε τὸν πρῶτον Δεσπότη τοῦ Μυστρά Κωνσταντῖνο, ὅτι εἶναι Ἕλληνας καὶ ὄχι Βυζαντινός; Δὲν εἶναι ὁ Πλήθων; Κι ὅταν ὁ Μακρυγιάννης στὴ μάχη τῶν Μύλων μίλησε στὰ παλληκάρια του γιὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες καὶ τὶς ἀρχαῖες κολῶνες πού ἦσαν πεσμένες στὴ γῆ καὶ τοὺς ἐξήγησε ὅτι γιὰ αὐτὲς πολέμανε, δὲν ἦταν κι' αὐτὸ ὁ ἀπόηχος τοῦ Πλήθωνα; Καὶ νὰ σκεφτεῖ κανεῖς, ὅτι στὴ διάρκειά τῆς Τουρκοκρατίας τὸ κατεστημένο τῆς ἐποχῆς ἀκρωτηρίασε τὸ «Γένος τῶν Ἑλλήνων», στὸ ἄχρουν καὶ ἄοσμον «Γένος», χωρὶς τὸ προσδιοριστικὸ «τῶν Ἑλλήνων», γιατί πάντα ὅ,τι εἶναι «ἐλληνικὸ» καίει.

Ἀξίζει νὰ σταθοῦμε λίγο στὸν «οἰκουμενικὸ» χαρακτήρα τοῦ Πλήθωνος. Ὁ φιλόσοφος τοῦ Μυστρά ἐξ αἰτίας τῆς πλατειᾶς καὶ βαθεῖας του γνώσης γύρω ἀπὸ τὰ θρησκευτικὰ, φιλοσοφικὰ, πολιτικὰ, νομικὰ, ἱστορικὰ, ἀστρονομικὰ, γεωγραφικὰ καὶ οἰκονομικὰ θέματα τῆς ἐποχῆς του εἶχε ἀποκτήσει φήμη πολὺ ἔξω τῶν συνόρων τῆς αὐτοκρατορίας, σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση καὶ ἰδιαίτερα στὴ Δύση. Ἔτσι, ὅταν ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου τὸν ἔστειλε τὸ 1438—1439 στὴ σύνοδο τῆς Φερράρας - Φλωρεντίας, προκειμένου νὰ συζητηθεῖ τὸ θέμα τῆς ἔνωσης τῶν ἐκκλησιῶν πρὸς ἐξασφάλιση στρατιωτικῆς συνδρομῆς, ὁ Πλήθων ἐλαμψε μὲ τὴν μεγαλοφυΐα του, μὲ τὰ ἀλάθητα ἐπιχειρήματά του, στηρίζας τὴν Ὁρθοδοξία ἀπέναντι στὸν Καθολικισμό καὶ τὸν Παπισμό, καίτοι ἀνθρῶπινος καὶ ἀντίθετος τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος, γιατί διέβλεπε τὴν πολιτικὴ σημασία τῆς ἔνωσης, πού κατέληγε σὲ ὑποδούλωση τοῦ ἐλληνισμοῦ. Ἡ παρουσία ὁμως τοῦ Πλήθωνος στὴν Ἰταλία συνετέλεσε στὴν ἀναζωπύρωση τοῦ Πλατωνισμοῦ καὶ ἐμμέσως στὴν ἰδρυση τῆς Πλατωνικῆς Ἀκαδημίας τῆς Φλωρεντίας, πού τόσο σπουδαῖο ρόλο ἐπαιξε στὴν Δυτικὴ Ἀναγέννηση. Σοβαροὶ δυτικοὶ μελετητὲς σήμερα ὑποστηρίζουν, ὅτι στὸν Πλήθωνα ὀφείλει ἡ Δύση στὴν σοβαρὴ ἐναρξὴ τῶν φιλοσοφικῶν της σπουδῶν, καὶ παραπέρα ὅτι ἡ ἐπίδραση τοῦ Πλήθωνα πάνω στὴ Γερμανικὴ Μεταρρύθμιση τοῦ Λούθηρου ἦταν, προδρομικὰ, ἀποφασιστικὴ. Χωρὶς νὰ ὑπάρχουν ἐπαρκεῖς μαρτυρίες, γιατί χάθηκαν, ἀνάλογη ἐπίδραση εἶχε ἡ σκέψη τοῦ Πλήθωνα καὶ στὴν Ἀνατολή.

Ἀπὸ τὰ σπαράγματα τῆς «*Νόμων Συγγραφῆς*» τοῦ Πλήθωνα, πού σώθηκαν (ἃς εἶναι καλὰ ὁ Πατριάρχης Γεννάδιος - Σχολάριος, πού μόλις οἱ Τούρκοι κούρσψαν τὴν Πόλη φρόντισε νὰ κάψει τοὺς *Νόμους*) προκύπτει, ὅτι ὁ σοφὸς τοῦ Μυστρά ἔδειχνε μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ πολιτικὰ προβλήματα τῆς ρημαγμένης αὐτοκρατορίας καὶ ἰδιαίτερα τῆς Πελοποννήσου, προσπαθώντας νὰ συνδυάσει τὴν πειθαρχία τοῦ σπαρτιατικοῦ προτύπου μὲ τὴν δημοκρατικὴ εὐαισθησία τῆς φιλοσοφημένης Ἀθήνας στὰ πλαίσια ἀμέσου καὶ ἐνεργοῦ συμμετοχῆς τοῦ λαοῦ στὰ πολιτικὰ. Ἦταν προοδευ-

τικός ὁραματιστής καὶ ὑποστηρικτὴς τοῦ κοινωνικοῦ κράτους κατὰ τρόπον ποῦ ἐντυπωσιάζει, μιὰ καὶ οἱ «ἐλληνικὲς» τοῦ ἀπόψεις ταιριάζουν ἀπόλυτα στὶς πολιτικὲς καὶ οἰκονομικὲς ἀναζητήσεις δλων τῶν χωρῶν τοῦ κόσμου, ἀκόμη καὶ σήμερα. Καὶ ἀντιγράφω σχετικὰ τὸν Κ. Παπαρρηγόπουλο, ὅπως ἔγραφε τὸν περασμένο αἰῶνα:

«Τὰ σχέδια τοῦ Πλήθωνος διαφέρουν κατὰ τοῦτο τῶν πλείστων ἄλλων σοσιαλιστικῶν σχεδίων, ὅτι δὲν στηρίζονται ἐπὶ τῆς ἀνυπάρκτου καὶ ἀδυνάτου ἰσότητος τῆς εὐφυΐας καὶ φιλεργίας τῶν ἀνθρώπων, οὐδ' ἐπὶ τῆς ἀδικωτάτης ἰσῆς διανομῆς τῶν ὠφελιμάτων, ἀλλὰ ἐξεναντίας ἀφίνουν στάδιον ἐλεύθερον εἰς τὴν δραστηριότητα καὶ ἐπιτρέπουν εἰς τοὺς δραστηριωτέρους μείζονα πλεονεκτήματα».

Ὁ Παπαρρηγόπουλος, χωρὶς νὰ εἶναι οἰκονομολόγος, εἶδε καθαρὰ τὴν ἀλήθεια στὴν διάγνωσή του γιὰ τὸ οἰκονομικὸ σύστημα τοῦ Πλήθωνος ὅπως τὸ ἐρμήνευσε. Χωρὶς νὰ τὸ καταλάβει, ἔθαψε ὅλους τοὺς μεγάλους πατέρες τῆς οἰκονομολογίας ἀπὸ Σμῖθ μέχρι Μάρξ καὶ Κέϋνες, γιατί σήμερα, εἴτε τὸ θέλουμε εἴτε δὲν τὸ θέλουμε, τὸ σωστὸ οἰκονομικὸ σύστημα θὰ προκύψει ἀπὸ τὸν ἀρμονικὸ συγκερασμὸ τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ τοῦ μαρξισμοῦ, σὲ πλαίσια ποῦ ἐπακριβῶς καθορίζει ὁ Πλήθων. Δηλαδή «κοινωνικὸ κράτος» σὺν «ἐλευθερία οἰκονομικῆς δράσης».

Κλείνοντας τὸ σύντομο αὐτὸ σημείωμα γιὰ μία πλευρὰ (αὐτὴν τῆς ἐλληνικότητος) τοῦ πολὺπλευρου Ἑλληνα, θὰ ἀπορήσω μαζὶ μὲ τὸν Χρ. Γιανναρᾶ (*Νεοελληνικὴ Ταυτότητα*), μήπως ἡ Δύση πῆρε στὶς μέρες μας τὴν ρεβάνς τοῦ «ἀνθρῶπινου» ἀγῶνα τοῦ Πλήθωνος, ποῦ κάτω ἀπὸ τὶς διαπραγματεύσεις τῆς ἔνωσης τῶν ἐκκλησιῶν γιὰ τὴν σωτηρία τοῦ Βυζαντίου κρυβότανε τὸ ὁριστικὸ θάψιμο τῆς «ἐλληνικότητος», ποῦχε ἀρχίσει ἡ Δύση τὸ 1204. Μήπως, δηλαδή, μὲ τὴν ἔνταξή μας στὴν ΕΟΚ οἱ Δυτικοί, ἐπιτέλους, ἔκαναν ἓνα γενναῖο βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνση ἀφανισμοῦ τῆς «ἐλληνικότητος», ποῦ συνεχῶς τοὺς ζεματάει. Κι αὐτὰ τὰ λέω μακρυὰ ἀπὸ κάθε σημερινὴ κομματικὴ ἀντίληψη περὶ ΕΟΚ, ἡ ὁποία, ὅπως καὶ νὰ τὸ κάνουμε, εἶναι περιορισμένη καὶ μυωπική, μιὰ καὶ τὸ θέμα τῆς «ἔνωσης» μας μὲ τὴν Δύση τρέχει μὲ δύο ταχύτητες. Ἡ μία (ἡ βραχυπρόθεσμη) εἶναι αὐτὴ ποῦ ὅλοι συζητοῦν σήμερα, δηλ. προϋπολογισμός, ἐπιδοτήσεις, ἀγοραπωλησιές κλπ., καὶ ἡ ἄλλη (ἡ μακροπρόθεσμη) εἶναι ἐκείνη ποῦ ἀφορᾷ στὴν ἐπιβίωση τῆς «ἐλληνικότητος» καὶ τοῦ «Γένους τῶν Ἑλλήνων». Ἀλλὰ γιὰ τὸ τελευταῖο θὰ ἐπανέλθουμε.

ΣΠΥΡΟΣ NONΙΚΑΣ

Ἀγαμέμνων

*Ἀγαμέμνων, ἦρθε ἡ ὥρα
νὰ ξαναπάρεις τ' ἄρματα.
Ἦρθε ἡ ὥρα νὰ φορέσεις πάλι
τὴ δοξασμένη περικεφαλαία
καὶ νὰ ἡγηθεῖς.
Ἀγαμέμνων,
μὴ φοβᾶσαι τὶς Κλυταιμνήστρες καὶ τοὺς Αἰγισθοὺς.
Εἰσαι πάνω ἀπ' αὐτά.
Ὁ Ἀγαμέμνων εἶναι ἰδέα,
τὸ πνεῦμα τοῦ μαχητῆ.
Κι ἡ ὥρα τῆς μάχης σήμανε.*

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΔΕΠΟΣ

Γεώργιος Γεμιστός (Πλήθων)

«Πολιτισμός και Κράτος (ας μη ξεγελιέται κανένας πάνω σ' αυτό) είναι ανταγωνιστές. Το ένα ζει από τ' άλλο. Το ένα ακμάζει σ' βάρος του άλλου. Όλες οι μεγάλες περιόδους του πολιτισμού ήταν περίοδοι πολιτικής παρακμής. Ό,τι είναι μεγάλο από άποψη πολιτισμού, ήταν πάντοτε αντιπολιτικό» (Φρ. Νίτσε).

Το καλοκαίρι του 1452 έσβησε και τάφηκε στη Σπάρτη, σχεδόν ταυτόχρονα με την πτώση της βασιλεύουσας, μιὰ έκτοχρονη μορφή: Ὁ Γεώργιος Γεμιστός. Ἦταν ὁ μεγαλύτερος στοχαστής καὶ συγγραφέας τῆς ἐποχῆς του. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἔρχονταν σὲ σημαντικὴ ἀπόσταση πίσω του. Ἐκπροσώπησε τὴν ἐποχὴ του ὅ,τι τὸ βαθύτερο καὶ εὐγενικώτερο εἶχε νὰ ἐπιδείξει ὁ Ἑλληνισμός. Σὲ γενικὴ θεώρηση, στὸ ἔργο τοῦ Πλήθωνα, ἀποκρυσταλλώνεται πολιτικὰ μὲν ἡ στρόφῃ τοῦ κοσμοπολιτικοῦ ρωμαϊσμοῦ πρὸς ἓνα καθαρώτερο φυλετικὰ Ἑλληνισμό, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἰδεολογικά, πρὸς μιὰν ἀναίρεση τῆς χριστιανικῆς παράδοσης σὲ ὄφελος τῶν ἀρχῶν τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας καὶ σύμφωνα πρὸς τὶς ρίζες τοῦ κλασσικοῦ μεγαλείου τῆς Ἀρχαιότητος. Τὸ «πείραμα» τοῦ Πλήθωνα, ἐξ ἄλλου, ὄχι μόνον ἀποτέλεσε τὸν οὐσιαστικώτερο καὶ σπουδαιότερο ἰδεολογικὸ προπομπὸ καὶ δάσκαλο τῆς Ἀναγέννησης (ποὺ ἀκολούθησε σχεδὸν ἀμέσως ὕστερα στὴ Δ. Εὐρώπῃ) ἀλλὰ καὶ, εἰδικώτερα, τὸν κυριότερο κρίκο, ποὺ συνδέει ἄμεσα τὴν ἀρχαιοελληνικὴ μὲ τὴ νεοελληνικὴ παράδοση. Ἐξω καὶ πέρα ἀπὸ τὸ μακραίωνο ρωμαϊκὸ καὶ βυζαντινὸ διάλειμμα. Στὸν τομέα τῶν ἰδεῶν ὁ Πλήθωνας ἦταν ἀνάλογος μὲ ὅ,τι ὁ Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης ὑπῆρξε στὸν τομέα τῆς διοίκησης. Καὶ μάλιστα σὲ μιὰ πολὺ εὐκολώτερη ἐποχῇ. Γιατὶ ὁ Ἰουλιανὸς ἔδρασε, ὅταν ἀκόμα ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶχε ρίξει τὶς βαθιὲς του ρίζες. Ἐνῶ ὁ Πλήθωνας ἀγωνίστηκε σὲ μιὰν ἐποχῇ ποὺ τὸ ἐκκλησιαστικὸ καθεστῶς («κατεστημένο») εἶχε πολλῶν αἰῶνων ἀδιαμφισβήτητο παρελθόν, ἂν καὶ στὴν ἐποχῇ αὐτῇ ἡ βυζαντινὴ θεοκρατία καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸ κράτος εἶχαν ἀρχίσει νὰ χάνουν τὰ νερά τους ἀπὸ τὰ συνδυασμένα χτυπήματα τοῦ Παπισμοῦ ἀπ' τὴ μιὰ καὶ τοῦ Μωαμε-

θανισμοῦ ἀπ' τὴν ἄλλη καὶ ἡ Αὐτοκρατορία εἶχε ἀρχίσει νὰ συρρικνώνεται καὶ ν' ἀδυνατίζει ἐσωτερικά. Τῇ στιγμῇ τῆς πτώσης πίσω ἀπ' τὰ τεῖχη τῆς βασιλεύουσας (πόλης ἄλλοτε ἑνὸς ἑκατομμύριου κατοίκων) δὲν βρίσκονται παρὰ 70.000 μόλις πελινδοὶ ἄστοί, ἀνάμεσα σὲ μιὰ ὑπαιθρο, Ἀνατολῆς καὶ Δύσης, τουρκοκρατούμενη καὶ ἐχθρική. Τῇ στιγμῇ τῆς πτώσης ἐπίσης ὁ μωαμεθανικὸς στρατὸς ἦταν ἐξωπλισμένος μὲ τὰ τελευταῖα μέσα τῆς τεχνικῆς (πυροβόλα), ἐνῶ ὁ βυζαντινὸς στρατὸς ἦταν πιά ἓνας ἀναχρονικὸς στρατός. Κάθε ἀμυνα ἦταν καταδικασμένη καὶ ἡ θυσία τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς Πόλης μόνον γιὰ τὶς μελλοντικὲς γεννιὲς εἶχε πιά τὴ μεγάλη ἀξία της. Ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς βενετοφράγκικης κατάληψης καὶ κατοχῆς τοῦ 1204 (κάτι σὰν ἓνα χτύπημα μὲ σφυρὶ στὸ κεφάλι) ἡ Πόλη οὐδέποτε μπόρεσε νὰ πάρει ἀπάνω της. Εἶναι λοιπὸν ἐδῶ, ὅπου ἡ διαπίστωση τοῦ φιλοσόφου Νίτσε, ποὺ φιλοξενεῖται σὰν προμετωπίδα τοῦ ἀρθροῦ μας, ἐξηγεῖ καὶ τὴν περίπτωσή μας. Ἡ ἀνθησις τοῦ πνεύματος μὲ μορφὲς ὅπως τοῦ Πλήθωνα, τοῦ μαθητῆ του Βησσαρίωνα καὶ ἄλλων δὲν ἐξηγεῖται παρὰ ἀπ' τὴ λιποθυμία τῆς κρατικῆς δυνάμεως τῆς χώρας τους. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐνότητα τῆς Αὐτοκρατορίας εἶχε διασπαστεῖ καὶ ἡ αὐτοπεποίθησις εἶχε χαθεῖ. Πῶς μιὰ τέτοια ἰδεολογικὴ ἐπανάσταση, ὅπως αὐτὴ τοῦ Πλήθωνα, μπόρεσε ν' ἀναπτυχθεῖ, σὲ τέτοια ἔνταση καὶ ἔκταση, ἐκείνη τὴν ἐποχῇ καὶ ὁ ἡγέτης τῆς νὰ πεθάνει ἥρεμα στὸ κρεβάτι τοῦ ἀπὸ βαθιὰ γράματα; Πῶς ἀλλιῶς παρὰ ἀπ' τὴν ἀδυναμία τοῦ Κράτους νὰ τοὺς κλείσει τὸ στόμα; Ἐννοεῖται, πῶς οἱ διαφωτιστὲς αὐτοὶ δὲν ἐνεργοῦσαν σὰν διαλυτὲς, σὰν σαμποτέρ (ἐνεργούμενα μιᾶς ξένης Δύναμης), ὅπως ἐγινε δυστυχῶς ἄλλοτε καὶ γίνεται καὶ σήμερα, ἀλλὰ αὐτόκλητα μὲ κίνητρο ἓνα βαθύ-

τερο πατριωτισμό. «Στὸ τέλος οἱ Ἕλληνες (γράφει ὁ Λεοπάρντι), τῇ στιγμῇ ἀκριβῶς ποὺ ἐπρόκειτο νὰ μπουὶν κάτω ἀπὸ τὸ βάρβαρο ξένο ζυγὸ τῶν Ὀθωμανῶν καὶ νὰ ἀλλάξουν ὄνομα καὶ ζωὴ, ἀκτινοβόλησαν τὴν τελευταία τους λάμψη, παράγοντας εὐγενεῖς καὶ μεγαλοφυεῖς ἀνθρώπους ἀντάξιους τῆς ἀρχαίας τους ἐποχῆς. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἡττα τους ξεφεύγοντας ἀπ' τὴν καταστροφὴ τῆς πατρίδας τους, πρὸς τὴ Δύση, ἔγιναν οἱ πνευματικοὶ κηδεμόνες τῆς Εὐρώπης». Ἀλλὰ ὁ Πλήθωνας ἀνάμεσα σ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς πρὶν καὶ μετὰ τὴν πτώση τῆς Βασιλεύουσας ἦταν ἡ πιὸ λαμπρὴ ἀκτὶνὰ τῆς. Θὰ πρέπει δὲ νὰ συνειδητοποιηθεῖ, ὅτι στὸν τομέα τοῦ πνεύματος, καθὼς ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ μετὰ τὰ ὕλικά γεγονότα, ὑπάρχει ἀπόλυτη ἀλληλεξάρτηση καὶ ἐπηρεασμός. Ὅπως ἓνα ὁλόκληρο οἰκοδόμημα μπορεῖ νὰ γκρεμιστεῖ ἂν βγάλουμε ἀπὸ κάτω του ἓνα δοκάρι ποὺ τὸ στηρίζει, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ ὁ πνευματικὸς χάρτης μᾶς ἐποχῆς γίνεται ἐντελῶς διαφορετικὸς, ἂν ἀφαιρέσουμε ἀπ' αὐτὸν μιὰ σπουδαία μορφή.

Ὁ Πλήθωνας χαρακτηρίστηκε σὰν «ἀντιφατικὴ» προσωπικότητα. Ἀπὸ τὴ μιὰ ἦταν νοσταλγὸς τῆς ἀρχαίας λατρείας, ἀπ' τὴν ἄλλη φερόταν σὰν χριστιανός. Ἀπὸ τὴ μιὰ πάλευε γιὰ πνευματικὴ πρόοδο, ἀπ' τὴν ἄλλη συμβούλευε γιὰ νομοθετικὰ καὶ διοικητικὰ μέτρα. Ἦταν, γιὰ τὸ ἔπρεπε νὰ λάβει ὑπ' ὄψη του τὸ ἰδεολογικὸ καὶ πολιτικὸ ἔδαφος τῆς ἐποχῆς του καὶ νὰ προχωρήσει μετὰ γνώμονα τὴν ἀρχὴ ὅτι πρέπει νὰ ἐπιδιώκουμε πάντοτε τὸ ἐφικτὸ καὶ ὄχι τὸ ἐπιθυμητό. (Ἄν θέλουμε νὰ ἔχουμε ἀποτέλεσμα στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο). Ἔτσι, ὁπαδὸς τοῦ ἀνόθευτου Ἑλληνισμοῦ, αὐτός, συντάχθηκε μετὰ τὴν μερίδα τῶν πλατωνιζόντων Χριστιανῶν, ὅταν ἡ πλειοψηφία τῶν πατέρων καὶ κηρύκων τῆς Ἐκκλησίας ἦταν ἀποφασιστικὰ ἀριστοτελική. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο γιὰ νὰ προστατέψει τὸ «γένος» (ὅρο ποὺ αὐτὸς πρῶτος χρησιμοποίησε), συντάχθηκε μετὰ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς διατήρησης τῆς ἰδιαίτερης φυσιογνωμίας τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας μας, σὲ ἀντίθεση μετὰ τοὺς τότε ἐνωτικὸς τῶν δύο ἐκκλησιῶν

(Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς). Ἀργότερα δὲ γιὰ νὰ μὴν ἀφήσει τοὺς ἐνωτικὸς μόνους τους, πῆρε μέρος μαζί τους στὴν Ἱταλία, σὰν μέλος τῆς διαπραγματευτικῆς ἐπιτροπῆς, ἀκριβῶς γιὰ νὰ βοηθήσει στὴν ἀσυνεννοησία καὶ στὴ διατήρηση καὶ ἀνάπτυξη ἐνὸς σχήματος ποὺ θὰ ἐξυπηρετοῦσε καὶ θὰ ἐνέτεινε τὴν καθαρώτερη ἀνάδυση τῆς φυσιογνωμίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, στὴν Ἑλλάδα, τὴν ἀρχαία κοιτίδα τῆς. Ἀλλὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸ κατεστημένο δὲν εἶχε παραδοθεῖ ἐντελῶς. Ὁ ἐχθρὸς τῆς ζωῆς του, ὁ πατριάρχης Γεννάδιος, ὁ τύπος τοῦ σκοταδιστῆ ἐκκλησιαστικοῦ, μπόρεσε, μόλις ὁ Πλήθωνας πέθανε, νὰ παραδώσει μετὰ πομπῆς στὴ φωτιὰ τὰ συγγράμματά του.

Ὁ Πλήθωνας ὑπῆρξε κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ δάσκαλὸς του, τοῦ Πλάτωνα, καὶ πολιτικὸς ἀναμορφωτής. Εἶχε προτείνει τὴν ἐνίσχυση τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς, μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν ἀγρῶν ἀπὸ κείνους ποὺ ἀμελοῦσαν τὴν καλλιέργειά τους, τὴν ἀπαγόρευση τῆς ἐξαγωγῆς πρὸς τὴν Εὐρώπην εἰδῶν διατροφῆς, ἐνῶ λιμοκτονοῦσε ὁ πληθυσμός. Τὴν ἀπαγόρευση τῆς κυκλοφορίας τοῦ ξένου νομίσματος στὴν Πελοπόννησο καὶ τὴν ἀνταλλαγὴ μόνο (ὄχι ἀγορά) τοῦ ντόπιου μπαμπακιοῦ μετὰ τὸ εὐρωπαϊκὸ σίδερο. Χάρη ἐνὸς ἀξιόμαχου στρατοῦ ζήταγε τὴν κατάργηση τῆς ποινῆς τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ, ποῦχε γεμίσει τὴν Πελοπόννησο μετὰ ἀνάπηρους ἀκατάλληλους γιὰ στρατεύση. Πρότεινε τὴν ἀντικατάσταση τῶν ξένων μισθοφόρων μετὰ μισο-ὑποχρεωτικὴ θητεία τῶν ντόπιων. Τὴ διατροφή τοῦ στρατοῦ ἀπὸ δημόσιους πόρους, ἀντὶ, ὅπως γινόταν τότε, νὰ διατρέφεται ὁ στρατιώτης μετὰ δικά του μέσα. Γιὰ τὸν πολιτικὸν ρόλο τοῦ Πλήθωνα, τὴν ωραιότερη ἴσως περιγραφή μᾶς δίνει ὁ μεγαλύτερος ἴσως πεζογράφος τῆς νεοελληνικῆς μας φιλολογίας, ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, στὴ «Γυφτοπούλα» του. «... Ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς εἶχε συνειδησιν τοῦ ἐθνισμοῦ του, ἡ καρδιά του ἐφλέγετο ὑπὸ φιλοπατρίαν. Εἶχεν ἀναμιχθῆ εἰς τὰ πολιτικὰ τῆς ἐποχῆς του καὶ συνεβούλευεν ἐκάστοτε τὰ βέλτιστα εἰς τοὺς ἐν Ἀρχῇ. Ἦτο δὲ καὶ ὁ μόνος ὅστις κατῴρθωσε νὰ μαντεύσῃ ποῦ ἔκειτο ἡ σωτηρία.

Πάντες οἱ σύγχρονοί του ἦσαν ὑπὲρ τῶν ἀκρων. Οἱ μὲν ἤθελον τὴν ἐσχάτην κατὰ τῆς Ρώμης ἀντίστασιν, οἱ δὲ ἤθελον τὴν κατ' οἰκονομίαν ἀναγνώρισιν τοῦ πρωτείου τοῦ Πάπα, τὴν διὰ προχείρων φαρμάκων θεραπείαν τῆς μονομανίας ταύτης, ἣτις ἐβοσκε τοὺς Δυτικούς καὶ συνάμα τὸν μυκτηρισμὸν αὐτῆς, ἐλπίζοντες πρόσκαιρον σωτηρίαν διὰ τοῦ μέσου τούτου. Ἀλλ' ὁ Πλήθων, νέος ἔτι, πολλὰ ἔτη πρὸ τῆς ἀλώσεως εἶχεν ὑποβάλει τέλειον σύστημα πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἀνοργανώσεως, ὅπερ, ἂν ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψει, καὶ ἂν ἦτο δυνατόν νὰ ἐκτελεσθῇ, ἤθελεν προλάβει ἴσως τὴν πεπρωμένην καταστροφὴν, ἣτις ἤθελεν ἐπέλθει λήγοντος τοῦ Μαΐου τοῦ ἔτους 1453».

Ὁ Πλήθωνας ὑπῆρξε σοφώτατος. Καὶ ἡ σπουδαιότερη πέννα ὁλόκληρης τῆς περιόδου ἐκείνης. Νέος πῆρε μαθήματα ἀπὸ ἑναν παράξενον ἄνθρωπο. Κάποιον Ἑλισσαῖο, ποῦ φυλετικά μὲν ἦταν Ἑβραῖος, θρησκευτικά δὲ Πέρσης. Τὸ τέλος αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου ὑπῆρξε ἀξιολύπητο. Τὸν κάψανε ζωντανὸ στὴ φωτιά, ἄγνωστο ποιοί, οἱ Μωαμεθανοὶ ἢ οἱ Χριστιανοί. Ὁ Πλήθων ὑπῆρξε μελετητὴς τῶν ἀρχαίων πηγῶν καὶ ιδίως τοῦ Πλάτωνα, ἀλλὰ καὶ γενικώτερα λάτρης τοῦ ἀρχαίου μεγαλείου τοῦ «γένους» του. Ἀντελήφθη, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶχε βλάψει ὅσο τίποτα καὶ εἶχε υποβαθμίσει ἀπροσμέτρητα αὐτὸ τὸ μεγαλεῖο. Εἶχε γκρεμίσει τὰ μνημεῖα του καὶ εἶχε ξύσει τὰ ἀμίμητα κείμενά του ἀπὸ τὶς διφθέρες καὶ τοὺς παπύρους του. Εἶχε διαλύσει τὶς φιλοσοφικὰς σχολὰς του. Εἶχε ἐξυβρίσει καὶ ταπεινώσει τὴν Ἱστορίαν του, ἀποτελῶντας δυστυχῶς, ὁ ἴδιος, μιὰ πολὺ κατώτερη πολιτισμικὴ μορφή, ποῦ, πρόσθετα, ἔκανε καὶ εὐρύτατο λαθρεμπόριο τῆς μυθολογίας καὶ τῆς κοσμοθεωρίας ἑνὸς ξένου ἀνθελληνικοῦ γένους: Τῶν Ἑβραίων. Εἶχε συμβεῖ γιὰ πρώτη φορά, σὲ τόσο μεγάλη κλίμακα, οἱ κατώτεροι νὰ νικῇσουν πνευματικὰ καὶ νὰ ὑποτάξουν μὲ πνευματικὰ δεσμὰ τοὺς ἀνώτερους. Καὶ ὑπεύθυνος ἦταν ὁ Χριστιανισμὸς, ποῦ γεννήθηκε σὰν ἕνα πρωτοφανοῦς ἑκτασης κίνημα μαζῶν ἀπὸ τὰ κάτω, μέσα στὴν καρδιά τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Δίχως νὰ παραμερι-

στεῖ αὐτὸ τὸ ἀσήκωτο βάρος τῆς χριστιανικῆς ἀγιολογίας (τῆς ἀρεστῆς στὸν ὄχλο), τῆς θαυματολογίας, τῆς μοναστηριακῆς ἀπαισιοδοξίας, τῆς ἐβραϊκῆς ἐθνικῆς μυθολογίας (τῶν Γραφῶν), ὁ Πλήθωνας καταλάβαινε, ὅτι θὰ ἦταν ἀδύνατη κάθε ἀπόπειρα πνευματικῆς ἀποκατάστασης στὶς ἀρχαῖες ἐστίες τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Δημιούργησε ἡ τουλάχιστο προσπάθησε νὰ δημιουργήσει στὴ νότια Ἰταλία, στὴν Πελοπόννησο καὶ τὰ νησιά ἕνα θρησκευτικὸ κίνημα, ποῦ ἦταν ἕνα ἀνακάτεμα ἀπὸ τύπους τῶν παλιῶν Ἑλευσινίων Μυστήριων (τῆς λατρείας τῆς Δήμητρας καὶ τῆς Κόρης), τῆς Ὀλύμπιας Πολυθεΐας καί, κυρίως, τῆς ιδεολογίας τοῦ Πλάτωνα. Εἶναι γνωστό, ὅτι ὁ Πλάτωνας εἶχε σχεδὸν θεοποιήσει τὶς ἰδέες. Τοὺς εἶχε ἀναγνωρίσει μιὰν ἀνεξάρτητη ὑπαρξή, μιὰν ὑπαρξή αἰώνιων πρότυπων, ποῦ σὰν νὰ ὑπῆρχαν (ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα) «στὸν οὐρανὸν». "Ὅτι ἀπ' αὐτὲς ἔπαιρναν τὰ πραγματικὰ εἶδη, στὴ γῆ κάτω, τὸν τύπο τους, καταδικασμένα ἔτσι βέβαια ἀπὸ τὸ ὕλικό τους περίβλημα στὴ συνεχῇ φθορὰ καὶ μεταβολή. Οἱ πλατωνικὲς ἰδέες, δηλαδὴ οἱ ἔννοιες καὶ οἱ σχέσεις τους, σὰν αὐθύπαρκτες «ιδέες», ἦταν μιὰ θεωρητικὴ κατασκευὴ, μὲ τὴν παραδοχὴ τῆς ὁποίας μόνο (ὅπως ἰσχυριζόταν ὁ Πλάτωνας) μπορούσε νὰ ἐξηγηθεῖ τόσο ἡ λογικὴ στὸν ἄνθρωπο μέσα, μὲ τὰ χωριστά της σχήματα καὶ τύπους, ὅσο καὶ ἡ μνήμη του καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς γνώσης του. Ἀλλιώτικα θάπρεπε ὅλα νάταν φύρδην - μύγδην μέσα του. ("Ἄν ὑπῆρχε κιόλας αὐτὸ τὸ «μέσα»). Τὶς εἶχε στήσει ὁ Πλάτωνας τὶς ἰδέες ψηλότερα ἀπ' τὴν οὐρανὸν, σ' ἕναν ὑπεραισθητὸ Κόσμο, γεμᾶτο μὲ θεῖα λαμπρότητα. Ἀπὸ ἐκεῖ ἀντλήσε ὁ Πλήθωνας γιὰ τὴ δική του θρησκεία τοῦ πνεύματος. Φυσικὰ τὰ εἰδικώτερα στοιχεῖα τῆς καινούργιας αὐτῆς Ἐκκλησίας τὰ καταβρόχθισαν οἱ αἰῶνες καί, γιὰ τὶς λεπτομέρειες, μόνο μὲ τὴ φαντασία καὶ τὶς πιθανότητες μπορούμε νὰ πλησιάσουμε τὴν ἐσωτερικὴ δομὴ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς θρησκείας τοῦ Πλήθωνα: «Πάσσαλος πασσάλω ἐκκρούεται». Ὁ Πλήθωνας καταλάβαινε ὅτι ἀποκατάσταση τοῦ ἀρχαίου μεγαλείου δὲ γινόταν δίχως

ένα αντίπαλο δέος, δίχως την ...ἀρχαία σκουριά του: Τὴν πολυθεΐα τῶν προγόνων του. Αὐτὸ δὲ σήμαινε βέβαια οὐτε ὅτι τοῦ λειπε ἡ πολιτικότητα καὶ ἡ συνείδηση τοῦ ἐκάστοτε πρέποντος μέτρου, καθὼς καὶ τοῦ δυνατοῦ κάθε φορά νὰ πραγματοποιηθεῖ. Γνώριζε τὴ διαφορά μεταξὺ τοῦ ἐπιθυμητοῦ καὶ τοῦ ἐφικτοῦ. Τὸ γεγονὸς ὅτι πέθανε ἑκατοχρονίτης κι' ὅτι ἦταν συνεχῶς εὐνοούμενος τῶν ἀρχόντων τοῦ Μυστρᾶ, ὅπως καὶ διάφορων ἄλλων, εἶναι ἡ καλύτερη ἀπόδειξη πάνω σ' αὐτό. Ἀπλᾶ, οἱ δεινὲς ἐξωτερικὲς περιπέτειες, οἱ κίνδυνοι καὶ ἡ ἐπιθανάτια ἀγωνία τοῦ ρογχάζοντος πιά βυζαντινοῦ κράτους τοῦ ἐπέτρεψαν, τοῦ Πλήθωνα, νὰ ἀναπτύξει τὴ δράση του. Ὁ στόχος δὲν πέτυχε ἐντελῶς. Ὁ Πλήθωνας οὐτε τὴ θρησκεία οὐτε τὴν πολιτισμικὴ ἐπίδοση τῆς ἀρχαιότητος μπόρεσε ν' ἀναστήσει. Ἀλλὰ ἄς εἶναι ἡσυχὴ ἡ ψυχὴ του. Τίποτε δὲν χάνεται. Οἱ ἀντανεκλάσεις φωτίζουν ἄλλοι. Οἱ ἔμμεσες ἐπιδράσεις εἶναι ἀδύνατο νὰ περισταλοῦν. Ἔτσι ἡ δράση τοῦ Πλήθωνα καὶ ὁ ρόλος του βοήθησαν ὑπόγεια μὲν, ἀλλὰ μοναδικὰ στὴν πρῶνὴν Μεγάλη Ἑλλάδα, τὴν Ἱταλία τῆς Ἀναγέννησης (μέσω τῶν Ἑλλήνων μαθητῶν καὶ δια-

δόχων του, ἀλλὰ καὶ ἄμεσα στὴν Ἱταλία) στὴ γέννηση τοῦ Οὐμανισμοῦ (τοῦ ἀνθρωποκεντρισμοῦ) καὶ στὴν ἀναγέννηση τῶν ἀρχαίων σπουδῶν καὶ ἐπιδόσεων. Αὐτὸ ἦταν ὅ,τι τὸ καλύτερο ἔμεινε ἀπ' τὸ μεγάλο ἔργο τοῦ Πλήθωνα. Τὸ 1465 ὁ ἀρχοντας τοῦ Ρίμινι Σίγκμουντ Μαλατέστα πῆρε τὰ κόκκαλα τοῦ Πλήθωνα ἀπὸ τὴ Σπάρτη καὶ τὰ μετέφερε μὲ ἐπισημότητα, σὲ κρύπτη, στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Φραγκίσκου τοῦ Ρίμινι. Ἀπὸ τότε βρίσκονται ἐκεῖ τὰ ὑπολείμματα «τοῦ τελευταίου τῶν μεγάλων φιλοσόφων», ὅπως τὸν χαρακτήρισαν. Εἶναι ἕνας τόπος προσκηνύματος τὸ Ρίμινι, ὅπου θὰ ἔπρεπε νὰ πηγαίνουν ὅλοι οἱ Νεοέλληνες πνευματικοὶ ἄνθρωποι, γιὰ νὰ ἀποτίσουν τὸ φόρο τιμῆς, ποὺ ἀξίζει στὴ μνήμη τοῦ γνησιώτερου πνευματικοῦ προγόνου τους. Ὅσοι βέβαια δὲν εἶναι *Γασμούλοι* καὶ νοιώθουν ἄξιοι νὰ ἔχουν ἕνα τέτοιο πρόγονο. Γιατὶ ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς ὑπῆρξε ὁ μοναδικὸς κρίκος ποὺ συνδέει, ἀπ' εὐθείας, τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ παράδοση μὲ τὴ νεο-ἐλληνικὴ ἐλληνίζουσα πορεία, ἔξω καὶ πέρα ἀπ' τὴ λεγόμενη «Ρωμιόσύνη», δηλαδὴ ἀπὸ τὸ στοιχεῖο τοῦ θεοκρατικοῦ σκοταδιστικοῦ βυζαντινισμοῦ.

ΗΛΙΑΣ Α. ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ

Σπίθα μέσα στη στάχτη

Μέσα περίπου στην έκατονταετία που έζησε ο φιλόσοφος Πλήθων (1358 ; — 1452) ένα πλήθος «*τυχοδιωκτών*», όπως που άποκαλεί ό Κων. Παπαρρηγόπουλος, μαζί με έστεμμένους και με όργανα μισθοφόρους φονιάδες και ληστές άλώνιζαν κυριολεκτικά κι' άπογύμνωναν τούς έλληνικούς πληθυσμούς πλιατσικολογώντας, ένω ταυτόχρονα έξαφάνιζαν ό,τι είχε άπομείνει άπό την Τέχνη και τόν Λόγο της μεγάλης κληρονομιάς του πανάρχαιου Έλληνικού Πνεύματος προς την άνθρωπότητα. Αύτή την έξστρατεία διαρπαγής της κληρονομιάς των *ειδωλολατρών* κατεύθυναν και Πατριάρχες και Πάπες έν όνόματι του ένός Θεού της Παλαιάς Διαθήκης των Χριστιανών... Και ύπήρξε, μετά την πτώση, έντελώς σκόπιμη ή άπόφαση του Βατικανού νά βαφτιστεί ή άνατολική Ρωμαϊκή Αύτοκρατορία *Βυζάντιο*, άφού ήταν κάτι τό διαφορετικό άπ' τη Ρώμη. Και άκόμη ή ιδέα αύτή... συμβόλιζε ό τι ή Αύτοκρατορία της Άνατολής που έκανε πρωτεύουσα την παλιά μικρή άποικία των Μεγάρων (τό Βυζάντιο ιδρύθηκε τό 675 π.Χ.), ήταν συνέχεια του άρχαίου Έλληνικού Κόσμου!... Βέβαια δέν έξήγησαν ποτέ οι έφευρέτες του «Βυζαντίου» και οι ύμνητες της Ρωμιουσύνης, πώς και γιατί συνέβη αύτό ή γιατί μάς βάφτισαν *Ρωμιούς*..

Με την εύκαιρία, πάντως, αύτή, που ό *Δαυλός* άφιερώνει τό τεύχος του αύτό στον φιλόσοφο Πλήθωνα, τόν άνθρωπο που συνέβαλε τόσο πολύ στη λεγομένη άναγέννηση της Εύρώπης, θά προσκαλέσω όλους τούς κατά παιδείαν Έλληνες νά αξιώσουν άπ' τό Βατικανό νά παραδώσει όλα τά θαμμένα στην άπόρρητη βιβλιοθήκη του έλληνικά κείμενα. Έχω την βεβαιότητα, ό τι, άν αύτά γίνουν προσιτά στην Άκαδημία Άθηνών και έρευνηθούν, πολλά θά αλλάξουν στην ιστορία του πολιτισμού της άνθρωπότητας...

Την έκατονταετία αύτή των «*τυχοδιωκτών*» την όριοθετεί, θά έλεγα, μιá άμφιλεγόμενη προσωπικότητα, ό Ίωάννης Καντακουζηνός. Ή ιστορία του Καντακουζηνού και των θυγτέρων του άποτελεί προσανατολιστικό σημείο στην κατανόηση του «*τυχοδιωκτισμού*» στην διοίκηση του Ρωμαϊκού Κράτους, μέχρι την πτώση του.

Τό θέμα βέβαια της πτώσης έχει τόσο ώραιοποιηθεί (Άγία Σοφία — Μαρμαρωμένος Βασιλιάς — Μεγάλη Ίδέα κ.λ.π.), ώστε ό μύθος του «Βυζαντίου» νά μάς ταλαιπωρεί άκόμη με τά γνωστά παράγωγά του (Πορφυρογέννητοι — Τουρκομάχοι — Ρωμιούνη — βυζαντινή παράδοση — έκκλησιαστικό κατεστημένο κ.ά.). Ή άλήθεια όμως είναι έντελώς διαφόρετική. Ή πτώση της Νέας Ρώμης χτισμένης πάνω στο άρχαίο Βυζάντιο, ή διάλυση των «*έταιρειών*», και ή επικράτηση των Τούρκων ήταν μιá άπλή πράξη ξεκαθαρίσματος των λογαριασμών μεταξύ των λυμεώνων συμμοριών που είχαν εισβάλει στον έλληνικό χώρο, και βέβαια χωρίς την συγκατάθεση των κληρονόμων της έλληνικής γής. Και άς δούμε μέσα σ' ένα συνοπτικό διάγραμμα τό γιατί.

- Ο Ίωάννης Καντακουζηνός (1347—1354) έκτός των δύο άγοριών (Ματθαίος και Άνδρόνικος) είχε και δύο κορίτσια, την Έλένη, που άντρεψε με τόν Ίωάννη Παλαιολόγο (1341—1391), και την Θεοδώρα, που την «*παρέδωσε*» σέ ήλικία 13 χρονών στον Ούραχάν, τόν ήγέμόνα των Όσμανιδών (1326—1362) σάν σύζυγο, κατά τόν μουσουλμανικό νόμο.

- Ο Ίωάννης Παλαιολόγος (γιός του Άνδρόνικου του Γ' και της Άννας της Σαβοΐας) με την κόρη του Καντακουζηνού Έλένη έκαναν 4 άγόρια, τόν Άνδρόνικο, Μανουήλ, Θεόδωρο και Μιχαήλ. Άπ' αυτούς έγινε άυτοκράτορας ό Μανουήλ, ως Μανουήλ ό ΙΙ.

- Ο Ούραχάν με την Θεοδώρα Καντακουζηνού γέννησε δύο άγόρια, τόν Χαλήλ και τόν Μουράτ. Ο Χαλήλ πέθανε πριν άπό τόν Ούραχάν, και στο θρόνο των Όσμανιδών άνέβηκε ό Μουράτ, ως Μουράτ ό Ι.

• Ο Μανουήλ Παλαιολόγος (1391—1425) με την σερβίδα πριγκήπισσα Helene Dragas (κόρη του Kral) γέννησε τους Ίωάννη, Θεόδωρο, Ανδρόνικο, Κωνσταντίνο, Δημήτριο, Θωμά. Άπ' αυτούς βασιλεύσε ο Ίωάννης, ως Ίωάννης ο VIII.

• Ο Μουράτ ο I (1362—1389), πού πρώτη γυναίκα του ήταν μιὰ ἑλληνίδα καλλονή, ἡ Θεοφανώ, ἔφερε στὸν κόσμον τρία παιδιά, πού δὲν βασιλεύσαν. Τὸν θρόνον τὸν πήρε ἕνας γιός του ἀπὸ ἄλλη γυναίκα, ὁ Βαγιαζήτ, πού ὡς σουλτάνος ὀνομάστηκε *Κεραυνός*.

• Ο Βαγιαζήτ (1389—1402) παντρεύεται τὴν Oliviera Maria Lazarevic (κόρη καὶ αὐτὴ τοῦ Kral καὶ ἀδελφὴ τῆς γυναίκας τοῦ Μανουήλ Παλαιολόγου) καὶ γεννᾷ μαζί της τοὺς Σουλεϊμάν, Ίσά, Μωχάμετ, Μουσταφᾶ καὶ Οὐρχάν. Ἀπὸ αὐτοὺς βασιλεύει πρῶτος ὁ Σουλεϊμάν (1402—1410) καὶ μετὰ ὁ Μωχάμετ I (1410—1421).

• Ο Ίωάννης Παλαιολόγος VIII (1425—1448) παντρεύεται τὴν Μαρία Κομνηνὴ (Princess of Trebizond) καὶ μετὰ αὐτὴν γεννᾷ τὸν Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο, τελευταῖον αὐτοκράτορα τοῦ Ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους.

• Ο Μουράτ ο II (1421—1451), τέλος, μετὰ μιὰ σκλάβαν, πιθανῶς χριστιανή, φέρνει στὸν κόσμον τὸν Μωχάμετ τὸν II ἢ Μωάμεθ τὸν *Πορθητή*, πού ἐπὶ τῆς βασιλείας του (1451—1481) ἔληξε ὀριστικὰ ἡ ὑπόθεση Ἀνατολικὸ Ρωμαϊκὸ Κράτος· καὶ τότε γεννήθηκε ἀπὸ τοὺς καθολικοὺς χριστιανοὺς ἱστορικοὺς ὁ μῦθος τοῦ «Βυζαντίου».

Ἔχω τὴ γνώμη, ὅτι αὐτὰ τὰ λίγα καὶ τόσο ἀποκαλυπτικὰ ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες, οἱ ναυουριζόμενοι ἐπὶ τετρακόσια χρόνια μετὰ τὸν βυζαντινὸ μῦθο, ποτὲ δὲν καθήσαμε νὰ τὰ κουβεντιάσουμε καὶ νὰ βγάλουμε ἀπ' αὐτὰ τὰ τραγικὰ συμπεράσματα πού προλόγισαν τὴν καταστροφὴ τοῦ πανάρχαιου ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἄς ξαναγυρίσουμε ὁμῶς στὴν περίοδο, πού κατ' αὐτὴν ζεῖ ὁ σοφὸς Πλήθων. Θὰ ξεκινήσω μετὰ τὸ ρόλο τῶν «ἐταιρειῶν» (*companias*), πού τότε λυμαίνονταν τὸν πανάρχαιο ἑλληνικὸ χῶρο. Αὐτὸς ὁ χῶρος, πού δυστυχῶς καὶ σήμερον ἐξακολουθεῖ νὰ δοκιμάζεται κάτω ἀπὸ τοὺς τυχοδιωκτισμοὺς νέων «ἐταιρειῶν», θὰ ἔπρεπε, ἂν ὑπῆρχε ἐλευθέρη καὶ ἰσχυρὴ πνευματικὴ ἡγεσία τοῦ Κόσμου, νὰ κηρυχθεῖ «χῶρος ἱερός» καὶ γῆ τοῦ τῆς μελέτης, προβληματισμοῦ, διαλόγου καὶ περιουσία μοναδικῆ τῆς ἀνθρωπότητος. Αὐτὸς ὁ λόγος θὰ ἐπέβαλλε τὴν προστασία τοῦ μοναδικοῦ ἀκέραιου μνημείου τοῦ μέγιστου πολιτισμοῦ, πού εἶναι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, τόσο σὰν ταμεῖο σοφίας ὅσο καὶ σὰν ἐργαλεῖο τέλειαις καὶ πειθαρχημένῃς ἐκφρασεῖς τοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ. Καὶ ἀκόμη νὰ προστατευθεῖ ἡ γῆ τοῦ χώρου αὐτοῦ, γιατί ἀπ' τὰ σπλάχνα τῆς γεννήθηκε ὁ μοναδικὸς οἰκουμενικὸς πολιτισμός· καὶ στὰ σπλάχνα τῆς κρύβει τὰ λείψανα τοῦ πανάρχαιου αὐτοῦ πολιτισμοῦ.

Ὡς πρὸς τὰ περὶ τῶν «ἐταιρειῶν» τῶν πλιατσικολόγων, δολοφόνων καὶ ἀγιογδυνῶν ἡ *Ἱστορία* τοῦ Κ. Παπαρρηγόπουλου εἶναι ἀποκαλυπτικὴ:

Οἱ μισθοφόροι Καταλανοὶ μετὰ ἀρχηγὸν κάποιον Ρογήρο Ντεφλὸρ (6000 φονιάδες καὶ 36 γαλέρες) ξεκίνησαν προσκαλεσμένοι τοῦ Ἀνδρόνικου τοῦ Β' πρὸς ἐνίσχυση τοῦ θρόνου του. Αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ ἀρχὴ τῆς ἐμφανίσεως τῆς «Καταλανικῆς Ἐταιρείας» στὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Πρῶτῃ πού ὑπέστη τὴ ληστρικὴ τῆς ἐπιδρομῆς ἦταν ἡ Κέρκυρα. Τὸ τι ἐπακολούθησε στὴν Πόλη, στὸ Γαλατᾶ, στὴν Κύζικο, Αἰναία, Καλλιόπολη, Αἰγὸς Ποταμούς, Σηστό, Μάδυτο εἶναι δύσκολο νὰ δεχθοῦμε πῶς ἔχει περιγραφεῖ, ἀπὸ ὁποιοδήποτε, σωστά. Μόνον ἡ φαντασία κάποιου σημερινοῦ διάσημου σκηνοθέτη θὰ μπορούσε νὰ μᾶς δώσει κάποια μικρὴ γεύση τῶν συμβάντων.

Καὶ μετὰ τὸν Ρογήρο, πού ὁ Ἀνδρόνικος τὸν πάντρεψε (γιὰ νὰ μὴ χάσει τὸ πολυτιμο αἷμα τοῦ ἀπ' τὴν οἰκογένεια) μετὰ τὴν ἐγγονή του Μαρία, ὁ Βαλουᾶ, προστάτης καὶ αὐτὸς τῶν χριστιανῶν καὶ συγγενῆς τοῦ βασιλιᾶ τῆς Γαλλίας, ληστεύει καὶ δολοφονεῖ. δι' ἀντιπροσώπου. Ἔχει πληρεξούσιο τὸν «ἐντιμότατο» Theobald de Ceroy. Ὁ πληρεξούσιος αὐτὸς τοῦ διεκδικητῆ τοῦ στέμματος τῆς Νέας Ρώμης Βαλουᾶ

ἀναθέτει τὴν ἐπιχείρηση στὸν «Βερεγγάριο» Ροκαφόρτε, πὺ εἶχε κρυφὸ σκοπὸ νὰ γίνεи βασιλιᾶς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ μ' αὐτὴ τὴ συμφωνία τῆς νέας *compagnia* «Βαλουᾶ — Серой — Ροκαφόρτε» κατεβαίνουν ἀπ' τὴν Θράκη στὴν Θεσσαλία καὶ κατακτοῦν καὶ τὸ δουκάτο τῆς Ἀθήνας.

Ἐν τῷ μεταξύ συνιστοῦν καὶ μερικοὶ μισθοφόροι Τοῦρκοι μιὰ νέα κομπανία, «Μελίκ καὶ Χαλήλ» (ὁ Μελίκ μάλιστα εἶχε γίνεи κάποτε καὶ χριστιανός). Ἡ ἔταιρεία αὐτὴ ἔδρασε στὴ Θράκη. Τὰ κέρδη πὺ σχημάτισε ἦταν ζηλευτὰ καὶ γιὰ τὰ αὐτοκρατορικὰ ταμεῖα. Στις 13 Φεβρουαρίου 1332 ὁ Ἀνδρόνικος Β', ντυμένος τὰ ράσα τοῦ καλόγερου, πεθαίνει, μετὰ ἀπὸ τέσσερα χρόνια ἀπὸ τότε πὺ ἔχασε τὴν ἐξουσία.

Τώρα στὴν Κωνσταντινούπολὶ ἐπικρατοῦν οἱ ἄνθρωποι τοῦ Ἀνδρόνικοῦ τοῦ Γ', καὶ πρῶτος μεταξύ αὐτῶν ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός. Ἐν τῷ μεταξύ καὶ κατὰ τὸν χρόνον πὺ ἡ κεντρικὴ ἐξουσία συνεχῶς ἐξασθενεῖ καὶ ὁ πληθυσμὸς τῆς Πόλης μειώνεται συνεχῶς, οἱ *compagnies* τῶν ἐστεμμένων ληστῶν καὶ δολοφόνων τῆς Πελοποννήσου ἔχουν τὰ ἐσωτερικὰ δικά τους προβλήματα, καὶ εἶναι εὐκαιρία τώρα νὰ τὰ ἐπιλύσουν.

Παραθέτω μερικά ὀνόματα τῶν ἐντιμοτάτων αὐτῶν δολοφόνων τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ καὶ ληστῶν τῆς κληρονομίᾳς του: Φίλιππος ὁ Ταραντίνος, πὺ παντρεύτηκε τὴν Αἰκατερίνη Βαλουᾶ (προηγούμενως ἦταν μνηστὴ τοῦ Οὐγού τῆς Βουργουνδίας). Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Οὐγού Λουδοβίκος εἶχε ὅλα τὰ δικαιώματα στὸ πριγκιπάτο τῆς Ἀχαΐας. Αὐτὸ τὸ πριγκιπάτο τὸ ἀμφισβητοῦσε ὁ Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος. Στὴ διαμάχη αὐτὴ ὁ Λουδοβίκος ἐπικράτησε καὶ ὁ κόμης τῆς Κεφαλλονιάς Ἰωάννης πῆρε τὸ κεφάλι τοῦ Φερδινάνδου κ.λ.π.

Κάποια στιγμή ἀνακατεῦεται στὰ πράγματα τῆς Πελοποννήσου καὶ ὁ βασιλιᾶς τῆς Νεάπολης Ροβέρτος, γιὸς καὶ διάδοχος τοῦ Κάρολου τοῦ Β' καὶ ἀδελφὸς τοῦ Φίλιππου τοῦ Ταραντίνου. Καὶ πάλι εἶναι δύσκολη ἡ περιγραφή. Ἡ βρῶμα τοῦ ὄχτου τοῦ Ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους ἀνακατεῦεται ὅλο καὶ περισσότερο μὲ τὰ... εὐγενῆ ὀνόματα τοῦ βασιλιᾶ τῆς Σικελίας καὶ τοῦ γιοῦ του Μαμφρέδου τοῦ Δεβλῶρ, πὺ κυβερνοῦσε τὰ Σάλανα, τοῦ Ἑστανιόλ, τοῦ Βονιφάτιου τῆς Καρύστου, τοῦ Ἀλφόνσου τῆς Ἀραγωνίας, τοῦ Μικέλη Μοροζίνη καὶ πολλῶν ἄλλων ληστῶν καὶ δολοφόνων, πὺ τὰ ὁμοιώματά τους θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπασχολήσουν κάποτε ὡς ἐκθέματα κάποιο μουσεῖο ἐγκλήματος.

Ἀλλὰ τὰ πράγματα δὲν σταματοῦν ἐδῶ. Ἡ κατάσταση αὐτὴ εἶχε καὶ βαθύτερες συνέπειες στὴν σύνθεση τῶν πληθυσμῶν. Οἱ διαμάχες αὐτὲς τράβηξαν τὴν προσοχὴ τώρα καὶ τῶν Ἀλβανῶν. Ἡ ἀθροδὸς τους ἀπ' τὰ βουνὰ τῆς Ἰλλυρίας πρὸς τοὺς κάμπους τῆς Θεσσαλίας καὶ Αἰτωλίας ἐξελίχθηκε ἀπὸ ἀπλὴ διάθεση λεηλασίας σὲ ἀπόφαση μόνιμης ἐγκατάστασης. Οἱ μεταβολὲς πὺ σημειώθηκαν στὴν πατρίδα τους τοὺς ἐφερναν ὅλο καὶ περισσότερο στὸν ἐλληνικὸ χῶρον. Ἡ μετανάστευση τῶν Ἀλβανῶν ἐτσι συνεχίστηκε πρὸς τὴν Ἀττικὴ, τὰ νησιά καὶ τελικὰ τὴν Πελοπόννησο. Ἐν τῷ μεταξύ οἱ Τοῦρκοι μέσα σ' αὐτὴ τὴ φοβερὴ διαμάχη τῶν λυμεῶνων ἐπιδίδονται σὲ λεηλασίες τῶν νησιῶν. Ὁ δούκας, λένε, τῆς Νάξου Νικόλαος Σανοῦτος ἀναγκάστηκε νὰ ζητήσῃ τὴν ἐλεημοσύνη τῶν Παλαιολόγων, γιὰτὶ μέσα σὲ λίγα χρόνια οἱ Τοῦρκοι ἄρπαξαν, φυγάδωσαν ἢ κατέσφαξαν 15.000 ἀνθρώπους στὰ ὑποταγμένα σ' αὐτὸν νησιά. Τὸ ἔτος 1341 μερικοὶ Ἕλληνες πὺ εἶχαν προχωρήσει στὰ ἀνώτατα ἀξιώματα τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας ἐπεδίωξαν τὴν ἔνωση τῆς φραγκικῆς αὐτῆς ἡγεμονίας μὲ τὸ ἐλλήνιζον δεσποτάτο τοῦ Μυστρά. Ἐστειλαν λοιπὸν πρεσβευτὲς στὸν Ἰωάννη Καντακουζηνὸ στὸ Διδυμότειχο. Σύμφωνα μὲ τὸ ὑπόμνημα, ἡ Πελοπόννησος τότε περιελάμβανε πάνω ἀπὸ 1000 βαρωνεῖες καὶ φέουδα, ἀπ' τὰ ὅποια ὁ ἐπικυρίαρχος θὰ μπορούσε νὰ παίρνει τὸ χρόνο κατὰ μέσο ὅρον 100.000 φράγκα καθαρὰ. Ἡ ἐπιδίωξη αὐτὴ ματαιώθηκε ἀπὸ τίς διαμάχες τοῦ στέμματος καὶ τὴν ἀλλαγὴ ἡγέτη στὸν πριγκιπάτο τῆς Ἀχαΐας. Ἐν τῷ μεταξύ ἄρκετοὶ Ἕλληνες γίνονται ἐπίσκοποι ὁρθόδοξοι στὴν Πελο-

πόννησο και κάποια ήμιανεξαρτησία των αρχόντων εμφανίζεται. Σ' αυτή την περίοδο, περί το 1364, πεθαίνει ο Ροβέρτος ο Ταραντίνος, που είχε την επικυριαρχία όλης της φράγκικης Πελοποννήσου. Ο κληρονόμος του, γιός της χήρας του Ροβέρτου Ούγος, δίνει τα δικαιώματά του επί της Πελοποννήσου στον αυτοκράτορα Φίλιππο Β' έναντι 6.000 φιορινιών ετησίως. Μετά, βλέποντας ότι έπεσε έξω στους λογαριασμούς του, αποφασίζει το 1377 να την νοικιάσει στους Ίωαννίτες της Ρόδου αντί 4.000 δουκάτων το χρόνο και για πέντε χρόνια. Τότε ένας άλλος, ο de Beaux, άξιωνε κι' αυτός δικαιώματα στο πριγκιπάτο της 'Αχαΐας και μαζεύει το 1381 νέους μισθοφόρους πλιατσικολόγους και δολοφόνους στη Ναβάρα της Ισπανίας και σχηματίζει μια νέα *compañia*, που όνομάστηκε «*Ναβαρική Έταιρεία*», και σπεύδει, για να ξανακερδίσει όχι μόνο την Πελοπόννησο αλλά όλοκληρο το 'Ανατολικό Κράτος της Ρώμης. Η άναρχία της φράγκικης Πελοποννήσου και ο θάνατος του δεσπότη του Μυστρά Μανουήλ Παλαιολόγου (1380) έστρεψαν άμέσως προς την Πελοπόννησο την «Ναβαρική Έταιρεία», που προηγουμένως είχε κυριέψει τη Λειβαδιά και πολλά απ' τα γύρω φρούρια (1381). Οί Ναβαραιόι μισθοφόροι, άφου κατέκτησαν το φρούριο του λιμανιού της Πύλου (άπό τότε ονομάστηκε Ναβαρίνο), ώρμησαν κατά της 'Ανδρούσας, που τότε έθωρείτο πρωτεύουσα του πριγκιπάτου της 'Αχαΐας. Μετά την 'Ανδρούσα προχώρησαν και κυριεύσαν την Καλαμάτα. Οί κατακτήσεις αυτές γίνονταν στο όνομα του Jacob de Beaux. Δύο χρόνια όμως μετά (1383) πέθανε ο de Beaux και μια καινούργια δυναστεία ιδρύθηκε απ' τους Ναβαραίους μισθοφόρους, που μαζί με τους Βενετούς που κατείχαν τα κάστρα της Μεθώνης και Κορώνης και τους Παλαιολόγους που κυριαρχούσαν στο Μυστρά έξουσίασαν πάνω άπό πενήντα χρόνια την Πελοπόννησο.

Ένω ή «Ναβαρική Έταιρεία» κατείχε ούσιαστικά την φραγκική Πελοπόννησο, ο δεσπότης του Μυστρά Θεόδωρος Α' ο Παλαιολόγος προσκαλούσε 10.000 οικόγενεις 'Αλβανών, όπως άλλοτε είχε κάνει ο Μανουήλ Καντακουζηνός, για να αναπληρώσει τον πληθυσμό του δεσποτάτου που είχε έλαττωθεί τραγικά άπό τους διωγμούς και την καταλήστευση.

Στην ίδια περίοδο στο θρόνο των 'Οσμανιδών έχει άνέβει ο Βαγιαζήτ ο Κεραυνός, και στην Κωνσταντινούπολη ο Μανουήλ Παλαιολόγος. Οί Τούρκοι προσκαλούνται να προσφέρουν τις στρατιωτικές υπηρεσίες τους στους άντιμαχομένους. Ο Βαγιαζήτ προσπαθεί να έκμεταλλευθεί το γεγονός. Την άνοιξη του 1397 ο 'Εβρέν - μπέης οδηγώντας 50.000 άνδρες στρέφεται προς την Πελοπόννησο, καταστρέφει τα όχυρώματα που είχε κατασκευάσει ο Θεόδωρος στον 'Ισθμό και προχωρεί έναντιον των Ναβαραιών, που έχουν κλεισθεί στο φρούριο της Μεθώνης, στέλνει όμως τον 'Ιακούβ πασά κατά του 'Αργους και του δεσποτάτου του Μυστρά. Το 'Αργος λεηλατήθηκε στις 3 'Ιουνίου του 1397 και σύρθηκαν στην αιχμαλωσία 14.000 κάτοικοι. Στις 21 'Ιουνίου κατατρόπωσε ο 'Ιακούβ και τον δεσπότη Θεόδωρο. Ναβαραιόι και Θεόδωρος έγιναν ύποτελείς των Τούρκων και τα πράγματα θα «τελείωναν» έδω, αν ο Βαγιαζήτ δέν πανόταν αιχμάλωτος απ' τον Ταμερλάνο!.. Μετά την καταστροφή του Βαγιαζήτ ο Μανουήλ ξαναγύρισε στην Πόλη (1403). Στο θρόνο των 'Οσμανιδών είναι τώρα ο Σουλεϊμάν για την Εύρώπη και ο Μωάμεθ ο Α' για την 'Ασία. Ο Σουλεϊμάν σκοτώθηκε άπό τον Μούσα, που πήρε τις κτίσεις των 'Οσμανιδών στην Εύρώπη. Ο Μούσα ήρθε σε σύγκρουση και με τον Μανουήλ. Τότε ένας νόθος γιός του 'Ιωάννη Παλαιολόγου, που ονομαζόταν Έμμανουήλ, κατατρόπωσε το στόλο του Μούσα στο νησί Πλάτη. Ο Μούσα πολιορκήσε την Πόλη. Ο Μανουήλ ζήτησε τη βοήθεια του Μωάμεθ Ι. Ο Μωάμεθ δέχθηκε και με την σύμπραξη του κατατροπώθηκε ο Μούσα και σκοτώθηκε (1414). Ο Μωάμεθ ο Α' άφησε άπό τότε ήσυχο τον Μανουήλ. Γύρω στα 1400 ο δεσπότης του Μυστρά Θεόδωρος Α' αποφάσισε να πουλήσει όλα τα έδάφη που κυβερνούσε στην Πελοπόννησο στους Ίωαννίτες της Ρόδου. Η έκποίηση έγινε σε δόσεις. Πρώτη

ή Κόρινθος, έναντι 12.000 δουκάτων, μετά τὰ Καλάβρυτα· τέλος, ἡ ἐκποίηση θὰ ἔφτανε στὸν Μυστρά. Ἐκεῖ στὸν Μυστρά σημειώθηκε ἡ πρώτη ἐξέγερση τῶν κατοίκων τῆς πόλης, δεῖγμα ἀσφαλῶς ἐνὸς νέου πνεύματος ποὺ ἄρχισε νὰ ξυπνᾷ μέσα στὸς τραγικούς ἐλληνικούς πληθυσμούς. Ἡ ἀντίσταση ἀνάγκασε τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ Τάγματος νὰ ἐκτιμήσουν τὶς δυσκολίες καὶ νὰ φύγουν ἀπ' τὰ Καλάβρυτα. Ταυτόχρονα ὁμῶς συμφώνησαν μὲ τὸν Μανουήλ νὰ λάβουν 43.000 δουκάτα σὰν ἀποζημίωση γιὰ τὴν ἀκύρωση τῆς συμφωνίας, ποὺ ὁ Θεόδωρος δὲν μπόρεσε νὰ ἐκτελέσει. Ἡ Πελοπόννησος πάλι, ποὺ κατεῖχαν οἱ Βενετοὶ (Μεθώνη — Κόρωνη — Ἀργολίδα), πλὴν τῆς Πάτρας ποὺ ἦταν ἀνεξάρτητη ἱερατικὴ ἡγεμονία τοῦ Πάπα, ἦταν μοιρασμένη κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος στὴν ἐταιρεία τῶν Ναβαραίων καὶ σὲ Βενετοὺς καὶ ἐλληνικῆς καταγωγῆς φεουδάρχες, ποὺ μεταξὺ αὐτῶν (ὁ Παπαρρηγόπουλος δὲν μᾶς τοὺς ἀναφέρει ὀνομαστικά) ὑπῆρχε καὶ ὁ ἱππότης Ἰωάννης Κουτρούλης.

Πρέπει νὰ τονίσουμε, ὅτι κατὰ τὴν φάση τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ Θεόδωρου τὴν κυβέρνησις τοῦ δεσποτάτου εἶχε σὰν ἐπίτροπος τῆς ἐξουσίας ὁ Μανουήλ Φραγκόπουλος, ὁ ὁποῖος ὁμῶς δὲν διακρινόταν γιὰ τὸ ἠθικὸ του ἀνάστημα: σ' αὐτὸ συντελοῦσε, μᾶς λέει ὁ Παπαρρηγόπουλος, τὸ γεγονὸς ὅτι κατοικοῦσαν στὰ χρόνια αὐτὰ τὴν Πελοπόννησο πάρα πολλὰ γένη ἀνθρώπων, ποὺ πολιτεύονταν (πιθανῶς ὁ Παπαρρηγόπουλος νὰ ἐννοεῖ, πῶς ἐπηρέαζαν μὲ πολλὰ καὶ ποικίλα μέσα τοὺς Ναβαραίους «ἐταίρους» καὶ τοὺς ἄλλους πολλοὺς τυχοδιώκτες, ἐστεμμένους καὶ μὴ). Τὰ ἀνακατεμένα γένη ποὺ «πολιτεύονταν» ἦταν ἄρκετοὶ Σλάβοι, Φράγκοι, Ἀλβανοί, Ἀθίγγανοι τῆς Βλαχίας (ποὺ ἄλλοι ἐγκαταστάθηκαν στὴν Κέρκυρα καὶ ἄλλοι στὸ Ναύπλιο καὶ τὴν Μεθώνη), οἱ Ἰουδαῖοι (ιουδαϊκοὶ συνοικισμοὶ στὸν ἐλληνικὸ χῶρο ὑπῆρχαν κυρίως στὶς μεγάλες πόλεις Κόρινθο, Θεσσαλονίκη, Φίλιππους: ὁ Βενιαμίν, ὁ ἐκ Τουδέλης, Ἰσπανὸς ἐβραϊκῆς καταγωγῆς ποὺ ἐπισκέφθηκε τὴν Ἑλλάδα τὸν 12ον αἰῶνα, ἄφησε κατάλογο τῶν ιουδαϊκῶν οἰκογενειῶν ποὺ ζοῦσαν σὲν κάθε πόλῃ, Πάτρα, Κόρινθο, Θήβα, Λαμία, Χαλκίδα) καὶ τέλος Ἀρμένιοι, ποὺ ἀπασχολοῦνταν μὲ τὸ ἐμπόριο καὶ ἀνταγωνίζονταν τοὺς Ἰουδαίους.

Σ' αὐτὴν τὴν περίοδο, ποὺ στὴν Πόλῃ βασιλεῦει ὁ Μανουήλ Παλαιολόγος καὶ ἡγεμόνας τῶν Ὀσμανιδῶν εἶναι ὁ Μωάμεθ ὁ Α', τὰ διοικητικὰ πράγματα ἰδιαίτερα στὴν Πελοπόννησο ἔχουν ἀρχίσει νὰ παίρνουν κάποια μορφή, θὰ ἔλεγα, ἐλληνίζουσα. Τὸ βάθος ὁμῶς αὐτοῦ τοῦ ἐξελληνισμοῦ στὴν διοίκηση καὶ ἀκόμη κάποια ἐθνικὴ ἀφύπνιση ποὺ πλανᾶται σ' ὅλο τὸν ἐλληνικὸ χῶρο (ἴσως ἰδιαίτερα στὴν Πελοπόννησο καὶ στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου) ἐξαρτᾶτο ἀπὸ τὴν κατάπτωση τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας στὴν Βασιλεύουσα καὶ ἀπὸ τὴν διαμάχη τῶν Πατριαρχῶν καὶ Παπῶν, ποὺ ἀναζητοῦσαν ἐρεῖσματα στὸ λαό.

Κι' αὐτὴ ἡ σπῖθα, ποὺ ἀνοίξε τὴν ἀναγέννηση τῆς Εὐρώπης καὶ προλόγισε τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ 1821, ὀνομαζόταν Γεώργιος Γεμιστός — Πλήθων.

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, ΔΙΟΝ.: *Μεταβυζαντινά και Νέα Έλληνικά*

Στόν σημαντικὸ αὐτὸ τόμο πραγματειῶν, ὁ τ. Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καθηγητὴς κ. Δ. Ζακηθινὸς θίγει θέματα —σὲ εἴκοσι μία εἰδικότερες ἔρευνες— ποὺ ἀνατρέχουν στὴν τελευταία βυζαντινὴ περίοδο, ἐνῶ παράλληλα ἀπτεται θεμάτων τῆς Ρωμαιοκρατίας καὶ τοῦ πρώιμου Μεσαίωνα, σὲ συνάρτηση μὲ τὸν Ἑλληνισμό.

Βασικὴ ἀρχὴ στὴν τυπολογία τοῦ κ. Ζακηθινοῦ γιὰ τὴν περίοδο τοῦ ἑλληνισμοῦ ποὺ μελετᾷ, εἶναι ἡ ὑπαρξὴ ἢ ἡ ἀπουσία «πρωτογενεὺς ἐξουσίας». Ἐνῶ ἡ πρωτογενὴς ἐξουσία τείνει νὰ ἐμφανίζεται μὲ τὴν θεμελίωση τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, καὶ νὰ τερματίζεται μὲ τὴν Ἀλωση, ὁ ἱστορικὸς διατείνεται, ὅτι ἡ ἀνευ πρωτογενεὺς ἐξουσίας περίοδος τοῦ ἑλληνισμοῦ, ποὺ ἀποκαλοῦμε ἀδόκιμα «Τουρκοκρατία», φαίνεται σὰν μιὰ ἐξαιρετικὰ ἰδιότυπη ἐποχὴ. Ἄν ἡ πρωτογενὴς ἐξουσία ἐξέλιπε μὲ τὴν πτώση τῆς Κωνσταντινούπολης, τοῦ Δεσποτάτου τοῦ Μυστρᾶ καὶ τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζούντος, ἄλλες δευτερογενεῖς ἐξουσίες, ποὺ εἴτε ἀπέρρεαν ἀπὸ τὸ Βυζάντιο εἴτε γεννήθηκαν στοὺς κόλπους τοῦ σώματος τοῦ ἔθνους ποὺ τελοῦσε σὲ ξένη κυριαρχία, μεταβλήθηκαν σὲ δυνάμεις συντήρησης, ἀνακαίνισης καὶ ἀνάπτυξης.

Στὴν κρατερὰ μάχη τῆς Κωνσταντινούπολης, ὑποστηρίζεται, ἐνῶ ἔπεσε ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία καὶ ἡ Ἑλλάδα δουλώθηκε, ὁ Ἑλληνισμὸς δροῦσε πάνω ἀπὸ τὰ σύνορα καὶ τοὺς θεσμούς, ἀκολούθησε τὴν δική του σκληρὴ πορεία, ὑποδουμένος σὰν ἄλλος Πρωτέας ἄλλοτε ἄλλα πρόσωπα, ποὺ ποίκιλαν κατὰ τὶς περιστάσεις, ἀλλὰ, κυρίως, ἀμετάθετος στόχος τοὺς παρέμεινε μέχρι τὸ τέλος ἡ ἀνάκτηση τῆς πρωτογενεὺς ἐξουσίας ποὺ χάθηκε, δηλαδὴ ἡ ταύτιση τοῦ ἔθνους μὲ τὸ κράτος. Στὰ τέσσερα δοκίμια ποὺ ἀφιερώνει ὁ κορυφαῖος Ἑλληνας ἱστορικὸς στὴν Ἀναγέννηση σὲ συνάρτηση μὲ τὸν ἑλληνισμό, ἐξάγει μὲ σημαντικὴ ὀξυδέρκεια τὴν συμβολὴ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας στὴν εὐρωπαϊκὴ ἀναγέννηση, ὅπως ἐμφανίζεται μεταξὺ τοῦ πνευματικὰ ἀκμαίου ἀλλὰ πολιτικὰ παρακμάζοντος βυζαντινοῦ καὶ μεταβυζαντινοῦ ἑλληνισμοῦ. Στὸ μελέτημά του «*Ἀναγέννηση καὶ ἀναγεννήσεις*» ὑποστηρίζεται ἡ ἀποψη ὅτι ἡ ἀναγέννηση στὴν πρώτη ὁρμὴ τῆς ὑπῆρξε κίνηση συντηρητικὴ. Ἡ ἐπιστροφή στὴν ἑλληνικὴ καὶ στὴν ρωμαϊκὴν ἀρχαιότητα, ἡ προσήλωση στὴν λατινικὴ γλῶσσα, ἡ ἐκζήτηση τῶν ρητορικῶν σχημάτων καὶ ἡ μίμηση ἐνδόξων κλασσικῶν συγγραφέων ἦσαν στοιχεῖα τυπικὰ μεσαιωνικά. Κάτω ὁμως ἀπὸ τὰ ψυχρὰ αὐτὰ σύμβολα ὑπῆρχε μιὰ ἰσχυρὴ καταλυτικὴ καὶ ἀνακαινιστικὴ δύναμη. Στὴν περίοδο αὐτὴ οἱ κατηγορίες τοῦ στοχασμοῦ καὶ τῆς πράξης, τοῦ εἰδέναι καὶ τῆς φύσης, συμπορεύονται· νέα ἐνατένιση, νέα αἴσθηση προσήλωσης στὸν ἄνθρωπο καὶ στὸν κόσμον, στὴν φύση καὶ στὴν κοινωνία, στὴν ἱστορία καὶ στὸν Θεὸ κερδίζει τὸ ἔδαφος.

Στὸ ἐμβριθὲς δοκίμιό του «*Ἐπιλεγόμενα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἑκδοσιν τοῦ «Βύρωνος» τοῦ André Maurois*», ὁ κ. Ζακηθινὸς ἐπανορθώνει καὶ ἀντικρούει τὴν ἀποψη τοῦ Γάλλου συγγραφέα γιὰ τὰ αἰτία τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασης ἀποδεικνύοντας ὅτι ἡ ἐπανάσταση τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα μακρᾶς καὶ ἐνδογενεὺς παρασκευῆς, παλαιᾶς ὅσο καὶ ἡ δουλεία σὲ ξένες κυριαρχίες. Στὸ ἐξίσου σημαντικὸ μελέτημά του «*Οἱ ἱστορικὲς τύχες τῆς Ἑπτανήσου καὶ ἡ διαμόρφωση τοῦ ἐπτανησιακοῦ πολιτισμοῦ*» ὁ συγγραφέας ὑποστηρίζει, ὅτι μετὰ τὴν Κύπρο καὶ τὴν Κρήτη, ἡ Ἑπτανήσος ἀνέπτυξε πολιτισμὸ «ἀκραιῶ» καὶ «μεσάζοντα» εὐρισκόμενο σ' ἐπαφὴ μὲ τὰ ρεύματα τῆς Δύσεως καὶ κυρίως τῆς Ἰταλίας. Τὸ δοκίμιον αὐτὸ κινεῖται στὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ὑστατῆς ἀναγέννησης καὶ τῶν διαδοχικῶν ἀνθήσεων τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνα.

Στὶς ἔρευνες αὐτὲς ὁ μελετητὴς τείνει νὰ προσαρτᾷ στὸν χῶρον τῆς ἑλληνικῆς

Γραμματείας όχι μόνο τὰ κείμενα τὰ γραφέντα στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γλῶσσα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔργα Ἑλλήνων ποὺ συντάχθηκαν στὴν λατινικὴ γλῶσσα. Τὸ θέμα τοῦτο διαπραγματεύεται εἰδικότερα στὸ μελέτημά του «*Latinitas nostra...*», ὅπου ἐπιχειρεῖ τὴν διερεύνηση κειμένων λατινογράφων ἐλλήνων ἀπὸ τὸν 6ο μέχρι τὸν 18ο αἰῶνα τονίζοντας συμπερασματικὰ τὰ ἀκόλουθα: «ὁ ἱστορικὸς τῆς λογοτεχνίας ποὺ προτείνει τὴν ἀποψη αὐτὴ θὰ κινδυνεύει νὰ θεωρηθεῖ τολμηρὸς, ἀνορθόδοξος ἢ αἰρετικὸς. Ἀλλὰ ὁ ἱστορικὸς τοῦ πνεύματος καὶ τῶν ἰδεῶν, τῶν καλλιτεχνικῶν ἀγαθῶν, θεωρούμενων σὰν ἀπαύγασμα μιᾶς κοινωνικῆς ομάδας, δὲν μπορεῖ ν' ἀντιπαρέλθει ἀβασάνιστα τὸ ἐρώτημα: *ξενηλασία ἢ ἰσοτέλεια; ὁ συγγραφέας τάσσεται ὑπὲρ τῆς ἰσοτέλειας καὶ τῆς ἰσοπολιτείας*».

Στὸ δοκίμιό του ποὺ κλείνει τὸν τόνο αὐτὸ «*Σπυρίδων Ζαμπέλιος*» ὁ ἱστορικὸς ὑποστηρίζει, ὅτι ἡ ιδιόρρυθμη μορφή τοῦ Λευκαδίτη αὐτοῦ ἱστορικοῦ καὶ θεωρητικοῦ τῆς ἱστορίας συμβολίζει τὴν δραματικὴ πάλη τῶν ἐλληνικῶν δυνάμεων νὰ χαράξουν τὶς ἰδεολογικὲς θέσεις τῆς ἀναγεννώμενης ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Σύγχρονος καὶ φιλοσοφικότερος καθὼς εἶναι ἀπὸ τὸν Κ. Παπαρηγόπουλο, ὁ Ζαμπέλιος ἀνοίξε τὸν ἐθνικὸ ἱστορικὸ δρόμο γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ Βυζαντίου καὶ τὴν ἐνότητα τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας.

Ἡ διεύρυνση τῶν ὁρίων τοῦ σὲ ξένη κυριαρχία ἐλληνισμοῦ, ἡ ἐγκατάλειψη τῆς κάπως θρηνητικῆς ἐξιστόρησης τῶν πραγμάτων καὶ ἡ συστηματικὴ διερεύνηση τοῦ κοινωνικοῦ, τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ οἰκονομικοῦ βίου τοῦ Ἑλλήνων, ἡ ἔξαρση τῆς ἡγετικῆς πρωτοβουλίας τους μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς Νότιας Ἀνατολικῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας συνετέλεσαν, μεταξὺ ἄλλων, στὴν ἐπικράτηση μιᾶς νέας, αἰσιόδοξης ὀπτικῆς γιὰ τὴν μελέτη τῆς ἄνευ πρωτογενοῦς ἐξουσίας ἱστορίας τοῦ ἐλληνισμοῦ, ὅπου οἱ αἰῶνες τῆς Λατινοκρατίας καὶ τῆς Τουρκοκρατίας ἀποδεικνύονται σὰν μείζων ἐποχὴ.

Ὁ μνημειώδης αὐτὸς τόμος μελετημάτων τοῦ κ. Δ. Ζακηθνοῦ ἀποτελεῖ ὑπόδειγμα τῆς ἱστορικῆς ἐπιστημονικῆς διερεύνησης. Ὅπως ὁ ἴδιος ἐπισημαίνει στὸν πρόλογό του, δεκαετίες χρειάστηκαν νὰ περιγράψει ὁ συγγραφέας τὸ ἱστορικὸ αὐτὸ φαινόμενο, διασπώντας τοὺς φραγμοὺς τοῦ χώρου, διαλλάσσοντας τὶς ἀντιθέσεις τῶν ομάδων, πολιτογραφώντας τὰ μέσα τῆς ἔκφρασης στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα, μὲ συγκατάβαση δεχόμενος τὶς ἀποκλίσεις καὶ τὶς ἐτερότητες ποὺ τοῦ ἐνέπνευσε ἡ ὑπέρτατη ἀγάπη τῆς πατρίδας.

Μανώλης Μαρκάκης

ΛΑΖΑΝΑΣ, ΒΑΣ. Ι.: *Friedrich Hoelderlin*

Σήμερα, σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ τὸ ἔρεβος τοῦ δογματισμοῦ καὶ ἡ ἐξουσιαστικὴ μισαλλοδοξία φαίνονται πράγματα ἀκατανίκητα, δὲν εἶναι καθόλου περίεργο νὰ βρίσκονται θύματα καὶ θύτες σὲ μιὰ γενικὴ ἀνησυχία καὶ νὰ ἐκδηλώνεται ἐντονη ἢ ἀναζητήση λύσεων στὸ ἀδιέξοδο. Οἱ φωνὲς καὶ οἱ διαμαρτυρίες τῶν ἀποπροσανατολισμένων μαζῶν εἶναι ὁ μεγεθυνόμενος ἀντίλαλος αὐτῶν τῶν φανερῶν ἢ κρυφῶν ἀντιμαχομένων ἀναζητήσεων. Τίποτα, ὅμως, ἀπολύτως τίποτα, δὲν πρόκειται νὰ λυθεῖ μὲ τὶς μεθόδους αὐτές. Ἡ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητας ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἰσορροπία τρόμου τῶν ἐξουσιαστών. Ζοῦμε, δυστυχῶς, αὐτὴ τὴν τραγικότητα!

Σ' αὐτὸν τὸν ἀκήρυκτο πόλεμο τῶν νέων «Τιτάνων» τῆς ἐξουσίας [«ποὺ πολλὰ ἀποτρόπαια ἔργα ἔπραξαν καὶ θὰ ἔλθει ὁ καιρὸς νὰ πληρώσουν»] (Ἡσίοδος - *Θεογονία*)] δὲν ὑπάρχει δυστυχῶς οὔτε Δίας οὔτε ἔστω ὁ Διὸς - λόγος, ὥστε κάποιος «τολμηροί»

έκφραστές του ν' αναγκάσουν με την τόλμη των και άλλους που ανησυχούν να ξεσηκωθούν αντιπαλαίοντας το δογματικό έρεβος, τη βία και το φόβο, με το θάρρος που δίνουν «τά βλέμματα των φίλων» όπως ο Χαίλντερλιν έλεγε:

«*Άς μās ποτίζουν τὰ βλέμματα των φίλων*

θάρρος, αγάπη και στοργή...».

Ίστορικά, αυτό το αντίπαλο στο έρεβος των έξουσιαστών Τιτάνων απολλώνιο φώς ούδέποτε μετά την εξαφάνιση των «θεών» της έλληνικής γής δεν ξαναέλαμψε στην οίκουμένη. Και είναι, νομίζω, κάτι όμοιο μ' αυτό, το πρό χιλιετιών πνεύμα, αυτό που θα όπλίζει με «τόλμη» τον Άλέξανδρο, για να προσπαθήσει συντρίβοντας τους δυνάστες των λαών να επαναφέρει στην ανθρωπότητα την εϋτυχία, δηλαδή τον Διός - λόγον. Αυτή ή τελευταία ίσως προσπάθεια να επανέλθει «έν δυνάμει» ό παμπάλαιος έλληνικός λόγος συντρίβη άπ' τον πρόωρο θάνατο του ήρωος, άπ' τις φάλαγγες των Ρωμαίων και άπ' τους Ρωμαιοβυζαντινούς χριστιανούς. Έκτοτε σέ κάθε σπίθισμα του πνεύματος αυτού οί έξουσιαστές - σκοταδιστές ρίχνουν πάνω στη μικρή φλόγα άλλοτε τόνους μελάνης με πλάνες, ψεύδη, συκοφαντίες κ.ά. και άλλοτε με το φόβο, τη βία και το εγκλημα κατόρθωσαν και κατορθώνουν να εξαφανίζουν κάθε προσπάθεια επαναφοράς της ανθρωπότητας στον όρθό δρόμο. Τέτοιο φώς ήταν κι' αυτό που σπίθισε λίγους αιώνες πριν στην Εϋρώπη· και δεν είναι καθόλου περιεργο ότι το φώς αυτό άναψε άπό τη φλόγα του πνεύματος των «θεών της Ελλάδος». Και ήταν πολύ φυσικό ή φλόγα αυτή να δονήσει πρώτους άπ' όλους τους ποιητές! Ό οίκουμενικός άρχαίος λόγος ήταν διατυπωμένος ποιητικά. Ή ποίηση μπορεί και είναι σέ θέση να εκφράσει τις δονήσεις του συμπαντικού γίνεσθαι μέσα σέ μιá κλίμακα ρυθμών που μετουσιώνουν τις άρμονικές αντιθέσεις σέ τραγούδι κι' εϋτυχία των λαών, αλλά άκόμη να συλλάβει το «οϋ ένεκα» της ανθρωπίνης παρουσίας έπί της σκηνής του σύμπαντος και να εκφράσει λογοπλάθοντας τ' άνείπωτα.

Ένας τέτοιος έκλεκτός των άρχαίων θεών της Ελλάδος ύπήρξε και ό Friedrich Hoelderlin. Άνήκει σ' αυτούς που ό Ίσοκράτης απέκάλεσε «*Έλληνας*». Γιατί πράγματι ό τίτλος αυτός δεν άνήκει ούτε σέ κάποια ύπάρχουσα σήμερα φυλή ούτε περιορίζεται μέσα στά *τόσης τεράστιας σημασίας*, για την διαμόρφωση του πρώτου ανθρώπινου πολιτισμού, *γεωγραφικά όρια*. Έκλεκτοί είναι όλοι όσοι αντίλαμβανόμενοι το δεσμό μεταξύ της άνείπωτης αϊτίας του συμπαντικού γίνεσθαι και του ανθρώπου ίστανται άντιμέτωποι του έκτρώματος της φύσης, που είναι ό σκοταδιστής - έξουσιαστής.

Θεώρησα υποχρέωσή μου μ' ένα τέτοιο πρόλογο να εκφράσω την εκτίμησή μου στο έργο αυτό του Βασ. Ι. Λαζανά. Ό συγγραφέας αναλύει και έρμηνεύει με ένταργεια μοναδική την προσφορά αυτή του ποιητή - φορέα του θεϊκού πανάρχαιου λόγου. Είναι αυτός ό ίδιος λόγος που συντάραξε τον Ήσίοδο, που χάρισε το χρυσό στεφάνι του δάσκαλου στον Όμηρο, που τέλος έγινε ποίηση, σοφία, θέατρο, άγαλμα, ναός, πολιτική πράξη στους κλασσικούς χρόνους. Και με αυτό τὰ λόγια «*χάιδεψα*» με φιλική ματιά τη προσφορά αυτή του Β.Λ., σήμερα στην άνυδρη έποχή που ζούμε.

Η.Λ. Τσατσόμοιρος

ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

Χ.Ι. ΚΑΘΑΡΕΙΟΣ, Κράτος - Νόμος - Δικαστής — Ή γλώσσα ως άτομικόν δικαίωμα - Νομική ένασχόλησις (μελέτες).

Τὰ σύγχρονα κράτη άρέσκονται να αυτοχαρακτηρίζονται ως «Κράτη Δικαίου». Έμείς όλοι οί ύπήκοοι αυτών των κρατών άνάλογα με την

πολιτική θέση που πέρνομε, δεχόμεθα ή άπορρίπτομε αυτόν τον χαρακτηρισμό. Και αν μὲν έλευθέρως (και ή λέξη αυτή σηκώνει πολύ νερό) άποδεχόμεθα τον λεγόμενο «Καταστατικόν Χάρτην», που καθορίζει γενικώς τον τρόπο συμπεριφοράς του πολίτη και τον τρόπο ζωής αυτού, έχει καλώς. Άν όμως έχομε διαφωνίες και

ἀπορρίπτομε τούς ὑποχρεωτικούς αὐτοὺς κανόνες, διότι δὲν πιστεύομε ὅτι δεσπόζονται ὑπὸ «πνεύματος δικαίου», τότε τί γίνεται; Εἰσερχόμεθα στὸν φαῦλο κύκλο τῆς ἀλλαγῆς τῶν καταστατικῶν χαρτῶν δι' ἐπαναστάσεων, πραξικοπημάτων, κοινοβουλευτικῶν μεθόδων κ.ἄ., γιὰ νὰ ἐπανέλθομε καὶ πάλι στὴν ἀρχή; Τὸ ἐρώτημα ἐπομένως ποὺ τίθεται δὲν εἶναι ποιά ἀναγνωρίζομε σὰν καλλίτερα ἢ χειρότερα πολιτικά καὶ κοινωνικά συστήματα, ἀλλὰ πῶς καθορίζομε τί εἶναι «δικαίον» ἀνασκοπώντας βιολογικά καὶ ἱστορικά τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο. Διότι αὐτὸ τὸ ἀνθρώπινο ὄν ἐκφράζον κατ' ἀρχὴν τὴν φυσικὴ του ὑπόστασις ἐν μέσῳ ἐνὸς πάλι φυσικοῦ περιβάλλοντος, κατέληξε μέσῳ πολλῶν διαδικασιῶν στὸ σχηματισμὸ ἐνὸς συστήματος ἔθιμικῶν πράξεων, ποὺ ξεκινᾷ ἐδῶ στὸν ἐλληνικὸ χῶρο ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τοῦ κτηνοτρόφου καὶ φθάνει στὴ δημιουργία Νόμου (νομὴ = βοσκή, νέμω κ.ἄ.) καὶ ἀργότερα στοὺς πρώτους οἰκισμοὺς (ὁ Ἀριστοτέλης τοὺς ἀποκαλεῖ κῶμες), στὸ δίκαιο, ποὺ βασισμένο ἐπάνω στὴν Αἰδῶ καὶ τὴν Νέμεσις, ἀναγνωρίσθηκε καὶ ἔγινε ἀποδεκτὸ ἀπ' αὐτὴ τὴν πρώτη ἀνθρώπινη κοινωνία, ἐπειδὴ ἐξασφάλιζε τὸν κοινωνικὸ γίνεσθαι. Αὐτὸ δυστυχῶς, σήμερα, παραβιάζουν οἱ ἄνθρωποι, ἐναγκαλιζόμενοι τοὺς -ισμοὺς καὶ τὰ πάσης μορφῆς δόγματα. Ἀφορμὴ στὶς σκέψεις αὐτὰς μοῦ ἔδωσαν τὰ μελετήματα τοῦ Χ.Ι. Καθάρειου (ἐπίτιμου Ἀρεοπαγίτου) *Κράτος - Νόμος - Δικαστής* - *Ἡ Γλῶσσα ὡς ἀτομικὸν δικαίωμα - Νομικὴ ἐνασχόλησις*.

Θεωρῶ, ὅτι ἡ νομικὴ κατάρτισις καὶ ἡ δικαστικὴ πεῖρα τοῦ Χ.Ι. Καθάρειου μπορεῖ νὰ βοηθήσει ἐκείνους ποὺ ἀναζητοῦν μέσα ἀπ' τὶς θετικὰ καὶ ἀρνητικὰς πλευρὰς τοῦ «ἐν δυνάμει» ἐφαρμοζομένου καὶ σήμερα στὰ λεγόμενα, «κράτη δικαίου» δικαίου καὶ πρὸ παντὸς στὸν ἀναγκαῖο προβληματισμὸ γιὰ τὸ ποῦ βαδίζομε!

Η.Α.Τ.

ΚΑΤΙΝΑ ΤΣΑΤΣΑΡΩΝΑΚΗ - ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Ἀδερφωμα (ποίησις), σελ. 68, Ἀθήνα 1984.

Ἡ περίπτωση τῆς ποιήτριας Κατίνας Τσατσαρωνάκη - Χριστοδούλου εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὴ καὶ ἀξίζει νὰ σταθοῦμε περισσότερο. Ἡ Κ.Τ.Χ. ἐκπαιδευτικὸς τὸ ἐπάγγελμα, ἀρχισε νὰ δημοσιεύει ποίηση ἀπὸ τὸ 1936, δηλ. σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ἡ λογοτεχνικὴ συγγραφικὴ δουλειὰ ἀπὸ γυναῖκες ἦταν ὑποτυπώδης. Ἀπὸ τότε μέχρι σήμερα ἔχει ἐκδόσει 13 ποιητικὰς συλλογὰς καὶ στοχασμοὺς ὑψηλῆς τέχνης καὶ νοηματικοῦ περιεχομένου καὶ δύο μελέτες. Ἡ ποιητριά μας χαρακτηρίζεται ἀπὸ γλαφυρότητα, λυρισμὸ καὶ ἀπέραντὴ εὐαισθησία γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ὅπως ἀποδείχεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀνὰ χεῖρας ποίητικὴ συλλογὴ. Χωρὶς ἀμφιβολία ἡ Κ.Τ.Χ. μαζὺ μετὶς λίγες καὶ ἀξιες ποιήτριες τῶν δεκαετιῶν τοῦ '30 καὶ τοῦ '40, ἀνήκει στὴν πρωτοπορίαν τοῦ εἶδους ποὺ ἀνοιξε τοὺς φαρδιούς δρόμους τῆς σημερινῆς εὐρείας γυναικείας συμμετοχῆς στὸν γραπτὸ λόγο. Ἐπὶ πλέον ἡ Κ.Τ.Χ. διαθέτει ὑψηλὴ μουσικὴ κατάρτισις καὶ εἶναι δεξιότεχνος τοῦ πιάνου, ἐνῶ παράλληλα ἔχει ἀξιόλογη ἐπίδοσις στὴ ζωγραφικὴ μὲ προσωπικὸ στυλ, πρωτοτυπία καὶ ἀνθρωπιά. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ Κ.Τ.Χ. ἀποτελεῖ μιὰ πολὺπλευρὴ προσωπικότητα τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν στὸν τόπο μας καὶ μετὰ τὴν ἀκαταμάχητὴ δραστηριότητά της συνεχίζει νὰ συμβάλλει στὴν πνευματικὴ ἀνύψωσις τῆς δύσκολης ἐποχῆς ποὺ ζοῦμε. Ἀς τὴν δοῦμε, τώρα, γιὰ λίγο καὶ στὴν τελευταία τῆς ποιητικῆς συλλογῆς:

Ὁ πόνος γιὰ τὸν ἀδερφὸ / σὲ βίγλες μ' ἀνεβά-
ζει / ἀφέντρα. / Πανῶρια μὲ τὰ μαλλιά μου χεί-
μαρρο χρυσό / καλπάζω μὲ τὸν ἀνεμο... / Ὁ πό-
νος γιὰ τὸν ἀδερφὸ / μὲ λευτερώνει. — Σ.Ν.

ΑΜΑΛΙΑ ΡΑΠΤΗ: Πυρογεννήματα (ποίησις), ἐκδ. «Δωδώνη», σελ. 46, Ἀθήνα 1984.

Πρόκειται γιὰ ποίηση λιτὴ, κόφτῃ, ποὺ ξετυ-

«Ζητᾶμε λάδι γιὰ τὸ φανάρι τοῦ Διογένη»

Μέσα στὰ ἄμεσα καὶ ἔμμεσα ἐμπόδια ἐδῶ στὴν Ἀμερικὴ ὡς ὁμογένεια νικηφόρος προχωροῦμε. Καὶ εὐτυχῶς δὲν ὑπάρχει φόβος γιὰ Βατερλώ...

Χρειαζόμεθα ὅμως περισσότερες ζεστὲς ἐλληνικὲς καρδιὲς νὰ βάζουν λάδι στὸ φανάρι τοῦ Διογένη — στὸ ἐλληνικὸ πνεῦμα, ποὺ βλέπει τὴ ζωὴ μὲ αἰσιοδοξία καὶ πόθο γιὰ πρόδοον.

Γιὰτὶ, ἂν σβῆσῃ ὁ φάρος τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος καὶ τὸ καμίνι τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς, θὰ νοιώθουμε μέσα μας τὴν παγωνιά τῆς Ἀλάσκας καὶ σκοτάδι.

Αἰδ. Ζάνος Γουγουτάς

Detroit, Mich., USA.

λίγεται κάνοντας τομές σέ λόγοιο ύφος. 'Η ποιήτρια Α. Ράπη διακρίνεται γιά τόν φιλοσοφικό της στοχασμό και τόν υπερρεαλιστικό της άπόήχο. 'Η ποιήσή της είναι διακριτικά πρωτότυπη. 'Ιδού ένα ώραϊο δείγμα:

«Σέ άγκάλιασε ή ζωή / στά σπλάχνα της, / γιά νά σέ σώσει. / Στοργικά σέ κρατούσε, / παρ' όλους τούς πόνους / πού τής προξενούσε. Κι έτσι έβγῆκες / πάνοπλος κι έλεύθερος. / Μά τρόμο σκόρπισε / παντού ή δύναμή σου. / Κι έπεςες άπό αυτό / πού δέν φαντάστηκες ποτέ / πώς έσύ θά κουβαλούσε: / Τήν «άχίλλειον πτέρναν».—Σ.Ν.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, Στους δρόμους τής σύμπτωσης (άφηγήματα), σελ. 48, 'Αθήνα 1984.

'Η 18χρονη πεζογράφος Κ. Ζαχαριάδη, άν και τόσο νέα, διεισδύει στη σημερινή πραγματικότητα τής πόλης και άποκαλύπτει πληγές. Τό ύφος της θυμίζει τή σχολή Ντοστογιέφσκη, πού κάνει τομές στο προσωπικό «είναι». 'Η Κ.Ζ. στο άφηγημα «Μιά βεβαιότητα» λέει: «Πάντα ήθελα νά γνωρίσω τή φύση, νά τήν τεμαχίσω με τά νυστέρια μου, νά δώ τά μυστικά της. Αυτό δέν με πονούσε. Άλλά νά άγγίζω τόν έαυτό μου, νά δώ τήν ούσία του, νά τόν ανακαλύψω, αυτό με τρόμαζε, με γέμιζε άγωνία, στράγγιζε άπό μέσα μου κάθε κουράγιο και με γονάτιζε. Άν ανακάλυπτα πώς είμαι ένας κενός άνθρωπος, αυτό θά ήταν στ' αλήθεια ένας τραγικός θάνατος». Άν και ή γραφή τής νεαρής Κ.Ζ. άνάγεται μάλλον στο στοχασμό παρ ά στην άφηγηματογραφία, έντουτοί άδρά, θαρραλέα και συγκεκριμένα άγγίζει άνοιχτές πληγές πού είναι όρατες στο νεανικό κόσμο τής έποχής μας και οί όποιες, αυτό άς τό καταλάβουν οί νέοι, δέν μπορούν νά κλείσουν, άν δέν βοηθήσουν και οί ίδιοι, μη περιμένοντας τή λύση μόνο άπό τούς μεγάλους. Θά συμφωνήσω με μερικά αίτήματα τών νέων, αλλά θά διαφωνήσω γιά τήν μεθοδολογία πού άκολουθούν μέσα άπό τά μαζικά κινήματα και τά παρόμοια, πού σκοπεύουν στην ήσσονα προσπάθεια. Πάντως ή Κ.Ζ. με κάνει νά αισιοδοξώ γιά τό ταλέντο της.—Σ.Ν.

ΠΙΤΣΑ ΑΣΤΕΡΗ: 'Ιριδισμοί στο χρόνο (διηγήματα), έκδ. Νέα Σκέψη, 1984, σελ. 71.

'Η Πίτσα Άστέρη έκτός άπό τό ζωγραφικό της ταλέντο είναι και λογοτέχνης με πολλά ενδιαφέροντα. Ός τώρα τήν ξεράμε γιά βραβευμένη ποιήτρια και δοκιμιογράφο. Νά, όμως, πού μās αϊφινιδιάζει με ένα συμπαθητικό τόμο άπό χαριτωμένα διηγήματα, πού κυρίως άναφέρονται στην τρυφερή παιδική ήλικία. Τά διηγήματα

αυτά όχι μόνο μās δίνονται συναρπαστικά, αλλά επί πλέον λόγω περιεχομένου συναποτελούν ιστορικά ντοκουμέντα μιάς άλλης έποχής, τής προπολεμικής, πού δέν πρέπει νά τήν ξεχάσουμε, μιάς και ή έποχή αυτή, με τά ώραϊα της και τά άσχημά της, διατηρεί τήν άξία της και ιδιαίτερα σήμερα πού κολυμπάμε σέ πελάγη συγχύσεως. Διηγήματα όπως: «Προπολεμικά», «Τό σχολείο μου», «Τό καφεενδάκι», «Ό καθωσπρεπισμός» κλπ. άποπνέουν άρωμα γλυκειάς νοσταλγίας και άνθρωπιάς. Άν ή Π.Α. έπιμένει στο λογοτεχνικό αυτό είδος, δέν θά ξεχαστεί εύκολα, γιατί διαθέτει τήν μαστοριά νά περνάει στον άναγνώστη δυνατά μηνύματα μέσα άπό φαινομενικά άπλές και άθώες ιστορίες, και μάλιστα με μιά τεχνική όλο γλαφυρότητα, λυρισμό, γυναικεία ευαισθησία και άρχοντιά.—Σ.Ν.

ΒΑΣΙΛΗΣ Α. ΚΟΥΤΜΟΣ: Μονόλογοι τής μοναξιάς και τής άνημποριάς (ποίηση), έκδ. «Δρυμός», σελ. 46, 'Αθήνα 1984.

'Ο Βασίλης Κούτμος με τήν πρώτη του ποιητική συλλογή άποδείχεται ταλαντούχος. Έχει ύφος και διαθέτει λυρισμό και γλαφυρότητα σέ φιλοσοφικά πλαίσια. Άκόμη ή ποιήσή του διακρίνεται γιά τήν μουσικότητά της. Και γράφει τό ίδιο άνετα στον παραδοσιακό και στον έλεύθερο στίχο. Αυτό όμως πού φαντάζει παράξενα στον ποιητή μας, παρ ά το γεγονός ότι είναι νέος στην ήλικία, είναι ή προσήλωσή του στον καρνωτακισμό. 'Ο Καρνωτάκης ήταν μεγάλος ποιητής και δικαιώθηκε άπό τό έργο του, αλλά κυρίως άπό τή ζωή του, με τό γνωστό τραγικό τέλος. 'Ο καρνωτακισμός όμως ποτέ δέν δικαιώθηκε, ούτε είναι δυνατόν νά δικαιωθεί, γιατί όδηγεί στην άπελπισία, στο θάνατο, στο άδιέξοδο. Καλόν είναι νά ξαναδεί τήν θεματολογία του ό νέος ποιητής. Οί δρόμοι πού άνοιξαν οί νομπελίστες μας είναι όλο φώς. Άς δούμε ένα δείγμα ποιητικού ύφους του Β.Κ.: «Βρέχει. / Πέρα μακρυνά / μουγκρίζει πένθιμα ή μέρα, / ένα μελίσι βουερό λυπητερό. / Βρέχει».—Σ.Ν.

• **ΗΜΑΡΤΗΜΕΝΟ**: Στόν τίτλο του άρθρου του κ. Άθ. Μακρή «'Η δύναμη του ποιητή» του τεύχους 35 προσετέθη κακώς ό υπότιτλος «Εισαγωγικά στην ποιητική του Ν. Καζαντζάκη» —πou άνηκε σέ άλλο άρθρο, κι έπομένως είναι έξοβελιστός. Έπίσης στο κείμενο: στη σελ. 1745, α' στήλη στ. 47 ή λέξη «άσφάλεια» νά διορθωθεί: *άσφαια* και στην σελ. 1747, στήλη α' στ. 12 ή λέξη «φόρους» νά διορθωθεί: *φάρους*.

ΕΝΘΕΤΟΣ ΠΛΗΣΜΟΝΗ

Προβλήματα στη σύγχρονη ποίηση

(Όμοφυλοφιλία, Συρρεαλισμός, «αυτόματη γραφή», Κρατικά Βραβεία)

ΛΟΓΟΣ:

Σ.Γ.Γ. Παναγιωτάτος : *Περὶ ὁμοφυλοφιλίας καίρια.*

ΔΙΑΛΟΓΟΣ:

Γ. Κυριακάκος	: Ποίηση, ἀλήθεια καὶ ὁμορφιά.
Δ. Νικορέτζος	: Τὸ ἀντιμανιφέστο μου στὸν ὑπερρεαλισμό.
Δρ. Κ.Π. Μιχαήλ	: Ἐμεῖς καὶ οἱ ἄλλοι.
Νίκος Μαραγκός	: Καὶ τὴν πίττα σωστή καὶ τὸ σκύλο χορτᾶτο...
Τ.Β.	: Ἡ κριτικὴ τῆς κριτικῆς.

[Οἱ ἐπιλογὲς τοῦ «Δαυλοῦ» δὲν περιορίζονται στὴν πολυτιμότητα τῶν σελίδων: Τὸ μακροπρόθεσμο τῶν στόχων μᾶς φέρει ὅπου ἡ συμβολή, ὅπου ἡ ἐνωση ρευμάτων μὲ τὸ Μεγάλο Ποτάμι. Αὐτὸ ποὺ ὑπερβατικά, ὀλύμπια, ἐπιβλητικά, μεγαλόπρεπα ἀναρρέει — στὴ θέση τῶν δισεπίλυτων προβλημάτων, στὴν ἐκφώνησή τους, στὸ σεπτὸ τοῦς καναλιζάρισμα (ὄχι κρυπτόμενοι πίσω ἀπ' τὸ δείκτη) προσερχόμεθα ὅπως...].

Α'

ΣΠΥΡΟΣ - ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΣ

Περὶ ὁμοφυλοφιλίας καίρια

Στὰ ἀβασάνιστα, πῶς, δῆθεν, ἐναντι τῆς ὁμοφυλοφιλίας ὑπῆρξαμε ἀνεπιεικεῖς, ἱαβέρειοι, ἀντιπαραθέτουμε (συμπίπτουσα στὸ ὕψηλὸν ἥθος τῆς ἐκδοσης) **ΣΤΑΘ-ΜΗΤΗΝ** τὴν προσωπικὴ μας σοβαρότητα καὶ ἐγκυψιν ἐπὶ τὸ θέμα:

1) Πλὴν τῆς ἐμαυτοῦ, δὲν πρέπει νὰ μ' ἀπασχολεῖ καμμιά ἀκεραίωσις —οὔτε τῶν ὁμοφυλοφίλων συνεπῶς. [Τὸ ὅτι «γράφω», ὀφείλεται στὴν προσπάθειά μου ν' ἀκεραιώσω ἀποκλειστικὰ ἑαυτὸν - κανένα ἄλλον. Ἄν κάποιος, βρίσκει πῶς ἀκεραιώνει τὸ δικό του ἑαυτόν, μὲ τὸ νὰ μὲ διαβάξει, δουλεῖα δική του!]. Ποιὸς μὲ διόρισε Θεόν, ὥστε νὰ γίνομαι τιμητῆς οἰουδήποτε;

2) Ὑπείκων στὴν ἀνάγκη ἀυτοακεραιώσεώς μου, διακηρύσσω πῶς ὁ ὠριμος-κριτικὸς ὁμοφυλόφιλος δικαιούται τὴ «σεξουαλικὴν ἀπελευθέρωσι» ποὺ διεκδικεῖ —ὑπὸ τὸν ὄρο πῶς δὲν τὴν ἐννοεῖ δικαίωμα νὰ κατασκευάζει (ἀποινεῖ) ζιγκολό, ἀκαμάτες, κακοποιούς, δολοφόνους συχνά, τοὺς ἀνώριμους - ἀκρίτους. Ὑπάρχει μὴ πῶς διαφωνία;

2) 'Υπείκων στην ανάγκην αὐτοακεραιώσεώς μου, διακηρύσσω πῶς ὁ ὠριμος-κριτικός ὁμοφυλόφιλος δικαιούται τῇ «σεξουαλικὴν ἀπελευθέρωσι» ποὺ διεκδικεῖ — ὑπὸ τὸν ὄρο πῶς δὲν τὴν ἐννοεῖ δικαίωμα νὰ κατασκευάζει (ἀποινεῖ) ζιγκολό, ἀκαμάτες, κακοποιούς, δολοφόνους συχνά, τοὺς ἀνώριμους - ἄκριτους. Ὑπάρχει μὴ-πῶς διαφωνία;

3) Λίαν εὐστόχως, ἀπέρριψα τὸν ὄρο «διαστροφή» (ἀκριβῶς γιὰ τὴν ὁμοφυλοφιλία), συνέλαβα καὶ διετύπωσα τὸν ὄρον «ἀφροδισία ἄλλως» — γεγονὸς ποὺ δὲν μπορεῖ, βέβαια, νὰ μὲ φέρει καταλαλητὴν, ψέκτην, κήνσωρα, ἐπιτιμητὴν. Ἐπίσης τὸ ἀξίωμα (ὅσο δὲν ἀνασκευάζεται...) πῶς «δὲν εἶναι παρὰ φύσιν ὅ,τι κατὰ φύσιν ἐξουσιάζει καὶ δυναστεύει — κανεὶς δὲν ἀντανίξεται μὲ τὸ αὐτὶ του», σημειῶνα.

4) Τέλος, τὴν ἀπόλυτη συνέπεια στὴ συμπεριφορὰ μου ἀπέναντι τῶν ὁμοφυλοφίλων, βεβαιώνουν, εἰς χρόνον ἀνύποπτον, τὰ δυὸ ποιήματα ποὺ ἀκολουθοῦν — ἄκρως ἀποδεικτικά τοῦ «σεβασμοῦ» μου στὴν «ἀφροδισίαν ἄλλως»! Ὅτι μόνος ἴσως στὴ νεοελληνικὴ ποιήσι μπόρεσα νὰ περάσω τόσην εὐγένεια, τόσο βάθος, τέτοιαν ὁμορφιὰ καὶ τέτοιο περιεχόμενο πίσω ἀπ' τὴν ἐνστιγματικὴ συμφορὰ τοῦ ὁμοφυλόφιλου. Πρόκειται γιὰ ὄχι τελείως ἀμελητέον ἐπίτευγμα, ἂν ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν πῶς σκάλισα δίχως μοντέλο — δὲν ξέρω ἂν ὑπῆρχε (ὑπάρχει), μὰ ξέρω πῶς δὲν τὸ εἶχα...

ΟΠΩΣ «ΣΚΟΝΤΑΨΕ» ΣΤΗ ΡΑΓΙΑ (Ἡ Ἐθνικὴ μας γλῶσσα, «Ἀπαλὸς Λόγος», σελ.

260, Ἀθήνα '72)

Ὁ σταθμάρχης ὁ Βαλέρης Δινακλῆς,
ποὺ φοροῦσε κάθε βράδυ «γυναικεῖα»,
ἦταν χαρακτήρας, ὅ,τι καὶ νὰ εἰπῆς,
μὰ ἦταν ἡ φτιασά του γυνακεῖα.

Εἶχ' εὐγένεια στὴ μορφὴ καὶ συστολή
κι ἀντιδρούσε σὰν γυναῖκα ἐρωτευμένη.
Τοῦ ἔγραφε τὸ στόμα μιὰ περισπωμένη,
μὰ κερήθρα μέλι τὸ ἔφτιανε φιλί.

Εἶχε στήθεια ποὺ τὰ δέσμευε σ' ἀφρούς
ἀπὸ μιὰ δαντέλα φίνα καὶ μετάξι.
Κοριτσιίστικη στὴν κάμαρά του τάξι,
μέση δαχτυλίδι κι ὄνειρο μηρούς.

Κι εἶχε στὸ κορμί του μιὰ εὐωδιά πνιγμό,
τραγανὸ καὶ μαῦρο βύσσινο τὰ χεῖλη.
Δύο μορφίνες ζάλη σὲ κάθε καμπύλη
κι ἓνα θάνατο ἀντιλόπης στὸ σπασμό.

Κι ἦταν ὄνειρο ἀπ' ἀλάβαστρο κι ἡ ἀφή
τὸν χαιρόταν κι ἦταν ἡ ἡδονὴ σὰν πόνος.
Ἦταν ἄλλη ἡ ζωὴ μ' αὐτὸν κι ὁ χρόνός
ἐπαιρνε μιὰ γέψι νέα, μιὰν ὑφή

ἀνοχῆς, κι ἐνωθεῖς τὸν κόσμον ἀπαλὸν
βελουδένιο καὶ μιὰ πλήμμουρα ἀπὸ μάγια
ποὺ χαθήκαν, ὅπως «σκόνταψε» στὴ ράγια
— ὅπως πέρασε μὲ ὀγδόνη τὸ σεμπλόν...

ΕΝΑΣ ΝΑΡΚΙΣΣΟΣ ΑΠ' ΤΗ ΘΟΥΛΗ (Ἐπιστροφή εἰς τὴν ποίησιν, «Σκληρὸς Λόγος»,
σελ. 144, Ἀθήνα '68)

Ἦσουν
ἕνας ἀπίθανος ἥλιος, χλωμός,
μ' ἕνα κοντύλι ἀπὸ ἴσιο σκεδιάζοντας
ἐνδοστρεφεῖς
ἰδανικῶν παραιτήσεων γιγαντισμούς,
τερατωδῶς μεγεθύνοντας ἀπαγορεύσεις ἐλπίδων.

Ἦσουν
ἕνας ἀπίθανος ἥλιος, χλωμός, ἀκρωτηριασμένος
ἀπ' τὴν αὐθάδη παρεμβολὴ μιᾶς ἰταμότατης αὐθαιρεσίας,
μεταφορὰ περιούσια τῆς ἡττοπάθειας,
ἀπολογία μιᾶς κοίλης ἐφεκτικότητας — ἔτσι θυμίζοντας
ὅλες μαζὶ τίς ἐπάργυρες διαφάνειες
τρομαχτικῶν
αὐτοχειριαζομένων λυκόφωτων.

Τὴν παρουσία σου
εἶχαν, θαρρῶ, ἐκθελύνει
οἱ πολικὲς παραμυθνίες ἀνταύγειες
τοῦ ὑπερβόρειου κάλλους.

Κι ὅπως νὰ σ' εἶχαν κεντήσει
αὐθεντικοὶ σελαγισμοὶ ἀρμονίας
σὲ μιὰ
ὄνειρωδῶν ἀποχρώσεων γάζα,
ἐφθανες πέρ' ἀπ' τὰ ἰδανικά
μέτρα τῶν ἐκλεπτυσμένων αἰσθήσεων.
Ἐκεῖ
ποὺ ἐξαντλεῖ τὴν διαδικασία τοῦ ψόγου
ἡ παραισθησιακὴ τελειότης·
ἐκεῖ
ποὺ ἡ ἐπεξεργασία τῆς ἡττας ἀρχίζει...

Τώρα μαζεῦω
λησμονημένους χρυσόλιθους
σ' ἕνα παρτέρι νὰ βάλω τὴ μνήμη σου
— τὴν ἐμορφιά σου, νωπὴ, νὰ μοῦ φέρνει μιὰ πλήμμουρα
κρυφῆς, ἐπίμεμπτης τρυφερότητας,
ὅπως θὰ φθίνουν τ' ἀπόβραδα, οἱ ἀγγελικοὶ
τραυματισμένοι ὑάκινθοι...

Β'

Ποίηση, ἀλήθεια καὶ ὁμορφιά

Ὁ κ. Γιάννης Κυριακάκος, ἀπαντώντας στὶς ἀπόψεις ποὺ ἀναπτύχθηκαν στὸ
34ο τεῦχος τοῦ «Δαυλοῦ» (Ὀκτώβριος 1984) γιὰ τὴ σύγχρονη ἐλληνικὴ ποίηση καὶ
τὰ Κρατικὰ Βραβεῖα Ποιήσεως, γράφει τὰ ἀκόλουθα:

Μιλοῦν γιὰ τὴν ἀλήθεια σὰν ἕνα κεφάλαιο διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν ὁμορφιά, σὰν κάτι ἀλλιώτικο. Ἀλλὰ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ὁμορφιά εἶναι ἕνα καὶ τὸ αὐτό, δηλ. ταυτί-

ζονται. Γενικά δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ξεχωρίσουμε κατὰ αὐθεντικά ἀληθινὸ, ἂν αὐτὸ τὸ ἀληθινὸ δὲν μᾶς ἀρέσει. Καὶ ὅταν λέμε «ἀρέσει», ἐννοοῦμε αὐτὴ τὴν ἐνστικτώδη σχεδὸν κατὰφαση ποὺ κάνουμε, γι' αὐτὸ ποὺ θεωροῦμε σωστὸ. Διότι πίσω ἀπὸ τὴν ἐπιδοκιμασία μας ὑπάρχει ἡ εὐχαρίστηση, καὶ αὐτὴ ἡ εὐχαρίστηση ποὺ συνοδεύεται μὲ ἀποδοχή, εἶναι πρωτογενὲς αἰσθητικὴ συγκίνηση ποὺ ὁδηγεῖ σὲ προσδιορισμὸ τοῦ ἀληθινοῦ.

Φυσικὰ οἱ ἐπιλογὲς τοῦ σωστοῦ καὶ ἀληθινοῦ εἶναι τόσο ἀμεσες καὶ σχεδὸν αὐτόματες, καὶ δὲν γίνεται ἀντιληπτὸ ὅτι αἰσθητικὰ κριτήρια ἔχουν προηγηθεῖ. Γενικὰ τὸ αἶσθημα προηγεῖται τῆς νοήσεως, καὶ ἄλλωστε γενικὰ ἡ νόηση δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀκροτελευτία ἐκδήλωση τοῦ αἰσθήματος. Ὑποτίθεται, ὅτι τὸ αἶσθημα εἶναι ἡ ὁμορφιά, καὶ ἡ νόηση ἔκφραση τῆς ἀλήθειας. Καὶ ἀφοῦ ἡ νόηση αἶσθημα τελικὰ εἶναι κι' αὐτὴ, ὁμορφιά καὶ ἀλήθεια ταυτίζονται.

Πολλοὶ ὁμως εἶναι, ποὺ ἰσχυρίζονται ὅτι ὁμορφιά καὶ ἀλήθεια εἶναι δύο ἀξίες ποὺ καὶ ἂν κάπου τυχαίνει νὰ συμπίπτουν, αὐτὸ δὲν σημαίνει καὶ πὼς ταυτίζονται. Φέρουν τότε καὶ παραδείγματα, γιὰ νὰ ἀποδείξουν ὅτι συχνὰ τὸ ἀληθινὸ δὲν εἶναι ὠραῖο ἢ τὸ ὠραῖο δὲν εἶναι ἀληθινόν.

Ἐδῶ ὁμως πρόκειται γιὰ καθαρὴ αὐταπάτη. Ἐκεῖνο ποὺ θεωροῦμε σωστὸ καὶ ἀληθινόν, τοῦ βρίσκουμε καὶ μιὰ ὁμορφιά ἡθικὴ ἔστω ἢ ψυχολογικὴ καὶ αὐτὴ ἡ ὁμορφιά εἶναι ποὺ μᾶς κάνει νὰ τὸ ἀποδεχόμαστε ὡς ἀληθινόν. Βρίσκοντας μόνον ψυχολογικὴ ὁμορφιά ὑποτίθεται, ὅτι τὴ μορφὴ δὲν τὴν ἀποδεχόμαστε ὡς ὠραία. Τότε ὁμως θὰ πρόκειται γιὰ λάθος δικό μας, δηλαδὴ λάθος προσδιορισμοῦ τοῦ ὠραίου. Ἄν, παρ' ὅλα αὐτὰ, ἡ ἐξωτερικὴ μορφὴ εἶναι πράγματι ἄσκημη, τότε δὲν θὰ εἶναι καὶ ἀληθινή. Δὲν εἶναι δυνατόν κατὰ τὸ ἀναμφισβήτητα ἀληθινὸ νὰ μὴν εἶναι καὶ ὠραῖο ταυτόχρονα.

Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι ἡ ἀποψη τοῦ ὠραίου διαφέρει ἀπὸ ἀνθρώπο σὲ ἀνθρώπο. Εἶναι τόσο ὑποκειμενικὸ αὐτὸ τὸ θέμα τῆς ὁμορφιάς! Συμμετέχει γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τοῦ ὠραίου τὸ αἶσθημα καὶ ὁ νοῦς, ἀλλὰ αὐτὰ τὰ δύο βρίσκονται σὲ διαφορετικὲς φορτίσεις στὸν καθένα μας. Ἡ πο-

λυπλοκότητα τῶν κριτηρίων τοῦ ἐνός ἄλλοτε εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ τοῦ ἄλλου, ἄλλοτε εἶναι διαφορετικὴ. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι, ὅτι συχνὰ δέκα πρόσωπα ἔχουν δέκα διαφορετικὲς κρίσεις γιὰ τὸν ἴδιο πῖνακα καὶ τὸ ἴδιο ποίημα. Ἴσως ὅλοι εἶναι σωστοί, ὁ καθένας ἀπὸ τὴ σκοπιά του ἢ τὸ ἐπίπεδό του.

Ἡ ποίηση καὶ τὸ ὄνειρο

Εἰδικὰ στὴν ποίηση καὶ τὴ ζωγραφικὴ ἡ ἐπανάσταση ἀπὸ τὴς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα εἶναι τόσο μεγάλῃ, ὥστε οἱ πολλοὶ ἄνθρωποι δὲν προλαβαίνουν νὰ παρακολουθήσουν τὴν ἐξέλιξη τῶν κριτηρίων σχετικὰ μὲ τὴν ὁμορφιά καὶ τὴν ἀλήθεια.

Ὅταν ὁ Φρόνυτ ἀρχισε νὰ ἀνασύρῃ τὰ πυκνὰ καὶ βασικὰ πέπλα ποὺ καλύπτουν τὸν μυστηριακὸ μηχανισμό τῶν ὁνείρων, τότε ἀκριβῶς καὶ οἱ ποιητὲς ἀρχισαν νὰ χρησιμοποιοῦν τοπία ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦ ὑποσυνειδήτου. Αὐτὸ ἔγινε ταυτόχρονα, χωρὶς νὰ μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ Τέχνη ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὴν Ἐπιστήμη. Μᾶλλον ἡ Ἐπιστήμη ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὴν Τέχνη, ἀφοῦ βλέπουμε τὸν Φρόνυτ νὰ χρησιμοποιεῖ τὴν ἀρχαία τραγωδία σὰν τὸ λάϊτ - μοτίβ τῆς ὁρολογίας του, στὴν *Ψυχολογία τοῦ Βάθους*.

Ἐτσι πάντως τὸ ὄνειρο καὶ ἡ πηγὴ του, δηλ. ὁ ἀπέραντος κόσμος τοῦ ἀσυνειδήτου, γρήγορα ἐπηρεάζουν τὴν ποίηση καὶ τὴ ζωγραφικὴ σὲ τέτοιο βαθμό, ὥστε ἡ παραδοσιακὴ ἐξωτερικὴ μορφὴ σπάζει, διαλύεται, ἐγκαταλείπεται. Θὰ ἀκολουθήσῃ καὶ ἡ μουσικὴ μὲ λίγες δεκαετίες καθυστέρηση.

Γίνεται πλέον ἐπίθεση κατὰ τῆς μορφῆς ποὺ ξέρουμε στὴν Τέχνη καὶ σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις κατὰ τῆς μορφῆς γενικὰ. Στὴν ποίηση ἔχουμε ποιήματα χωρὶς συνεχὲς νόημα, ἔχουμε ἐκτοξεύσεις φράσεων ποὺ δίνουν τὴν ἀτμόσφαιρα φαντασμαγορίας τῶν πλέον θεαματικῶν βεγγαλικῶν. Ποτὲ ἡ ἀνθρώπινη φαντασία στὴν ποίηση δὲν πῆρε τέτοιες ἐκπληκτικὲς διαστάσεις.

Καὶ ὁμως ὁ πολὺς κόσμος, ποὺ σήμε-
ρα γιὰ τὴν «κοινωνικὴ» του ἀπελευθέρωση ἢ τὴν οἰκονομικὴ του δίνει τόσα πολλά, στὸ θέμα τῆς Τέχνης δὲν μπορεῖ νὰ ἀκολουθήσῃ. Δὲν ἀπελευθερώνουν οἱ ἄν-

θρωποι τή φαντασία τους. 'Επιτίθενται στη μοντέρνα ποίηση, γιατί την θεωρούν ακαταλαβίστικη. Δέν έχει βλέψεις τή σαφήνεια πού έχουν οι συνταγές μαγειρικής... Μερικοί και από τις στήλες αυτές επιτίθενται στον θαυμάσιο ποιητή Κατσαρό, διότι δέν τον καταλαβαίνουν.

'Εμείς δέν είπαμε, ότι την μοντέρνα σουρρεαλιστική ποίηση την καταλαβαίνεις. 'Ακριβώς όπως και τόν δνείρο, έτσι και ή ποίηση αυτή δίνει εικόνες αποσπασματικές και ασύνδετες, πού δέν αποβλέπουν σέ νοήματα, αλλά σέ συγκινήσεις ούσιαστικές, άσχετες μέ συμπεράσματα, κρίσεις και μύθο ή οργανωμένη σκέψη. 'Ιδού μερικοί στίχοι του 'Εμπειρικού:

*«Μές από τά φύλλα τών άγρών πρὸς τὸ γεφύρι
πού χτυπᾷ ὁ ἥλιος τὰ σπαρτά, τὰ λευκά στήθη,
τὰ λουλούδια, μέσα στὰ διάφανα πουκάμισα
πού άκουμπούσαν στὰ χαράματα. Τὰ κορίτσια
σκύβουν γυμνά ἢ σχεδὸν γυμνά νὰ συνθλίβουν
καὶ νὰ χαϊδέψουν τὰ σώματά των καὶ τὰ σώμα-
τα τών ανθῶν».*

Βέβαια ἐδῶ ὁ 'Εμπειρικός συγκρατεῖ κάποιο διάφανο λυρισμό. 'Ο Μιχάλης Κατσαρός ὁμως ἀποφεύγει καὶ αὐτὸν τὸν λίγο λυρισμὸ στοὺς στίχους πού ἀκολουθοῦν καὶ πού ἤδη παρετέθησαν στὸ τεῦχος 'Οκτωβρίου τοῦ Δαυλοῦ στὴ σελίδα 1637:

*«Λίθος ἀργὸς φυτεμένος πλάγια / ἢ παγωμένο
πέτρινο σῶμα / κήτους ἀγνώστου ἢ ἐκδορᾶς /
καθὼς μὲ τέσσερα χέρια - πόδια / μπουσούλισα
/ τότε στὸ κλίμα τοῦ ἑλλήνα / τώρα σὲ ἄλλες
πόλεις μουσεῖα / κήπους καὶ δενδροφυτεῖς "Α-
ριες / λίθος ἀργὸς ματιασμένος».*

"Οταν στέκεται κανεὶς μπροστὰ σ' αὐτοὺς τοὺς στίχους, νιώθει ὅτι ἡ ἐπικοινωνία δέν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπὸ τὸ δρόμο τῆς νοήσεως. Πρόκειται γιὰ δνείρο, καὶ τὸ δνείρο ἔχει συγκλονισμοὺς ἴσως, ἀλλὰ ὅχι ροὴ λογική.

'Επανάσταση τῆς φαντασίας

"Οταν λοιπὸν κάποιος ἰσχυρίζεται πὼς μιὰ μαθήτρια τὸν ρωτοῦσε γιὰ τοὺς στίχους αὐτοὺς τοῦ Κατσαροῦ καὶ δέν μποροῦσε νὰ ἀπαντήσῃ, ἔχει δίκιο. Τί δουλειὰ εἶχε νὰ ἀπαντήσῃ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς σὲ ζητήματα πλήρους ἀφαιρέσεως στὴν ποίηση; 'Επειδὴ γράφει καὶ ὁ ἴδιος στί-

χους, δέν σημαίνει πὼς εἶναι καὶ ὁ κατὰ-λῆλος ἄνθρωπος, γιὰ νὰ ὀδηγήσῃ νέους ἄνθρώπους στὸ δρόμο τῆς πιδ ἐξωτικής ὄνειρικής φαντασίας, πού εἶναι ὁ σουρρεαλισμός.

'Η μεγάλη πλειοψηφία τών ἀνθρώπων δέν εἶναι ὄριμοι γιὰ τὴν μοντέρνα ποίηση· ἀλλὰ μήπως εἶναι ὄριμοι γιὰ τὸν Σικελιανὸ τὸν λυρικώτατο; Φυσικὰ ὅλοι ἐνθουσιάζονται μέ τὸν Μαλακάση, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐξοχὸς ἀλλὰ δέν παρουσιάζει προβλήματα.

'Η σύγχρονη ὁμως ποίηση εἶναι πρόβλημα, διότι πρέπει νὰ σηκωθῇ «στὶς μύτες τών ποδιῶν» τῆς ὑπάρξεως, στὴν περιοχὴ τοῦ δνείρου. Πρέπει νὰ αἰσθανθῇ ἢ μᾶλλον νὰ διαισθανθῇ, ὅχι νὰ καταλάβῃ. 'Εδῶ δέν ἔχουμε ἰδέες καὶ ὠραῖες σκέψεις, ἔχουμε λέξεις μέ αὐθεντικές σπαρταριστὲς εἰκόνες, συνεχῶς ἐναλλασσόμενες. Στους στίχους τοῦ Κατσαροῦ λ.χ. ἔχουμε ἓνα ἄλμπουμ τοπίων ψυχικῶν μέ κατόψεις συναισθημάτων. Καὶ ὅλα αὐτὰ σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα ἀπροσδιόριστη, γεμάτη μέ μιὰ ἀσάφεια μαγική, ὑπαινικτική, ρέουσα.

Καὶ στὴν 'Αποκάλυψη τοῦ 'Ιωάννη ἔχουμε τὴν ἴδια ἀποσυστηματοποίηση τοῦ λόγου. Καὶ ἐκεῖ ἔχουμε εἰκόνες συγκλονιστικές, πού μᾶς ὑποβάλλουν καθαρὰ τὴν ἀτμόσφαιρα πού θέλει ὁ συγγραφέας. Καὶ ὁμως οἱ περισσότεροι ἀναγνώστες, αἰῶνες τώρα, προσπαθοῦν νὰ ἐρμηνεύσουν, νὰ ἐξηγήσουν, νὰ ἀναλύσουν τὸν 'Ιωάννη, καὶ σπανίως μέ τὴ βοήθεια τῆς φαντασίας νὰ τὸν αἰσθανθοῦν.

Τὸ σύμπαν τῆς αἰσθήσεως

'Η μόνη ἀλήθεια εἶναι ἡ αἴσθησις. 'Ο κόσμος, τὸ σύμπαν ὁλόκληρο εἶναι ἀγάπη, εἶναι αἴσθημα. Τὸ νόημα εἶναι ἓνα στοιχεῖο ἐπικοινωνίας μέσα στὰ τόσα ἄλλα. Ποιὸς εἶπε ὅτι τὰ λουλούδια δέν συνεννοοῦνται μεταξύ τους; Γελάστε, ἂν θέλετε, ἀλλὰ ὁ χρωματικὸς τρόπος ἐπικοινωνίας δέν εἶναι μόνο ἡ γλῶσσα πού προτιμοῦν τὰ τριαντάφυλλα. 'Ενας ἀρχαῖος μῦθος λέει πὼς τὸ φάσμα τών χρωμάτων εἶναι ἡ γλῶσσα τών Θεῶν.

Φυσικὰ ἐτέθη πρόβλημα· καὶ γιὰ τὸν Καβάφη, τὸν μεγάλο αὐτὸν ποιητὴ τῆς ἐποχῆς μας. 'Ο Καβάφης χρησιμοποιεῖ μόνο τὴν ὑπαινικτικότητα καὶ καθόλου τὸ

άσυνειδητο. Έπομένως είναι σαφές ως κρυστάλλινη σφαίρα. Έγκαταλείπεται όμως ή αναζήτηση του άληθινού και ή απόλαυση του ώραιου. Οί «κριτικοί» γίνονται σεξολόγοι και κήρυκες τής ήθικης. Είναι, βλέπεις, εύκολο, διότι, έδώ έχουμε σκέψεις, ιδέες, νοήματα, και τὰ νοήματα μιλοῦν γιά έρωτες όχι καθιερωμένους, φυσιολογικούς αλλά παρά φύσιν! Σκάνδαλο μέγα...

Και ό Έμπειρικός στόν «Μέγα Άνατολικό» παρουσιάζει βαθμούς άκολασίας σημαντικής. Και στίς πιό τολμηρές του φράσεις όμως διατηρεί άφέλεια και άθωότητα. Οί συνομιλίες τών σωμάτων δέν συνδέονται ύποχρεωτικά με τή χυδαιότητα. Αυτή ή κακομεταχείριση τής ήδονής από τούς ήθικολόγους δέν έχει καμμία θέση στην ποίηση. Βέβαια στόν καθημερινό βίο μας, άν λείψη τó μέτρο και ή ισορροπία, καταρρακώνεται ή προσωπική μας ζωή. Και ή ζωή τού ποιητή, φυσικά, συντρίβεται θλιβερά. Όμως τó έργο τού καλλιτέχνη δέν πρέπει νά τó ταυτίσουμε με τή ζωή του.

Ό Γιούγκ γιά τόν ποιητή

Ό Καβάφης με τó «φυλάττειν Θερμοπύλες» μάς έδωσε σέ έλάχιστους στίχους τó ώραιότερο υπόδειγμα άνδρείας τής νεώτερης ποιήσεως. Μερικοί δίνουν και άλλες ψυχολογικές έρμηνείες τών στίχων αυτών, πού δέν μειώνουν πάντως τήν αξία τους. Και τούτο, διότι ό ποιητής είναι σάν συλλογικός άνθρωπος πού διαπλάθει έξωτερικά με τούς στίχους του εικόνες από τήν άσυνειδη ψυχική ζωή τής ανθρωπότητας. Υπάρχουν μέσα του δύο άνθρωποι. Ένας πού είναι ό έαυτός του και ζητάει σιγουριά, εξασφάλιση, ήδονή, εύτυχία και ένας πού σάν μεθυσμένος κατέχεται από άνελέητο πάθος γιά δημιουργία. Η δημιουργική δύναμη αυτή άποροφάει τόν ποιητή σέ τέτοιο βαθμό, ώστε τó προσωπικό του έγώ αναπτύσσει όλα τά έλαττώματα πού λανθάνουν μέσα του. Όπως όμως λέει και ό Γιούγκ, τόν καλλιτέχνη τόν έξηγει ή τέχνη του και όχι οί ανεπάρκειες και οί συγκρούσεις τής προσωπικής του ζωής:

«Όποτεδήποτε έπικρατεί ή δημιουργική δύναμη, ή ανθρωπινή ζωή κυβερνάται και πλάθεται από τó άσυνειδητο και

όχι από τήν ένεργό βούληση. Τότε τó συνειδητό έγώ παρασύρεται σέ ένα ύπόγειο ρεύμα, μη όντας τίποτα άλλο παρά ένας άνίκανος παρατηρητής τών γεγονότων».

Έχουμε λοιπόν έδώ στην περίπτωση Καβάφη, μιá ούσιαστική διαφορά ανάμεσα στό έγώ τού ποιητή και τήν δημιουργική του διαδικασία, πού είναι άπρόσωπη. Δύο δυνάμεις μέσα στό ίδιο πρόσωπο, πού τó μεταβάλλουν σέ δυσπρόσιτο, άκόμα και άντιπαθές, σέ πολλούς. Πάντως τις περισσότερες φορές και αυτοί πού θαυμάζουν τόν ποιητή, άν τόν χήσουν από πολύ κοντά, φοβούνται τó χαρακτήρα του, πού είναι συχνά άντιπαθικός και φοβερά ιδιόρρυθμος. Ίδου πάλι ό Γιούγκ, στό «Ψυχολογία και Λογοτεχνία»:

«Υπάρχει αλήθεια στην άποψη τής φρουδικής σχολής πώς οί καλλιτέχνες είναι, χωρίς εξαίρεση, ναρκισσιστικά άτομα, δηλ. πώς είναι μη έξελγμένα άτομα, με παιδικά και ατοερωτικά χαρακτηριστικά. Η δήλωση ώστόσο ισχύει μόνο γιά τόν καλλιτέχνη ως άτομο και δέν έχει καμμία σχέση με τόν άνθρωπο ως καλλιτέχνη. Στην ιδιότητά του σάν καλλιτέχνης δέν είναι ούτε ατοερωτικός ούτε έτεροερωτικός ούτε έρωτικός με όποιαδήποτε έννοια. Είναι άντικειμενικός και άπρόσωπος — άκόμη και άπάνθρωπος — γιατί σάν καλλιτέχνης είναι τó έργο του και όχι ένα ανθρώπινο πλάσμα (...). Σάν άνθρωπο δν γιά νά δοῦμε άν είναι υγιές ή νοσηρό, θά κοιτάζουμε τήν ψυχολογική του σύνθεση και θά βρούμε τά καθοριστικά στοιχεία τής προσωπικότητάς του. Γιά νά τόν κατανοήσουμε όμως στην ιδιότητά του ως καλλιτέχνη, μόνο κοιτάζοντας τó δημιουργικό του έπίτευγμα θά τó κατορθώσουμε».

Ποιά είναι ή αλήθεια στην προκειμένη περίπτωση; Πρέπει πρώτα νά αντιμετώπισουμε τούς έπικριτές τού ποιητή, πού σχολιάζοντας δήθεν τó έργο του κάνουν, ίσως άθέλητα, κουτσομπολιό. Προσπαθούν νά μάς περισπάσουν με τήν έντελώς ιδιωτική του άνωμαλία, γιά νά κρίνουμε τó έργο του μέσω αυτής. Φυσικά ως ένα σημείο και ή άνωμαλία αφήνει ίχνη στό θέμα, δηλαδή στό περιεχόμενο. Αυτό τó τελευταίο όμως στην τέχνη είναι υπόδουλο τής μορφής, πού είναι ή μόνη αλήθεια

και ή μόνη όμορφιά. Καί άφού ή γοητεία και ή όμορφιά είναι πού μετράει, δέν έχουμε νά κάνουμε μέ τό 'Εγώ του ποιητή, πού βεβαίως άποδοκιμάζουμε, αλλά μέ τη δημιουργία του, δηλαδή μέ την Τέχνη. Καί ή τέχνη του δέν είναι άκριβώς αυτός, άφού άντλήθηκε από δυνάμεις της συλλογικής ψυχής, δηλ. του συνόλου της άνθρωπότητας.

Καί όταν όμως κρίνουμε αύστηρά τους σεξουαλικά ιδιόμορφους ανθρώπους, δέν είναι ανάγκη νά αρχίζουμε από διακεκριμένους ποιητές. Άπό έμάς τους έρωτικούς ή έτεροερωτικούς γίνονται κάθε μέρα τόσα πολλά, άνατριχιαστικά κάποτε, σεξουαλικά άποτρόπαια έγκλήματα, ώστε είναι γελοίο και ύποκριτικό νά έξαντλούμε τό μένος μας σέ καλλιτέχνες γνωστούς και σπουδαίους, πού δέν ένόχλησαν κανέναν*.

Γενικά δέν είναι δυνατόν νά ασχολούμαστε μέ τό θαύμα πού λέγεται ποίηση και ν' άνακατεύουμε γελοία προσωπικά κουτσομπολιά στίς κρίσεις μας. Θα έπρεπε νά είχαμε καταδικάσει και μερικούς άρχαίους και μερικούς μεγάλους της 'Αναγεννήσεως, όπως τόν Μιχαήλ 'Αγγελο και τόν Ντά Βίντσι, άν συνεχίζαμε έτσι. Καί όμως, άν δούμε μέ τί λεπτότητα και προσοχή και άγάπη ακόμα ό Φρόνυτ άναλύει στην όμώνυμη μονογραφία του τόν Ντά Βίντσι, θα καταλάβουμε ότι ή όμορφιά πού προκύπτει από τό έργο του είναι άσχετη μέ τόν χαρακτήρα του καλλιτέχνη, και είναι πάντοτε ή όμορφιά αύτή ή μόνη άλήθεια, καθαρή και άπροσημάτιστη και διαυγής.

Γιάννης Κυριακάκος

* [**Υποσημείωση του «Δ»**]: 'Αλλ' άκριβώς έπειδή είναι «γνωστοί» και «σπουδαίοι», έχουν δηλαδή αναγορευθή σέ αύθεντίες ή μοντέλα, επιβάλλεται νά κριθούν — (τό αντίθετο, ή κριτική δηλαδή των «άνωνύμων» και άγνώστων, θα ήταν «κουτσομπολίό»). Νά κριθούν ως έργο ή «δημόσια ζωή» πάντως και κατά τό μέτρο πού εισάγουν τη διαστροφή τους στό έργο τους — κριτική άκριβώς πού άσκησε και ό κ. Σ. Γ.Γ. Παναγιωτάτος στά περί των διαστροφών στοιχείων του έργου του Καβάφη άρθρα του, στά όποια πιθανώς αναφέρεται ό κ. Γ. Κ. 'Η ένσταση δηλ. έντοπίζεται στά σημεία εκείνα της πνευματικής παραγωγής ή της δημόσιας συμπεριφοράς πού ένέχουν έμμεσα ή άμεσα τό παρά φύσιν στοιχείο κι όχι στόν διεστραμμένο καθ' έαυτόν ή στην άνωμαλία του ως σύμπτωμα ψυχικής νόσου.

Τό αντιμανιφέστο μου στόν ύπερρεαλισμό

'Ο συντάκτης του άρθρου «Δύο κρατικά βραβεία ποιήσεως άφηγούνται την ιστορία τους» κ. Δ. Νικορέτζος, ύπ' όψει του όποιου έτέθησαν τά άπαντητικά κείμενα του κ. Γ. Κυριακάκου και των κ. κ. Ν. Μαραγκού και Τ.Β. (πού ακολουθούν), έγραψε αντί άνταπάντησεως τό ακόλουθο κείμενο:

Στόν τομέα της τέχνης δέν έχει συζητηθή ίσως τίποτα περισσότερο στόν αιώνα μας, όσο τό κίνημα του ύπερρεαλισμού. Είναι γεγονός ότι ή ποίηση είναι ένα πέλαγός μέ πολλά κύματα. 'Η μυστηριακή λειτουργία της γενεσιουργείται στό ύποσυνείδητο, όπου βρίσκει την έκφρασή της και προβάλλει στό συνειδητό μεταπλασμένη σέ τέχνη. Θα ήταν κανείς συνεπέστερος πρός την άλήθεια, άν έλεγε ότι ό ύπερρεαλισμός δέν είναι άπλά ένα αίσθητικό ή φιλοσοφικό κίνημα, αλλά μιá επανάσταση μέ συνέπειες ήφαιστειακές, πού ήρθε ν' ανατρέψει άρδην τίς καθεστηκυίες άντιλή-

ψεις για την τέχνη. Οι ανασκαφικές του donήσεις πέρα από τα καταστροφικά τους αποτελέσματα, πρέπει να ομολογηθεί — αφού ρυθύνουν κακόν άμιγες καλού — ότι είχαν και τις θετικές τους συνέπειες, ιδιαίτερα στη ζωγραφική κι ως ένα ποσοστό και στην ποίηση, που την παρέσυραν από τη στασιμότητα της επίπεδης σκέψης ύποδεικνύοντάς της την άξία της φαντασίας και της στερεοσκοπικής δράσης. Φυσικά στις νέες αυτές θεωρήσεις για την ποίηση, βοήθησε κατά μεγάλο μέρος και η επιστήμη, αν και τη δική της συμμετοχή, δεν γνωρίζω πόσοι και σε ποιάν έκταση μπόρεσαν να αντιληφθούν. Ο άνθρωπος κατόρθωσε να διερευνήσει τη δομή της ύλης, να φωτογραφήσει τα ίχνη των μικροσωματιδίων, να δει με το υπερμικροσκόπιο την κρυσταλλική δομή τους, να εισχωρήσει στο άπρόσιτό τους «ένδον» αποκομίζοντας εικόνες και γνώσεις πρωτόφαντες για τον άνόργανο και οργανικό κόσμο, την λειτουργικότητα και την τελεολογία του. Στόν υπερρεαλισμό ή έσωτερική τάξη των πραγμάτων αποσυντίθεται, ή διαρθρωτική τους ένότητα καταρρέει και οι εικόνες με την έπενέργεια του αυτόματισμού ύφίστανται όβιδιακές μεταμορφώσεις. Η ολότητα και το έναιο του συνόλου χάνουν κάθε υπόσταση και μετασχηματίζονται στην μερικότητα των δομικών υλικών (δηλαδή των λέξεων), που ακολουθούν τυχαίους νόμους μεταθέσεων, διατάξεων και συνδυασμού. Η ένσυνειδητη συμμετοχή του ποιητή στη γένεση του δημιουργήματος περιορίζεται ή εκμηδενίζεται.

Για την επίδραση των νεωτερικών τάσεων στην ποίηση και τις επιπτώσεις τους, κυρίως στη μείωση της επικοινωνίας ανάμεσα στόν ποιητή και στόν κοινό, έχω μιλήσει αρκετές φορές. Ίσως όμως κάποιος σοβαρά σκεπτόμενος, διερωτηθεί. "Αν τα πράγματα είναι έτσι, πρέπει ο υπερρεαλισμός να θεωρηθεί αποδιοπομπαίος τράγος και να ριφθεί εις το πύρ το έξωτερον; Ασφαλώς όχι. Δεν άμφισβητεί κανένας καλόπιστος συζητητής, ότι ο υπερρεαλισμός με όλες τις άπερίγραπτες υπερβολές του, διαθέτει και κάποια γόνιμα στοιχεία, τα όποια σε πολλές περιπτώσεις ώφέλησαν και ανανέωσαν την αποτελεσματένη ποίηση των άρχων του αιώνα μας. Ο υπερρεαλισμός είναι χρήσιμος μέχρι εκεί που δεν φτάνει στην υπέρβαση των άρετών του. Αυτό θεωρώ, ότι είναι ή αντικειμενικότερη θέση που πρέπει να πάρει σ' αυτό το σεισμογενές κίνημα ο εύ σκεπτόμενος άνθρωπος. Όλες οι άλλες ιδέες άποτελούν σοφιστείες και είναι ως εκ περισού.

Δεν άμφισβητώ την έλευθερία της ποίησης. Άμφισβητώ την άσυδοσία της. Και ή άσυδοσία άρχίζει εκεί που ή ποίηση γίνεται καθαρά συνειρμική, δηλαδή χωρίς να συμμετέχει στη δημιουργία της καμιά νοητική διεργασία. Σ' αυτήν την περίπτωση ή μορφική της σχηματοποίηση καθορίζεται από τους νόμους των πιθανοτήτων και ή γέφυρα - επικοινωνία με τόν άναγνώστη άποκόπτεται. Μένει μόνο ή τυχαία σύζευξη των λέξεων, που ένδέχεται να δημιουργήσει ποίηση, αλλά στην πλειονότητα δημιουργεί τραγέλαφους. Μού είναι πολύ δύσκολο να παραδεχτώ ότι έτερόκλητοι συμφυρμοί λέξεων που άποικοδομούνται στό «κατώφλι του ύποσυνειδητού» έντελώς άνεπεξέργαστοι, έχουν όποιαδήποτε σχέση με την τέχνη. "Αν κάποιος ισχυρίζεται το αντίθετο, τότε θα έπρεπε να συζητήσουμε τι είναι τέχνη. Ένας άπλουστευμένος όρισμός της, κατά την κρίση μας, είναι ότι ή τέχνη άποτελεί την έκφραση του ωραίου. Έφ' όσον υπάρχουν άνθρωποι που άντιλαμβάνονται το ωραίο — αίσθηση οικουμενική — με κάποιο δικό τους τρόπο, άκατανόητο στους πολλούς, τότε κάθε συζήτηση περιττεύει.

Η ποίηση δεν επιτρέπεται και δεν άρμόζει να χρησιμοδοτεί κατά το πρότυπο της Πυθίας. Η ούσια της και ή δικαίωσή της βρίσκονται στην επικοινωνία με τόν άναγνώστη. Όταν αυτή παύσει να ύφίσταται, ή ποίηση ύπονομεύεται, εύτελίζεται και φαιδροποιείται. Η άχειραγώγητη από την σκέψη γένεση της έμπνευσης καταν-

τῇ παραλήρημα ἐν ἐγρηγόρσει καὶ στίς περιπτώσεις αὐτὲς ἡ μετουσίωσή της σὲ ποίηση μένει μόνο σὰν μιὰ πιθανότητα καὶ σὰν ὑπόθεση σύμπτωσης. Μὲ τὴν ἐννοια αὐτή, εἶναι κάπως παράδοξο νὰ ἐπαινέις κάποιον συνεπῆ ὑπερρεαλιστὴ γιὰ τὸ «ποίημά» του, ἐφ' ὅσον εἶναι κάτι γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν εὐθύνεται ἡ βούλησή του καὶ δὲν συμμετέχει συνειδητά. Ἡ ποιότητα τῶν ὀνείρων ποὺ ἐνυπνιάζει ὁ καθένας δὲν εἶναι ἐπιλεκτική καὶ οὐτε μπορεῖ νὰ τὰ ἡνιοχήσει ὁ ἴδιος κατὰ τὸ δοκοῦν, ἐφ' ὅσον ἀποτελοῦν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀσύνδετες ἐκφάνσεις τοῦ ὑποσυνειδήτου. Τὸ πρόβλημα, ὅπως προανέφερα, εἶναι πῶς θὰ τοῦ πέσουν οἱ λέξεις, ἂν τὰ σύμπλεγμά τους θὰ δώσει ποίηση ἢ ἀσυναρτησίες. Τὴ στιγμή ποὺ δὲν ἐπεμβαίνει — στὸ βαθμὸ ποὺ τῆς ἀνήκει — ἡ νόηση, ὁ ποιητὴς δὲν μπορεῖ νὰ διεκδικήσει τίποτα ποὺ νὰ γεραίρει τίς ἱκανότητές του, τὴν δεξιότητά του ἢ τὸ ταλέντο του. Ὁ Τριστὰν Τζαρά εἶχε πεῖ ὅτι *ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ποιητές, ἀφοῦ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ὀνειρεύονται*. Ἀσφαλῶς κάτι ἄλλο θὰ ἐννοοῦσε μὲ τὴν ἐννοία «ποίηση» ἢ «ποιητὴς» ὁ γενάρχης τοῦ ντανταϊσμοῦ.

Ἡ ἐπίνευση τῆς ιδέας εἶναι διεργασία πέρα ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη βούληση, ἔχει θεῖα τὴν προέλευση καὶ ὁ ἀξίος τῆς δωρεᾶς αὐτῆς δημιουργὸς ὀφείλει μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ταλέντου του νὰ τῆς δώσει τὴν ἐνσάρκωση καὶ τὴν ἐσωτερικὴ ὕψή, ποὺ τοῦ ἐπιτάσσει ἡ προσωπικότητά του. Ἡ ἐμπνευση ἀκόμα, μὲ τὸν ἐσμὸ τῶν εἰκόνων μὲ τίς ὁποῖες θὰ κατακλύσει τὸν ποιητὴ, θὰ τοῦ κινητοποιήσει τὸ ὀρμέφυτο τῆς δημιουργίας καὶ στίς ἀσχηματοποιήτες ἐννοίες, θὰ δώσει πλαστικότητα καὶ πνοὴ μεταπλάθοντάς τη σὲ τέχνη, ὅπως καὶ ὁ ἀρχιτέκτονας ἐνὸς οἰκοδομήματος μὲ τὰ ὑλικά ποὺ διαθέτει (ἐμπνεύσεις στὴν ποίηση), θὰ «χτίσει» τὸ ἔργο του, σχηματοποιώντας σὲ μορφή τὸ ἄμορφο ὑλικό του (πέτρες, ξύλα, μέταλλα κ.λ.π.). Νομίζω, πῶς εἶναι σαφὴς ὁ παραλληλισμός.

Ἡ στρεψοδικία τῶν ὁπαδῶν τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ γίνεται κάποτε ὑστερία σὲ κατηγορίες ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ. Εἶναι ἀπαράδεκτο νὰ μεταχειρίζονται τὴν ποίηση μ' αὐτὸν τὸν ἀνέντιμο τρόπο. Νὰ ἐπιζητοῦν μὲ κούφιους ἰσχυρισμοὺς νὰ διαστρεβλῶνουν ἀλήθειες αὐταπόδεικτες. Ν' ἀσεβοῦν πρὸς τὸν ἀναγνώστη, ποὺ ἀντὶ νὰ βρίσκει στὴν ποίησή τους κάποιο αἰσθητικὸ ἔρεισμα, νὰ μένει στὸ τέλος χάσκων καὶ ἀπορῶν. Συνήθως γιὰ νὰ αἰτιολογήσουν τίς ἀκρότητές τους, συνηθίζουν νὰ φτάνουν στὸ ἄλλο ἄκρο. Ποιὸς ἰσχυρίστηκε ὅτι ἡ ποίηση πρέπει ν' ἀναμασᾷ καρυκεύματα τῆς ἐποχῆς τοῦ Πολέμου ἢ τοῦ Στρατήγη; Ἀστεία πράγματα. Οἱ ὀρίζοντες τῆς ποίησης ἔχουν σήμερα διαπλατυνθεῖ κι ἐπεκταθεῖ. Ὅπως ὅλα τὰ ἀνθρώπινα δημιουργήματα, ὀφείλει κι αὐτὴ ν' ἀκολουθεῖ — καὶ ἀκολουθεῖ — τοὺς νόμους τῆς ἐξελίξεως, ν' ἀκοῦει καὶ νὰ βυθοσκοπεῖ στὰ μηνύματα τῶν καιρῶν της. Αὐτὸ ναί! Ἡ ἀληθινὴ ποίηση δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ διοφαντικὲς ἐξιιώσεις. Χρειάζεται τὸ φῶς τοῦ κάλλους καὶ τῆς ὁμορφιάς.

Μὲ ποιὰ συλλογιστικὴ θὰ μπορούσε νὰ ἰσχυριστεῖ κανεὶς ὅτι ἡ ἄμορφη ὕλη ἀποτελεῖ τέχνη; Πῶς τὸ ἀνεπεξέργαστο μάρμαρο θὰ μετουσιωθεῖ σὲ μορφή, ἔκφραση, συναίσθημα ζωῆ, ἂν ὁ γλύπτης δὲν τὸ λαξέψει μὲ τὴ σμίλη του; Θὰ μοῦ πεῖ ὁμως κάποιος, ὑπερασπιζόμενος τὴν ἀποψη ὅτι στὴν τέχνη δὲν εἶναι ὑποχρεωτικά ἀπαραίτητη ἡ ἐνσυνειδητὴ ἐπέμβαση, ὅτι καὶ ἡ φύση χωρὶς τὴν ἐπέμβαση οὐδενὸς μπορεῖ νὰ δημιουργήσει ἔργα τέχνης. Τὸ ἀποδέχομαι, ἀλλὰ αὐτὸ ἀνάγεται μόνο στοὺς νόμους τῶν πιθανοτήτων, ὅπως γίνεται καὶ στὴν αὐτόματη γραφή. Ἐχω ἰδεῖ πρὸς πολλὰς φορὰς ἀριστουργήματα τέχνης ποὺ δημιούργησαν σὲ βότσαλα τὰ κελύφια νεκρῶν ὀστρακόδερμων ἢ ἐντυπωσιακὰ γεωμετρικὰ διαγράμματα ποὺ ἀποτύπωσαν διάφοροι ὑδρόβιοι ὄργανισμοὶ σὲ λειασμένες πέτρες.

Στὸ νησί μου, τὴ Λέσβο, ὑπάρχει ἕνας βράχος σὲ μιὰ ἐξοχικὴ περιοχὴ τῆς Πε-

ριβολής, πού οί χωρικοί τόν ονομάζουν *Καλόγερο*. Σύμφωνα με θεωρίες τής Γεωλογίας κάποιες άναταραχές του στερεού φλοιού τής γής μετατόπισαν πετρώματα κι έστησαν αυτό τὸ θραύσμα, πού βλέποντάς το κανείς από μακριά έχει τήν αίσθηση ὅτι ἀντικρύζει ἕναν μεγαλόπρεπο ρασοφόρο, με έκφραση τόσο ζωντανή πού πολὺ δύσκολα θά μπορούσε νά τοῦ δώσει ὅποιαδήποτε ἀνθρώπινη σμίλη. "Ὅπως ἦταν φυσικό — μιὰ καὶ τὸ ἔφερε ὁ λόγος —, ἡ φαντασία τῶν χωρικῶν βρῆκε πρόσφορο ἔδαφος νά πλάσει τὸ μῦθο τῆς καὶ νά τὸν κάνει λαϊκή παράδοση, λέγοντας ὅτι τάχα ὁ βράχος ἦταν πραγματικά καλόγερος, πού ἀμάρτησε καὶ ὁ Θεὸς τὸν πέτρωσε. Κάνει λοιπόν καὶ ἡ φύση ἔργα τέχνης ἀλλὰ μόνο ἀπὸ συμπτώσεις.

"Ἄς ἐπανεέλθω ὁμως στὸ θέμα μου. Τὸν καθοριστικότερο ρόλο γιὰ τὸν μετασχηματισμὸ τῆς αὐτόματης γραφῆς σὲ κάποια μορφή ποίησης παίζει περισσότερο ἡ ἡχητικὴ ποιότητα τῶν λέξεων καὶ λιγώτερο ἡ νοηματικὴ τους περιεκτικότητα. Εἶναι ἀσφαλές, ὅτι ὁ συσχετισμὸς λέξεων ὅπως: *άνεμος, φλόουτο, ὕδροκύνιο, φλοῖσος* κ.λ.π., μολονότι νοηματικὰ ἀνομοιογενῶν, ἀν συσχετισθοῦν ἔστω καὶ χωρὶς συνδετικὲς διαρθρώσεις θά δώσουν πιθανῶς κάποιο ποιητικὸ ἀποτέλεσμα. "Ἄν ὁμως ἀπὸ τὸ ὄρυχιο τοῦ ὑποσυνείδητου ἐξορυχθοῦν λέξεις ὅπως: *ταβανόπροκα, ἐνεχειροδανειστήριο, κρεατόπιττα, φαλάκρα* καὶ ἄλλες συναφεῖς δυσκολοπρόφερτες ἢ με ἀντικαλλιτεχνικὴ κατασκευὴ, ὅπως καὶ ἀν συσχετιστοῦν, εἶναι σχεδὸν ἀνέφικτο νά δώσουν κάποιο ποιητικὸ περιεχόμενο. Γι' αὐτὸ χρειάζεται νὲ ἐπεμβεῖ ἡ νοητικὴ διεργασία, πού θ' ἀπολακτίσει τὶς κακόηχες λέξεις καὶ θ' ἀξιοποιήσει τὶς προνομιακές.

Διαβάζοντας κανείς σήμερα ποίηση αὐτοματικῆς γραφῆς, θά κατακλυσθεῖ ἀπὸ τὶς πλέον ἀντιφατικὲς ἐντυπώσεις. "Ἐδῶσα κάποτε σὲ καλλιεργημένο φίλο μου νά διαβάσει ἕνα ὑπερρεαλιστικὸ ποίημα τοῦ "Εγγονόπουλου καὶ τοῦ ζήτησα νά μοῦ περιγράψει ἐπακριβῶς τὶς ἐσωτερικὲς του ἀντιδράσεις. Οἱ ἐντυπώσεις του ἀπὸ στίχο σὲ στίχο μετέλλασαν ἀπὸ τὸ ζενὶθ στὸ ναδίρ. "Εκεῖ πού ἡ ὑπερβατικότητα τοῦ ποιητῆ ἔβρισκε κάποιο ὑπέδαφος στὸν ἐγκέφαλό του, αἰσθανόταν θαυμασμό, ἀλλὰ στὸν ἀμέσως ἐπόμενο στίχο τοῦ ἐρχόταν νά γελάσει. "Ἡ τελικὴ του ἐντύπωση ἦταν ἡ ἀμηνανία. Κάποιος ἄλλος φίλος μου πού τοῦ ἔδωσα νά διαβάσει τὸ ἴδιο ποίημα, μοῦ περιέγραψε με τὸν ἴδιο περίπου τρόπο τὰ συναισθήματά του (θαυμασμός, ἀπορία, γέλιο κ.λ.π.). Πάντως διαπίστωσα στίς ἐκτιμήσεις τους κάποιες μικροδιαφορές, ἀπόδειξε ὅτι στὴν αἰσθητικὴ ἀποδοχὴ τοῦ ποιήματος ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη παίζει ρόλο καὶ ἡ δεκτικότητά του σὲ συσχετισμὸ με τὴν ἀτομικὴ του ἰδιαιτερότητα, τὸ γενικότερο μορφωτικὸ του ἐπίπεδο, τὶς ἀποκλίσεις τοῦ χαρακτῆρα του καὶ τὴ φαντασία του. "Ἡ καλὴ χρῆση ὑπερρεαλιστικῶν στοιχείων μπορεῖ νά συνεισφέρει πολὺ στὴν ποιητικὴ λειτουργία, ἀρκεῖ νά θελήσει κανείς νά τὰ ἀξιοποιήσει σωστά. Πάρτε γιὰ παράδειγμα τὴν κοινότυπὴν έκφραση: «Οἱ ἄνεμοι τῆς θάλασσας». "Ἡ ποιητικὴ τῆς οὐσίας εἶναι πολὺ πενιχρή. "Ἄν ὁμως πείτε: «"Ἡ θάλασσα τῶν ἀνέμων», τότε ἡ ἀξία τῆς ποιητικῆς οὐσίας ἀνεβαίνει κατακόρυφα. Αὐτὸ ἐπεδίωξε, καὶ σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸ ἐπέτυχε, ὁ "Ελύτης στὴν ποίησή του. Τέτοιες ἀναστροφές, ἀν εἶναι κανεῖς παρατηρητικός, θά δεῖ πολλές στὸ ἔργο του, ἰδιαίτερα στὸ «*Ἄσμα ἡρωϊκὸ καὶ πένθιμο γιὰ τὸν χαμένο Ἀνθυπολοχαγὸ τῆς Ἀλβανίας*». Δηλαδὴ κάνει ποίηση πρῶτα με τὶς λέξεις, κι ὕστερα με τὸ νόημα, πού περιορίζεται σὲ δευτερότερο ρόλο μπροστὰ στὴν ἀπλετὴ φαντασμαγορία τῶν λέξεων. Τὸ ἀντίθετο ἐπιδίωξε ὁ Σεφέρης, πού ἔδωσε περισσότερη προσοχὴ στὸ κρυμμένο νόημα τῶν λέξεων καὶ λιγότερο στὴν ἡχητικὴ τους, με ἀποτέλεσμα ἡ ποίησή του νά εἶναι κάπως ψυχρὴ, ἀνευρη καὶ ἐγκεφαλική. "Ο "Ελύτης ἦταν ἴσως ὁ μόνος "Ελληνας πού κέρδισε ἀπὸ τὸν ὑπερρεαλισμὸ. Θὰ ἤθελα στὸ σημεῖο αὐτὸ νά πῶ μερικὰ λόγια καὶ γιὰ τὴν περίπτω-

ση του Γιάννη Ρίτσου και τη σχέση του με τον μοντερνισμό. Μολονότι δεν υιοθέτησε την αυτόματη γραφή, θέλησε να πειραματιστεί με αυτήν και ο ίδιος. Ωστόσο, όταν διαπίστωσε σε τι πέλαιος κινδύνευε να τον οδηγήσει, την εγκατέλειψε εν σπουδή. Έπέστρεψε στην έλλογη ποίηση, αν και τώρα τελευταία πολλά μπορεί να του καταμαρτυρήσει κανείς, για ώρισμα του έργου με περιεχόμενο βωμολοχικό. Θα προτιμήσω αντί για τις προσωπικές μου εκτιμήσεις για τη σχέση του Ρίτσου με τον υπερρεαλισμό, να παραθέσω ένα μικρό απόσπασμα από το ογκώδες βιβλίο του Παντελή Πρεβελάκη:

«Ο ποιητής Γιάννης Ρίτσος», που είναι χαρακτηριστικός και εκφράζει και τη δική μου συλλογιστική. Λέει ο Πρεβελάκης: «Ο σουρεαλισμός υπήρξε μια ποιητική σχολή και συνάμα μια μέθοδος εκτόνωσης του φορτισμένου ύπνου του. Ο Ρίτσος, άνθρωπος με κληρονομικές πιέσεις πάνω στην ψυχική του ισορροπία, δεν μπορούσε να τον αγνοήσει. Άλλα το κριτικό του πνεύμα και το κοινωνικό του καθήκον τον έκαναν να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ο σουρεαλισμός, με τον τρόπο γραφής που εφαρμόζει, οδηγεί στην απομόνωση. Έξ άλλου, ο διαμελισμός του ενιαίου προσώπου σε διάφορες ψυχοπνευματικές ιδιότητες και ακολούθως ή ενεργοποίηση της καθεμιάς χωριστά, μπορεί να οδηγήσει σε έντυπωσιακά επιτεύγματα, καθώς έχουν αποδείξει οι ποικίλες σχολές της μοντέρνας ζωγραφικής (ιμπρεσιονισμός — δράση κυβισμός — λογική φωβισμός — ενστικτο, σουρεαλισμός — ύπνου-είδητο, άνεικονισμός — αφηρημένη σκέψη), αλλά προκειμένου για τη λογοτεχνία, ο διαμελισμός αυτός καταλήγει στη μερικότητα, αν όχι στο μηδέν...» (σελ. 429-430).

Θα ήθελα συμπληρωματικά να δώσω εδώ το λόγο στον αείμνηστο Θεόδωρο Ξύδη, κριτικό βαθυνούστατο, που μάς έφυγε πρόσφατα. Γράφει: «... Η ποίηση εκείνη που μάς παρέχεται σαν άμορφο τις περισσότερες φορές υλικό, που αυτό τάχα εξάγεται από μιαν έκρηξη του ύπνου, με κατάργηση κάθε κριτικού ελέγχου, ο οποίος ωστόσο έχει τη σοβαρότητα της ευθύνης των αληθινών δημιουργών, ή ποίηση εκείνη που προβάλλει άκατέργαστη και ανεξάρτητη από τη συνείδηση, δεν μπορεί να μην προκαλεί πολλές επιφυλάξεις. Γιατί ασφαλώς η λάβα του υπερρεαλισμού, ή οποία έκδηλώθηκε με την τάση να καλύψει το έργο των ποιητών, να εξαφανίσει κάποιες συνειδητές προθέσεις τους, δεν πρόσφερε περισσότερο στην ανόθευτη ποίηση από όσα πρόσφεραν οι ποιητές, που ακολούθησαν τη σύμμιξη της σκέψης και του συναισθήματος με την ποιητική βούληση. Γιατί ή τέτοια σύμμιξη δεν αγνοεί, όπως νομίζουν οι υπερρεαλιστές και τη λάβα αυτή, αλλά της δίνει άλλη, πιο ανθρώπινη και πιο πνευματική υπόσταση». («Σικελιανός και Καβάφης», Φιλ. Πρωτ. 1984, σελ. 83).

Όμως δεν θα ήθελα να κλείσω τις γραμμές αυτές χωρίς να δώσω το λόγο και στον κατ' έξοχην αρμόδιο να μιλήσει για το κίνημα του σουρεαλισμού στην Ελλάδα, τον Άνδρέα Καραντώνη. Μια και υπήρξε ο θεωρητικός του υπερρεαλισμού στον τόπο μας και που οι όπαδοί του κινήματος αυτού τόσο τον επικαλούνται, παραθέτω κάποιες χαρακτηριστικές του κρίσεις για τη συλλογή του Άνδρέα Έμπερρίκου «Ύψικάμινο» με τα αυτόματικά της κείμενα, που κυκλοφόρησε το 1935. Λέει λοιπόν ο Καραντώνης για την «Ύψικάμινο»:

«Τα κείμενα αυτά δεν είναι γραμμένα σε στίχο, μα σε πεζό. Σειρές φράσεων χωρίς κανένα λογικό ή συναισθηματικό είρμό, είναι τα πρώτα αποκνήματα μιας φαντασίας έντελως αναποδογυρισμένης από τη μέθοδο της αυτόματης γραφής, μιας φαντασίας που κάτω από την έπιταγή της γνωστής μας μεθόδου είναι αναγκασμένη να τρέχει άσταμάτητα, μη λογαριάζοντας τι συναντά μπροστά της κι αν αυτό που βλέπει ή εφευρίσκει, έχει καμιά λογική, καμιά υπόσταση, καμιά ανταπόκριση με ότιδήποτε. Τα περισσότερα κείμενα της «Ύψικάμινο» όπως και όλα σχεδόν τα κείμενα του

ὀρθόδοξου αὐτοματισμοῦ, δικά μας καὶ ξένα, δὲν ἔχουν σήμερα καμιά λογοτεχνικὴ ἢ ποιητικὴ ἀξία, αὐτὰ καθ' ἑαυτά. (Ἡ ὑπογράμμιση δική μου). Θὰ λέγαμε ἀκόμα, πὼς δὲν διαβάζονται πιά, γιατί μιὰ πού πέρασε ἡ πρώτη ἐκπληξή τῆς παραδοξολογίας καὶ τῆς προβληματικότητος πού εἶχαν, εἶδαμε πὼς πίσω ἀπ' αὐτὰ δὲν ὑπῆρχε παρὰ ἓνα κενό, παρὰ ἓνας σωρὸς πληκτικῶν λόγων, πού τὰ πιδ συντηρητικὰ πνεύματα θὰ τοὺς χαρακτήριζαν, ἴσως, «ἀνοησίες».

Παρακαλῶ τὸν ἀναγνώστη νὰ μοῦ ἐπιτρέψει νὰ δώσω μερικοὺς στίχους τοῦ Ἑμπειρίκου ἀπὸ τὴν «Ψυικάμινο», ὅπως ἀκριβῶς τοὺς σταχυολογεῖ ὁ ἴδιος ὁ Ἀνδρέας Καραντώνης στὴ συνέχεια τοῦ κειμένου του. Ἀπολαύστε τους:

Ὁ δικηγόρος τῶν δρυμῶν πίπτει καὶ ἡ φωνή του εἶναι μιὰ χολάνη. — / Ἐχῶ μιὰ πολυσύνθετη γυναικα περιορίζουσα τὸν χθεσινόν μου πόλεμο κατὰ τοῦ δαυλοῦ τῆς χύτρας. — / Ἡ λύσις τῆς λυπομανίας περιέχει τὴν κόπωση τῶν κλυδωνισμῶν τοῦ παγωμένου φρέατος. — / Σύμπασα ἡ διαστολὴ τῆς ἀναστηλώσεως τῶν ὀρθίων καμῆλων, ἐπὶ τοῦ εἶδους τῆς φωτιάς πού ὅλοι μας προτιμοῦμε, συγκατανεύει ὡς περιστολή τῶν βραχυτέρων σηματοφόρων τῆς ἀνοίξεως. — Τὰ γυναικόπαιδα πού θὰ παρίστανται μέσ' στὴν ψυχὴ μου, θὰ λυπηθοῦν πού δὲν κατάγονται σαφῶς ἀπὸ τὴν προχθεσινὴ μεταπώληση τοῦ δικεφάλου βάζου στὴν ἐρημία τῶν πλαγιαῦλων. — / Οἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς μου ἀπεδείχθησαν τετελεσμένα γεγονότα. (Ἀνδρέας Καραντώνης «Εἰσαγωγή στὴν Νεώτερη Ποίηση», ἐκδόσεις Γαλαξίας, σελ. 195-196).

* * *

Τὸ ξέρω πὼς σὰς κούρασα, ἀγαπητοί μου ἀναγνώστες. Τὰ θέματα αὐτά, μολονότι ἀπὸ τὴ φύσης του φαίνονται συναρπαστικά, ὥστόσο μερικὲς φορές μποροῦν νὰ γίνουν ἀνιαρά. Θὰ ἤθελα τελειώνοντας ν' ἀλλάξω κάπως τὸ κλίμα τῆς διαθέσεώς σας. Νὰ δώσω στὸ ἐπίμετρο τῶν σκέψεών μου κάποια νότα χιουμοριστικῆ. Ἰδοὺ! Σκέφτηκα, νὰ κάμω κάποια στροφὴ στὴν ποίησή μου καὶ νὰ γίνω σουρρεαλιστής. Μὴ νομίζετε πὼς τὸ ἐπιδιώκω, γιατί ἐποφθαλμιῶ τὸ κρατικὸ βραβεῖο. Μοῦ ἔβαλε τὴν ἰδέα κάποιος φίλος μου σκηνοθέτης τοῦ θεάτρου, πού μοῦ παραπονιόταν ὅτι τὰ τελευταῖα χρόνια ὑπάρχει μεγάλῃ κρίση χιούμορ στὰ θεάτρα. Αὐτοσχέδιασα ἐκεῖνῃ τῇ στιγμῇ μερικοὺς σουρρεαλιστικοὺς στίχους καὶ εἶδα πὼς ἐνθουσιάστηκε. Γράψε μου, μοῦ εἶπε, μερικοὺς ἀκόμα τέτοιους, καὶ θὰ γεμίσω τὸ θέατρο. Ἔτσι σκέφτηκα νὰ πάρω τὸ πράγμα στὰ σοβαρά. Ἦταν ὅμως — ἁμαρτία ἐξομολογούμενῃ — καὶ κάποιοι ἐγωῖσμός μου. Γιατί νὰ μποροῦν οἱ ἄλλοι καὶ νὰ μὴ μπορῶ κι ἐγώ; Τί δηλαδή; Μικρὸ πουλὶ εἶναι ὁ μπουφός; Πρὸ ἡμερῶν λοιπὸν πού ἔβλεπα ἓνα ὄνειρο, σκέφτηκα νὰ καταγράψω τίς ἰδέες πού μὲ κατέκλυζαν καὶ τὸ ποίημα ἐγίνε γεγονός. Προσφέρω λοιπὸν σὲ πανελλήνια ἀποκλειστικότητα στοὺς ἀναγνώστες τοῦ «Δαυλοῦ» σουρρεαλιστικὴ ποίηση a la maniere de Nikoretzos. Ἴδου τὸ πρῶτο μου.. ποίημα:

ΥΑΛΟΣ ΙΠΠΟΥ

Ὅταν ἡ λεκάνη των ἐπικρουστήρων τοῦ Ἑδεμ
ἐγερθεῖ στὶς νωπὲς ἀρτηρίες τῆς χλωροφύλλης
ὅτι μὲ δίσκεκτον πῖλον
ἀποκρήμνων ἐξήντα
ὁ υἱὸς Μιττερὰν τοῦ συμβεβηκότος
καταστεῖ τοματοπολτὸς Μυγχάουζεν

σὺν θερμοκαυστήρος μπάρ
— ὁ Μπολιβάρ
εὐπειθῶς τὸν σίδηρον εὐνουχίσει
μέν, δέ, ἀλλά, ὅμως,
μολονότι ὑπερθετικός
διασυνδέσει, τὸ τέιον τοῦ ρυμουλκοῦ
τὴν κυανὴ δυσπεψία τῶν σαπώνων
φέρει πτυελοδοχεῖον πλήρες ἐπίπλων
Μυκόνου καὶ ποδηλάτων.
'Αλλὰ φεῦ! 'Η ἐξάτμισις τοῦ κοχλιοστροφίου
ἐφ' ὅσον τὸ τελωνεῖον τεμαχισθεῖ
ἐφησυχάζει ἐναλλάξ εἰς τὴν χύτραν
καὶ εἰς τὸ ἐνεχειροδανειστήριον
τῶν πρασίνων ἀλόγων.
'Ω πότνια βίδα!
'Αγλάϊσμα τῶν δοκιμαστικῶν σωλῆνων
καὶ τοῦ Δούρειου Ἴππου.
'Ω κρανίου ἐλαστικοὶ κρουνοί.
'Απὸ τὴν Δάφνην ἔρχομαι
καὶ στὴν κορφή... Δαφνί!!!

Νομίζω, ὅτι θὰ βροῦν αὐτοὶ παρθενικοὶ στίχοι μου τὴν κατανόηση. Ἄν ὄχι, ἄς ἀποταθοῦν στὰ μέντιουμ. Καὶ ἂν θελήσουν πληροφορίες, ἄς μοῦ τηλεγραφήσουν...

Δημήτρης Νικορέτζος

Ἑμεῖς καὶ οἱ ἄλλοι

Ὁ ἄμισθος ἐπίκουρος καθηγητὴς τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ γνωστὸς συγγραφέας καὶ ποιητὴς δρ. Κώστας Π. Μιχαήλ γράφει τὰ ἀκόλουθα:

...Καὶ εἶναι καὶ «τὰ πεζογραφήματα ποῦ πολιτογραφήθηκαν ποιήματα». Κι ὄχι πῶς ἔχω ἄλλη γνώμη. Ναί «πεζογραφήματα» (καὶ μάλιστα... καλλίλεκτα κι ὁσφρυντικά κι εὐφραντικά, δὲ λέω) ὅμως στὸ δρόμο ποῦ 'χει πάρει σήμερα ἡ ποίηση ποῖο εἶναι τὸ πεζογράφημα καὶ ποῖο τὸ ποίημα; Ἐδῶ ἄρκετὰ συχνὰ τὸ ποίημα σὰν πεζολόγημα κινάει, ἔξω ἀπὸ ρυθμό, ἔξω ἀπὸ λόγο κάλλιμο κι ἔξω ἀπὸ λύρας κρουζίμο κι ἀπὸ σκοποδὲ κιθάρας - κοινόλογο, κοινότυπο, δίχως μιὰ κάποια ὁσφρηση ποίησης καὶ δίχως τὸ φτερό ποῦ 'τούτη ἡ καλοκυρὰ τοῦ στίχου ν' ἀπλωθεῖ ζητάει. Καὶ πιὸ - τίς πιὸ πολλὰς φορὲς μόνο ὁ τρόπος τῆς γραφῆς, τὸ γράψιμό του δηλαδὴ σὲ «σχῆμα» ποιήματος (ἀνάπτυξη σὲ στίχους) εἶναι τὸ μόνο στοιχεῖο ποῦ στὴν ποίηση τὸ κατατάσσει, γιὰτὶ ἡ ἐντὸς - ἂν κάποια ἐντὸς φωνὴ ὑπάρχει, διόλου γιὰ ποίημα δὲ μιλάει. Κι ἂν κάποιο «ποίημα» τὸ γράψουμε γραφὴ πεζοῦ, ὁλότελα «πεζὸ» θὰ εἶναι.

Ποίηση, λοιπόν, πεζολόγημα ἢ «ποίησή τους» - δίχως ἐκείνη τὴν «εἰδοποιὸ οὐσία τῆς ποιήσεως (ποῦ) εἶναι τὸ ἐν γραπτῷ ἢ προφορικῷ λό-

γῳ φανέρωμα τοῦ κάλλους» (Δ. Λάμπρου, *Δαυλός*, τ. 34, Ὀκτ. 1984) καὶ δίχως «τὸν ἡδυσμένον λόγον τὸν ἔχοντα ρυθμὸν καὶ μέλος» τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ δίχως ὅλα τὰ ἄλλα ποῦ τὸν λόγο ποίηση τὸν φτιάχνουν καὶ ποῦ ἔχουν γραφεῖ καὶ εἰπωθεῖ κατὰ κόρον, ὥστε νὰ περιτεῦει ἐδῶ ἡ ἐπανάληψή τους (Βλέπε καὶ Ἀθ. Μακρῆ, *Δαυλός*, τ. 35, Νοέμ. 1984).

Ὅμως μὴ καὶ εἶναι μόνο ἡ ποίηση ποῦ τὰ δεινὰ τόσα τὰ δέχεται ἀπὸ τοὺς κάθε λογῆς τοὺς πεζολόγους κι ἀπόμακρους τοῦ ὥραϊου «κουλτουριόρηδες». Κι ἡ πᾶσα ἄλλη τέχνη σήμερα, καὶ ἡ ζωγραφικὴ, καὶ ἡ γλυπτικὴ, καὶ ἡ μουσικὴ μὲ τ' ἀχρῶμα καὶ τὰ λυγρὰ, μὲ τ' ἀμορφα καὶ τ' ἀναρθρα καὶ τὰ παράφωνα καὶ τὰ λοιπὰ πάσης λογῆς τὰ παρανοικὰ τὴν ἴδια τύχη ἔχουν.

Καὶ γιὰ νὰ πιάσει κανεὶς «τέχνη», δὲν πρέπει παρὰ στὸ παραπάνω ἡδυσμένο ν' ἀλλάξει τὴ λέξη - ἐννοια: λόγο μὲ χρῶμα, φῶς καὶ σχῆμα, μὲ σμίλη καὶ μὲ φθόγγο, νὰ δέσει καὶ τὴ ζεστασιά του, τὸ μεράκι του καὶ μὲ τὴν ὁποία ποῦ 'χει λάβει «δωρεά», κι' ἐδῶ σὲ ἡδυσμένο γνήσιας τέχνης δημιούργημα νὰ φτάσει. Γιατὶ ἡ πᾶσα τέχνη εἶναι

τέχνη μόνο σὰν στέκει κάλλος καὶ μέλος καὶ ρυθμὸς ὅλα μιὰν ἁρμονία δεμένα, μὲ ἄλλα λόγια μόνο ὅταν «ποίησι» ἐνέχει.

Καλοδεχούμενη ὕστερα ἀπὸ αὐτὰ ἡ ἀντίδραση ποὺ ἄρχισε νὰ δημιουργεῖται στὰ ὅσα παράλογα καὶ ιδιότυπα γράφονται κι' ἀκούγονται, κι' ὅλο καὶ πληθαίνουν τελευταῖα. Ὁ Δημ. Κ. Παπακωνσταντίνου — ὁ ἐγκριτότατος κριτικὸς — γράφει (στὸ τελευταῖο φύλλο 1377/15.11.84, σελ. 15 τῆς Νέας Ἑστίας): «Προτιμῶ νὰ ἐπιστρέψω μὲ τοὺς ἀξιους ἐργάτες τοῦ στίχου... στὴ μουσικότητα τοῦ χθές, παρὰ νὰ βουλιάξω στὸ σημερινὸ τέλμα τῆς ὁμορφιάς, τῆς εὐκόλης παραλογοτεχνίας, τῆς διατριβογραφικῆς κατασκευῆς, τῆς φουσκωμένης ἀκατανόησας, τῶν ἐξοργιστικῶν «ἀνθρωπιστικῶν» κραυγῶν, πολλῶν ἡλιθίως ἐπηρμένων «μεγαλουργῶν» ἀμφοτέρων τῶν φύλων, καθὼς καὶ τῆς «χύδην» βωμολοχίας». Ὅσο γιὰ μένα — ταπεινὴ ἡ γνώμη μου, ὁμως αὐτή: «παράλογοι, ἀσύδοτοι, ἀσυνάρτητοι, ἀνεύθυνοι καὶ μόλεμα καὶ σταύρωμα στοὺς παραπάνω — μὰ καὶ σὲ βωμολοχίας σταυρούς» καὶ νὰ γιατί «πραμάτεια σ' ἐμπορεῖα εὐτελῆ» ἡ ποίηση — ἡ «ποίησις» τους».

•

Θαρραλέα, ἔντονη, ἀντικειμενικὴ καὶ κατὰ τὴν γνώμη μου μᾶλλον μετριοπαθὴς ἡ φωνὴ τοῦ Δημ. Νικορέτζου γιὰ τὰ... καλλιεπῆ καὶ τὰ (α) λογικὰ τῶν κρατικῶν βραβείων (Δαυλός, τ. 34, Ὀκτ. 84). Πέτρα ποὺ τάραξε γιὰ καλὰ πρασινοκίτρινα εὐρωπῶντα ὕδατα, ὁμως καὶ τὴν μακάρια ἀδράνεια ἡμῶν — ποὺ πιστοὶ στὸ κάλλος καὶ στὸν ἡδυσμένο λόγο, παραμένοντες παθητικοὶ παρατηρητὲς στὴς βωμολοχίες καὶ τὰ ἀερολογήματα καὶ τὴς πομφολυγώδεις σαπουνόφουσκες τῶν φιλολογούντων λογίων.

Ἐπὶ τὰς ἀντιφρονούντες νὰ ἀντιλογηθῶν. Χαρὰς εὐαγγέλια ὁ λόγος τους, γιατί ἔτσι τὸ θέλει κι' ἔτσι τὸ πρέπει ὁ ἐξω ἀπὸ δογματισμοὺς ἐλεύθερος καὶ δημοκρατικὸς διάλογος. Ὅμως οἱ ἀπαντήσεις τους ἄς εἶναι ἀκριβῶς γιὰ τὸ «ἀντικείμενο» τοῦ ἀρθροῦ καὶ ὁ δάκτυλος ἐπὶ τὸν τύπον τῶν ἡλων, ἢ ἀλλιῶς, γιὰ τὸ αἰτούμενο. Καὶ ὅχι νὰ περιδιαβάξουν στὸν περίγυρο καὶ περὶ πολλὰ νὰ μεριμνοῦν καὶ νὰ τυρβάζουν, ἐνῶ ἐνὸς μόνον ἔστι χρεία: εἶναι ἢ δὲν εἶναι ποίηση αὐτὰ ποὺ βραβεύτηκαν; Λίγες παστρικές καὶ καθαρές κουβέντες. Καὶ ὁ λόγος αὐτῶν ἔστω: Ναί, ναι ἢ οὐ, οὐ.

•

Δὲ θὰ ἔθελα νὰ κλείσω χωρὶς δυὸ λόγια περισσότερα γιὰ τὴ βωμολοχία. Δὲν εἶμαι οὔτε πουρι-

τανὸς οὔτε σεμνόντοφος· καὶ νομίζω, πὼς ὅχι μόνον ἐπιτρέπεται, μὰ καὶ ἐπιβάλλεται νὰ λέγονται ὅλα στὴν ποίηση· κι' ἀκόμα νομίζω, πὼς ἀκριβὴς καὶ γνήσιος λόγος εἶναι ἀπαραίτητος ἐκεῖ ποὺ χρειάζεται, ἔστω κι' ἂν ἔχει καὶ κάποια βωμολοχία, π.χ. διάλογος σὲ ἓνα πορνεῖο ἢ σὲ ἓνα καταγῶγι κλπ. Ὅμως ἄλλο αὐτὸ καὶ ἄλλο ἡ ἠθελημένη καὶ ἀπρεπὴ καὶ χωρὶς λόγο βωμολοχία, ἢ ἄπλὰ καὶ μόνον γιὰ τὴ βωμολοχία εἰπωμένη. Τὸ θέμα δὲν εἶναι τί θὰ ποῦμε, μὰ πὼς καὶ πότε θὰ τὸ ποῦμε. Διαβάζω κάπου — ποῦ; μὰ σὲ τόσο πολλά, γιατί νὰ ποῦμε μονάχα σὲ ἓνα ποῦ — «καὶ ὁλοῖο» καὶ τὰ λοιπὰ εὐήχα καὶ εὐοσμία συνώνυμα — καὶ ἄλλου περὶ «ἀνοιχτῆς τρύπας τοῦ...» καὶ περὶ πασσάλου ποῦ τὴν παλούκωνε...», κι' ἄλλου πάλι περὶ «μιάς ἐκκλησίας πελεκητῆς, ἱεροδουλικῆς, τῆς βατεμένης / ἀμολύντου παρθένου». Καὶ διαβάζω ἄλλου πάλι — καὶ ἀναφέρομαι σὲ ποιητὴ ὅχι κλασσικὸ ἀλλὰ σὲ ἀκραῖο ὑπερρεαλιστὴ, στὸ Μίλτο Σαχτούρη: «... τὸ χέρι μου ἀγγίζει ψηλὰ τὴν κάλτσα σου / κοντὰ στὸ ὄνειρό της...»· κι' ἄλλου σὲ κάποιον ἄλλον: «... σὰν ὅταν σοῦ 'κλεβα φίλ, ἀνασασμό / σὰν ὅταν γύρευα γαλάζιον οὐρανὸ / στὸ θαλασσὶ σου μεσοφόρι». Καὶ βέβαια δὲν ὑπάρχει ὄνειρο ψηλὰ στὴν κάλτσα της, οὔτε καὶ γαλάζιος οὐρανὸς κάτω ἀπὸ τὸ θαλασσὶ της μεσοφόρι, ἀλλὰ σαφῶς κάτι ἄλλο. Ὅμως συγκρίνετε τὴς πρώτες μὲ τὴς δευτέρας ἐκφράσεις, τοὺς πρώτους μὲ τοὺς δευτέρους τρόπους γραφῆς. Νὰ πῶ ἐγὼ ποιὸς εἶναι ὁ καλύτερος, ὁ ποιητικότερος καὶ ὁ πιδ εὐπρεπής; Ἀς τὸ ἀφήσω σὲ σὰς. Καὶ αὐτὸ καὶ τόσα καὶ τόσα ἄλλα. Λένε ὁμως οἱ θιασῶτες τῆς βωμολοχικῆς γραφῆς: — Μὰ καὶ καθιερώμενοι γράφουν ἔτσι. Νομίζω, πὼς ὁ ὁποιοσδήποτε καθιερωμένος καὶ ἀξίος δημιουργὸς ΔΕΝ δικαιώνεται γιὰ ὁποιαδήποτε χωρὶς λόγο βωμολοχία, κι' οὔτε ποῦ δικαιώνει μ' αὐτὸ τὸ γράψιμό του τόσο τὴ βωμολοχία καθ' ἑαυτή, ὅσο κι' ὅσους ἄλλους τὴν χρησιμοποιοῦν. Ὅσο γιὰ τὸν Ἀριστοφάνη, στὸν ὁποῖο ἐπίσης καταφεύγουν, θὰ εἶχαν νὰ παρατηρήσω τοῦτο: ἄς φτάσουν καὶ αὐτοὶ στὸ ὕψος καὶ στὴν ποιότητα τοῦ Ἀριστοφάνη κι' ὕστερα ἄς σκεφτοῦν τὰ ἀφορώντα στὴ βωμολοχία — γιατί σ' αὐτὴν φτάνει ὁ καθένας εὐκόλα, ὁμως στὸ ὕψος ἐλάχιστοι καὶ πολὺ δύσκολοι.

Ὅλα ὅσα εἰπώθηκαν σὲ τελικὴ ἀνάλυση εἶναι θέματα παιδεύσεως, παιδείας, γενικότερης καλλιέργειας — ἢ, ἂν θέλετε, «κουλτουράς» — τοῦ καθενός. Ὅμως ὅχι τῆς παιδεύσεως τῆς ἡμετέρας τοῦ ἰσοκρατικοῦ λόγου, μὲ τὴν ὁποία νομίζω πὼς λίγη σχέση ἔχουν οἱ ἀδίσταχτοι τῆς παραλογοτεχνίας καὶ οἱ ἀπύλῳτοι στὸ στόμα βωμολόχοι.

Καὶ αὐτὰ ὅσον ἀφορᾷ στὸ ἕνα σκέλος τοῦ θέματος, στοὺς γράφοντες. Αὐτοὶ —ὄλοι ὅσοι γράφουν— ἔχουν ἀναφαίρετο δικαίωμα νὰ πιστεύουν σὲ ὅσα πιστεύουν καὶ γράφουν, ὅπως διακαίωμά μας εἶναι νὰ μὴν πιστεύουμε σὲ ὅσα αὐτοὶ θεωροῦν καὶ νὰ τοὺς κρίνουμε, ὅπως κι αὐτοὶ κρίνουν ἐμᾶς.

Τί ὁμως γιὰ τὸ ἄλλο σκέλος —γιὰ τοὺς κριτές; Γιατί ἐδῶ, νομίζω, πῶς βρίσκεται ἡ πάσα καὶ ἡ μοναδικὴ εὐθύνη. Πιστεύουν, ὅτι εἶναι *ποίησις* αὐτὴ ποὺ ἐβράβευσαν; Ναι ἢ ὄχι; Τὰ ὅσα μέχρι τώρα γράφτηκαν ἢ εἰπώθηκαν ἀπὸ μέρους των γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ εἶναι λίγα, ἀδύναμα καὶ ἀνεπαρκῆ, γιὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴ βράβευση. Μιὰ ὑπεύθυνη ἐξήγηση ἀπὸ ὅλη τὴν ἐπιτροπὴ θὰ ἦταν χρήσιμη καὶ διαφωτιστικὴ. Καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς τὸ καλύπτετο θὰ ἦταν νὰ δώσουν στὴ δημοσιότητα τὸ σκεπτικὸ τῆς κρίσεως τους. Ἔτσι

ἴσως πεισθοῦμε καὶ οἱ ἀντιλογοῦντες καὶ ἴσως —ποιὸς ξέρει— μαθητεύσουμε κι ἐμεῖς καὶ ἀποδεχοῦμε τοὺς τρόπους ποιητικῆς ἔκφρασης καὶ γραφῆς τῶν βραβευθέντων.

Ἡ βολὴ τοῦ Δημ. Νικορέτζου, κι ὅσων ἄλλων ἀσχολήθηκαν στὸ ἴδιο πνεῦμα μὲ τὸ θέμα, δὲν πρόκειται βέβαια νὰ σπάσει «τὰ μεῖον ὡς ὡσά...» οὔτε καὶ τὸ «...μεῖον ὧν μου...» κι οὔτε βέβαια πολὺ περισσότερο «τὸ ταμεῖον θεάτρου ἱπποδρόμου Μπόρ...», τόσο τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος, ὅσο καὶ ὅλων τῶν ἄλλων παρομοίων τους. Τὰ κατεστημένα —παλιὰ καὶ νέα— ξέρονται καλὰ νὰ κρατᾶνε τὰ μετερίζια τους· κι ἀκόμα πὺ καλὰ... τὰ αὐτὰ καὶ τὰ καλὰθια τους. Ὅμως, πρεπάμενος καὶ σωστός ὁ λόγος - βολὴ τους. Καὶ γιὰ στοὺς ποὺ τὸν τόλμησαν.

Δρ Κώστας Π. Μιχαήλ

«Καὶ τὴν πίττα σωστή καὶ τὸ σκύλο χορτάτο»

(Ἡ ἢ μοντέρνα μέθοδος «κριτικῆς»)

Ἀπὸ τὸ συγγραφέα κ. Νίκο Μαραγκό (Ἀλεξάνδρου Ραγκαβῆ 157-59, Ἀθήνα τηλ. 6420553) πήραμε ἕνα ἐκτεταμένο σχόλιο πάνω στὸ ἄρθρο τοῦ κ. Δ. Νικορέτζου, οὐσιαστικώτερα σημεῖα τοῦ ὁποίου εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

Γιὰ πρώτη φορὰ στὰ «χρονικά» ἐγιναν τόσες συζητήσεις γύρω ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τῆς κριτικῆς ἐπιτροπῆς τῶν κρατικῶν λογοτεχνικῶν βραβείων, ὅσες ἐγιναν τὸ '83.

Ἰσως γιὰτὴν πρώτη φορὰ χρησιμοποιήθηκαν σὰν μέλη κριτικῆς ἐπιτροπῆς τόσοι, ποὺ ὄχι μόνον πάλεψαν «φιλότιμα» νὰ μᾶς ἐπιδείξουν τὴν ἀκαταλλήλότητά τους γιὰ μιὰ τόσο σοβαρὴ ἀποστολὴ, μὰ καί... ἰδρωκόπησαν γιὰ νὰ μᾶς τὴν ἀποδείξουν στὴν πράξη.

Φαίνεται ὁμως —ἀπὸ πολλὰ, ὡς τώρα, φανερώματα—, ὅτι οἱ ἀρμόδιοι ὑπηρεσιακοὶ παράγοντες, ποὺ διόρισαν αὐτὴ τὴν ἀπίθανη κριτικὴ ἐπιτροπὴ, ἐφάρμοσαν στὴν ἐντέλεια τὸ ἀπὸ τὸ λαὸ λεγόμενο:

«κατὰ τὸ νιὸ καὶ τ' ἄρματα», ποὺ παναπεῖ, ὅτι ξέροντας ἀπ' ἐξω κι ἀνακατωτὰ τοὺς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων τοῦ καιροῦ μας, φρόντισαν νὰ τοὺς... προικίσουν καὶ μὲ τὴν ἀνάλογη ἐπιτροπὴ τῶν βραβείων τους. Αὐτό, τουλάχιστον, τὸ συμπέρασμα (κοντὰ σὲ τόσες ἄλλες ἐκδηλώσεις) βγαίνει καὶ ἀπὸ τὴν ἐκτεταμένη ἀνάλυση, στὴν ὑπόθεση τῶν κρατικῶν λογοτεχνικῶν βραβείων, ποὺ πραγματοποιήθηκε στὸ «Δαυλὸ» (ἀρ. τεύχ. 34) ὁ κ. Δ. Νικορέτζος (...).

Ὡστόσο, ὕστερα ἀπὸ τὴν τόσο ἐκτεταμένη

καὶ ζωντανὴ ἀνάλυση ἀναμένει κανεὶς —ὅσο κι ἂν δὲν ἔχει «ἰδέαν μουσικὴν», ὅσο κι ἂν στερεῖται γνώσεων... φυσικῆς ἢ... ἀνθρωπολογίας καὶ ὅσο κι ἂν τοῦ λείπει ἡ μαθηματικὴ σκέψη— ν' ἀκούσῃ μιὰ κραυγὴ διαμαρτυρίας, μιὰ φωνὴ ἐπικρίσεως, μιὰ ἐκδήλωση ἐπιτίμησης, μιὰ ἔστω ἐντονη ἐρώτηση τοῦ παρακάτω τύπου: Ποιὸς διάβολος, λοιπόν, ἔδωσε βραβεῖα σὲ τοῦτα τὰ αἰσχρά, τὰ ἄθλια, τὰ παρανοικὰ κατασκευάσματα (...); Ποιὸς σκόρπισε, ἐτσι σπάταλα, τὸ χρήμα τοῦ Ἑλλήνα φορολογούμενου πολίτη, γιὰ νὰ τροφοδοτήσῃ τέτοιες κακωστρωμένες χυδαιογραφίες, ποὺ κοντὰ στὰ ἄλλα ἐπιχειροῦν νὰ δημιουργήσουν καὶ «σχολή», ἀνάμεσα στοὺς νέους, ἀφάνταστα ζημιόγνοο ὅσο καὶ ἐπικίνδυνη γιὰ τὸ πνευματικὸ μέλλον αὐτοῦ τοῦ τόπου; Ποιὸς, τέλος, εἶναι ὁ τόσο ἀσυνείδητος, ποὺ μὲ τὴν ἐπιβράβευση τῆς τέτοιας ὑποκοιλοῦρας ἐπιχειρεῖ νὰ διαστρεβλώσῃ τὸ καλλιτεχνικὸ αἶσθητήριο αὐτοῦ τοῦ λαοῦ;

Τέτοια κι ἄλλα παρόμοια ἐρωτήματα ὁ κατὰ τὰ ἄλλα ὀξὺς ἀναλυτὴς ὄχι μόνον ἐπιμελέστατα τὰ ἀποφεύγει, μὰ καὶ προβαίνει καὶ σὲ κάτι τι χειρότερο, ποὺ ἀφήνουμε στὸν ἀναγνώστη τὸ χαρακτηρισμὸ του: Ὑμνολογεῖ στὸ ἐπιμίσθιο τοῦ τοὺς κύριους ὑπεύθυνους τῆς βράβευσσης αὐτῶν τῶν ρυπαρογραφημάτων! (...)

Κι ύστερα απ' ὅλη αὐτὴ τὴ θολὴ ἀτμόσφαιρα, ποὺ διαφεντεύει τὸ ἐπιμύθιο, ὁ ἀναλυτὴς «ἀνακαλύπτει» τὸν... *μυστηριώδη ἔνοχο* (ἴδιον σὲ ὁ-λες τὶς παρόμοιες περιπτώσεις):

«... Ἀντιλαμβάνεται κανεὶς ἀπ' ὅλα ὅσα ἀναφέρθηκαν ὅτι ὑπάρχει στὴν ἱστορία αὐτὴ μιὰ ἀνερμηνεύτη ἀνακολουθία. Κατὰ τὴ δική μου ἀντίληψη μόνο μιὰ ἐκδοχὴ θὰ μπορούσε νὰ ἔχει κάποια βάση. Τὰ κρατικά βραβεῖα νὰ ἐπεβλήθησαν ἀνωθεν...».

Ὡστε, κατὰ τὸν κ. Δ.Ν., εἶναι πιθανὸ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία νὰ ἐξάσκησε πίεση στὴν ἐπιτροπὴ γιὰ ἐπιβράβευση τῆς κενολογίας, χυδασιολογίας, ρυπαρογραφίας; Ὡστε εἶναι πιθανὸν καὶ πιστευτὸ, πὼς μπορεῖ νὰ ζοῦμε σ' ἓναν κόσμον τόσης προστυχιάς καὶ σαπίλας, δίχως νὰ τὸ 'χομε ὑποψιαστῇ κι οὔτε κὰν συνειδητοποιήσει;

Ἄν ὁ κ. Δ.Ν. εἶναι τολμηρὸς, δὲν ἀρνοῦμαι κι ἐγὼ νὰ τὸν παρακολουθήσω: Νὰ παραδεχτῶ τὴν ἀποψή του αὐτὴ!.. Ἀλλὰ, τότε, δὲν εἶναι πιὸ καταδικαστικὴ ἢ ἀπόφαση τοῦ «ἀπλοῦ ἀνθρώπου» γιὰ τοὺς «ἀξιοθαύμαστους», τοὺς «συντηρητικούς» καὶ τοὺς «φιλοσοφημένους» τῆς κριτικῆς ἐπιτροπῆς; Δὲν ἀποτελεῖ γι' αὐτοὺς ντροπὴ καὶ ὄνειδος, ποὺ δὲ βρέθηκε οὔτε ἓνας νὰ ὑψώσει τὸ ἀνάστημά του, γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει τὸ χεῖμαρρο τῶν ἀθλιότητων; Δὲν ἀποτελεῖ ἐσχάτη καταισχύνη τὸ ὅτι δὲν ἀρνήθηκαν νὰ συμβιβαστοῦν μὲ τέτοιες ἀνομες, παράνομες καὶ ἀνέντιμες συστάσεις; Πὼς ὑποτάχθηκαν σ' αὐτές; Ποῦ ἡ ἀνωτερότητα καὶ ἡ ἀκεραιότητά τους; Ποῦ τῆς καλολογίας τους περὶ ΝΑΙ καὶ ΟΧΙ τους «καβάφεια ἔπεα»;

Ὅμως ἐδῶ ὀφείλουμε νὰ προσθέσουμε καὶ κάποια ἄλλα ἐρωτήματα, συστατικά τῆς ἐπιτροπῆς, ποὺ ὁ κ. Δ.Ν. παρέλειψε, μ' ὅλη τὴν ἔκταση τῆς μελέτης του, νὰ τοποθετήσει: Οἱ «ἀ-

νωθεν» ὑποχρέωσαν τοὺς κυρίους αὐτῆς τῆς ἀπίθανης ἐπιτροπῆς νὰ δώσουν βραβεῖο δοκίμιου σὲ βιβλίο κρητικῆς λαϊκῆς τέχνης; Ἀκόμα, οἱ «ἀνωθεν» τοὺς ἐπέβαλαν νὰ μὴ δώσουν βραβεῖο ταξιδιωτικῶν ἐντυπώσεων γιὰ νὰ κάνουν... οἰκονομία στὸ «κουβέρνο» ἢ γιὰτὶ κανένας ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ εἰδους αὐτοῦ δὲν περιεῖχε ρηχότητες, ποταπότητες καὶ χυδαιότητες;

Ὑστερα ἀπ' αὐτὰ ἂς μᾶς συχωρέσει ὁ κ. Δ.Ν., ποὺ δὲν μπορούμε νὰ συμφωνήσουμε μὲ τὸ βασικότερο στοιχεῖο τοῦ «ἐπιμυθίου» του, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνει ὅτι ἐπιδιώκουμε μιὰ ὁποιαδήποτε ἐπίδειξη... νομιμοφροσύνης.

Καὶ τώρα τὸ δικό μας ἐπιμύθιο: Πολὺ ἐπιμένω νὰ ἐμβαθύνω στὶς ρίζες τῆς λαϊκῆς μας σοφίας, ὅταν συλλογιέμαι. Ἡ ἐπιμονή μου αὐτὴ μὲ ὑποχρέωσε νὰ σημειώσω στὴν ἀρχὴ τὴ γνωστὴ λαϊκὴ ρῆση: «Κατὰ τὸ υἱὸ καὶ τ' ἄρματα», ποὺ παναπεῖ, ὅτι οἱ ἀρμόδιοι γνωρίζουν πολὺ καλά τὶ «νερόβραστοι» εἶναι μερικοὶ κριτικοί, πού... χάρις στὴν παντογνωσία τους ἀδυνατοῦν νὰ «μοιράσουν σὲ δυὸ γαϊδούρια ἄχερο».

Ἄλλοι, πάλι, ἀναλυτὲς ἐννοοῦν νὰ βάζουν τὸ νυστέρι τῆς ἐρευνας ὡς ἐκεῖ ποὺ δὲν θὰ πονέσει, γιὰ νὰ καταφέρουν τὸ κοινῶς λεγόμενο: «Καὶ τὴν πίττα σωστὴ καὶ τὸ σκύλο χορτάτο».

Τέλος, εἶναι ἀληθινὰ θλιβερὸ νὰ βλέπεις ταιλαντούχους νεώτερος νὰ μᾶχονται περὶ τέχνα γιὰ νὰ καταφέρουν νὰ «δώσουν καὶ τοῦ ληστὴ ψωμί καὶ τοῦ χωροφύλακα χαμπέρι».

Ἔτσι, χέρι μὲ χέρι, θὰ σιγοκυλάμε ὅλοι στὸ βάλτο ἔχοντας τὴν αἴσθηση —συγχωρεῖστε μου τὴν... τραβηγμένη, ποιητικὴ ἔκφραση— πὼς ἀνεβαίνουμε βουλιάζοντας!..

Νίκος Μαργακὸς

[Σχόλιο τοῦ κ. Δ. Νικορέτζου]: Ὁ κ. Μαργακὸς ἐντόπισε πολὺ τὸ εἰδικὸ βάρος ποὺ ἔδωσα στὴ λέξη «ἀνωθεν». Δὲν ἐννοοῦσα ὑποχρεωτικά, ὅτι κάποιοι κυβερνητικοὶ παράγοντες, δικτατορικῶ τῶ τρόπῳ, τοὺς ἀνάγκασαν νὰ δώσουν τὰ βραβεῖα ἐκεῖ ποὺ ἤθελαν, ἀν καὶ οἱ ἴδιοι δὲν συναινοῦσαν. Ἐννοοῦσα ὁποιοδήποτε ἄτομο, φορέα ἢ γεγονός, ποὺ ἦταν πιθανόν, εἴτε ἐμμεσα εἴτε ἀμεσα, νὰ τοὺς ἐπηρεάσουν. Ἄν θὰ μπορούσε νὰ εὐσταθῇ ἓνας τέτοιος ἰσχυρισμός, δὲν χωρᾷ ἀμφιβολία, ὅτι ἡ ἀμεροληψία καὶ ἡ ὑπευθυνότητά τους θὰ διακυβεύονταν σοβαρά. Ἐκανα μιὰ σειρὰ συλλογισμῶν προσπαθώντας νὰ ἐρμηνεύσω τὰ κριτήριά τους. Προσπάθησα ν' ἀνεύρω τίς αἰτίες ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ στοιχειοθετήσουν τὴν ἀπόφασή τους. Δ. Ν.

Ἡ κριτική τῆς κριτικῆς

Ἀπὸ τὸν κ. Τ.Β., Αἰγίνης 14, Κυψέλη, πήραμε τὴν ἀκόλουθη ἐπιστολὴ:

Πολλὲς φορὲς μέχρι σήμερα ἀρνήθηκα καὶ ἀπέφυγα κάθε δημοσιότητα, ἀν καὶ ἀσχολοῦμαι σοβαρὰ μὲ τὴν λογοτεχνία. Ποτὲ καὶ κανένα ἐντυπο δὲν μὲ ἀντιπροσώπευε (ὕποκειμενικὴ βέβαια ἢ κρίση), πρᾶγμα ποὺ ἰσχύει ἀκόμα καὶ σήμερα. Δυστυχῶς οἱ ἀπασχολούμενοι μέχρι σήμερα μὲ τὴν λογοτεχνίαν, καὶ ἐννοῶ τοὺς νεώτερους, ἀντὶ νὰ παραδειγματίζονται καὶ νὰ μελετοῦν τοὺς κλασσικοὺς μας, ἐπιδίδονται σὲ μιὰ ἀνευ προηγουμένου συμπεριφορὰ κολάκων λιβανίζοντες ὁ ἓνας τὸν ἄλλον καὶ προσβλέποντες σὲ μιὰ ματαιόδοξη ἀπονομή ἐνὸς βραβείου, ποὺ δὲν ἔχει κανένα ἐσωτερικὸ ἢ ἀξιοκρατικὸ ἀντίκρουσμα. Ἄν ἀποφάσισα νὰ σᾶς γράψω, εἶναι γιὰ νὰ διαμαρτυρηθῶ γι' αὐτὴν τὴν ἀνόσια συμπεριφορὰ. Ἀγανάκτησα! Δὲν γνωρίζω πρόσωπα καθόλου· καὶ ἀπ' ὅ,τι γνωρίζω ἀπ' τὰ γραφτὰ τους, εἶναι ἀνάξια λόγου (...).

Ὅμως ἐκεῖ ποὺ θὰ σταθῶ ἰδιαίτερα, εἶναι σ' ἓνα κριτικὸ σημείωμα τοῦ κ. Δ. Νικορέττου γιὰ τὴν ἀπονομή τῶν δύο κρατικῶν βραβείων ποιήσεως. Δημοσιεύθηκε στὸ 34ον τεῦχος σας τοῦ Ὀκτωβρίου 1984 μὲ τίτλο «Δυὸ κρατικὰ βραβεῖα ποιήσεως διηγοῦνται τὴν ἱστορίαν τους».

Στὸ σημείωμά του αὐτό, μακροσκελέστατο καὶ φλύαρο, ὁ κ. Νικορέττος ἀποφεύγει νὰ εἶναι κατηγορηματικὸς (ἐνὼ θάπρεπε) καὶ προσπαθεῖ μ' ἓνα μεγάλο πλάτασμα θέματος καὶ ἰδεῶν νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι οἱ βραβευμένοι δὲν ἐδικαιοῦντο τοῦ βραβείου. Δὲν τολμάει (γιατὶ ἀλήθεια;) νὰ πῇ ὅτι αὐτοὶ δὲν εἶναι ποιητές! Δείχνει σὰν ν' ἀμφιβάλλει. Ἀνατρέχει, χωρὶς νὰ τὸ ἐπιτυχά- νει, σὲ ὁρίσμους θεωρητικὸς γιὰ τὸ τί εἶναι ποίηση καὶ τελικὰ μένει μὲ τὰ ἐρωτηματικά του. Κρίμα, γιατί ἔτσι δὲν πετυχαίνει τὸ στόχο του. Τὰ βραβεῖα ἂς δίνονται σ' ὅποιον θέλουν καὶ ὅποτε θέλουν, ἀλλὰ γιὰ τὴν κοινὴ γνώμη πολὺ ἀπέχουν ἀπ' τὸ ν' ἀποτελοῦν ὀρθὴν κρίσιν. Προχωρῶ μάλιστα τὸ σημείω ν' ἀμφιβάλλω γιὰ τὰ ὁποιαδήποτε ἄλλα κριτήρια τέχνης, ποὺ λέμε

ὅτι χρησιμοποιήθηκαν, ἀκόμα καὶ γιὰ τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τῶν κριτῶν. Μόνον σκοπιμότητες πάσης φύσεως ἐξυπηρετοῦν, καὶ σὰν τέτοια τὰ βραβεῖα εἶναι μᾶλλον μελανὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἀποποιεῖται κανεὶς καὶ οὐδὲν νὰ τὰ ἐπιδιώκει.

Ἀκόμα καὶ γιὰ τοὺς ὑποτιθέμενα μεγάλους ποὺ ἀναφέρει, ἔχω νὰ παρατηρήσω ὅτι ἰσχύουν τὰ παραπάνω καὶ μετ' οὐ πολὺν χρόνον θὰ μποῦν στὸ χρονοντούλαπο τῆς ἱστορίας. Ὅσο μεγάλος κι' ἂν εἶναι κανένας, δὲν μπορεῖ νὰ παραβαίνει τοὺς νόμους τῆς ποιήσεως ποὺ εἶναι: Ἡ σαφήνεια, ὁ ἔμμετρος τονισμένος λόγος, ἡ ἁρμονία ποὺ προσφέρει ἐκλεκτὴ συγκίνηση καὶ λύτρωση, αἰσθητικὴ χαρά, ποὺ λειτουργεῖ περιφραστικά, συνεκτικὴ σὲ νοήματα, ἀπηλλαγμένη ἀπὸ κάθε ὠμότητα, χυδαιότητα φραστικῇ ἢ περιγραφικῇ. Ἡ ποίηση, λέει ὁ Τ. Ἐλιοτ, εἶναι νὰ συλλαμβάνεις ποιητικὰ τὴν πραγματικότητα, δηλαδὴ μὲ μιὰ ἰδανικότητα νὰ τῆς ἀφαιρῇς κάθε στοιχεῖο χυδαῖσμου ἔκφρασης καὶ εἰκόνας καὶ νὰ μπορεῖς νὰ ἀγγίξεις τὴν ψυχὴ τοῦ ἀκροα- τῆ. Μόνο αὐτὸ τὸ εἶδος εἶναι ποίηση! Μόνο ἔτσι πραγματικὰ ἀγγίζει τὴ ψυχὴ σὰν ἐκλεκτὴ συγκίνηση καὶ μάλιστα τοὺς νέους καὶ τοὺς βελτιώνει ποιητικά. Οἱ περισσότεροι ὅμως τῶν συγχρόνων λογοτεχνῶν, γιὰ νὰ μὴν πῶ ὅλοι, ἀφοῦ δὲν τοὺς γνωρίζω, φρόντισαν μέχρι σήμε- ρα νὰ ἀποκόψουν κάθε ἐπαφὴ τῶν νέων μὲ τὴν λογοτεχνίαν καὶ τοὺς ἐστρεψαν στὰ παντὸς εἶ- δους ποδόσφαιρα, ντισκοτέκ καὶ ναρκωτικά. (...)

Αὐτὰ περίμενα νὰ γράψῃ ὁ κ. Νικορέττος, γιὰ νὰ τὸν χειροκροτήσουμε ἐμεῖς οἱ ἄπλοοι ἀναγνώσται· κι ἐμεῖς εἴμαστε οἱ πολλοί, εἴμα- στε οἱ πραγματικοὶ κριτὲς τῆς ἀξιολογήσεως τῶν ἔργων τέχνης κι' ὅχι οἱ ἐκάστοτε αὐτοαπο- καλούμενοι εἰδήμονες.

T.B.

ΚΩΣΤΑΣ Π. ΜΙΧΑΗΛ

Τοῦ στίχου ἡ κελαηδίστρα

Σὲ μόλεψαν, κυρά μου ἀρχοντόγεννη,
καὶ ποιός, καλή μου τραγουδίστρα, νὰ σὲ σώσει
στὰ χέρια, στήν καρδιά θανατερά καρφιά
καὶ σὲ σταυρούς —
παράλογον, ἀσύδοτον, ἀσυνάρτητον, ἀνεύθυνον,
βωμολοχίας σταυρούς
σὲ ἔχουνε σταυρώσει.

Κριτές —

Ἀρχιερεῖς καὶ Φαρισαῖοι — ὑποκριτές·

ληστές —

δεξιὰ, ζερβὰ καὶ σ' ἔχουν ζώσει,
πραμάτεια σ' ἐμπορεῖα εὐτελῇ
καὶ διαλαλοῦν —
καὶ λοιδωροῦν....

Τάνυσε τὰ τοξάρια σου, κυρά,
σαῖτες τοῦ Ἀπόλλωνα τὰ ὀλόλαμπρα, τὰ φωτερὰ τὰ μάτια,
φωνὲς τοιοῦ Παρνασοῦ,
τοῦ Ἑλικῶνα μπόλιες φορεσιά,
λάμψε ἀστροφτοβολιά,
σελάγισε ριπίδια κρεμεζιά,
ροδακτινοβολιὲς αὐγῆς,
γιὰ ν' αὐγατίσει φῶς ἡ μέρα,
πετράδια — λέξεις τὰ γιορντάνια δέσε,
δῶθε - ἐκεῖθε σκόρπα τ' ἀκριβά
στὸν πᾶσα ἓνα ἀγέρα
— στὸ φτερωτό σου τ' ἄλογο ξανά...

Καὶ στὸ ναό,

στοῦ «κάλλους» τὸν ὑπέρτατο ναό σου,
τοῦ στίχου κελαηδίστρα μας κυρά,
τοῦ λυρισμοῦ ὁδηγήτρα,
ὡς πρῶτα, ἀρχόντισσα τοῦ Λόγου τοῦ ἐξαίσιου,
κι ὀλάκερης τῆς Τέχνης — ναί, Καλοκυρά —
θρονιάσου κυβερνήτρα.

ΜΕ ΕΞΑΝΤΑ ΚΑΙ ΑΣΤΡΟΛΑΒΟΝ

Ἐγὼ δὲ λέξω δεινὰ μὲν, δίκαια δέ

Συνταγές...

Ἄν ἔχετε ἀηδιάσει μὲ τὸ σοσιαλισμὸ χωρὶς κρατικοποίηση τραπεζῶν, μὲ τοὺς... πανέλληνες τῶν γηπέδων (ποὺ ἂν δὲν ἔφταιγαν ὁ διαιτῆτής, ὁ καιρός, τὸ κρῦο, ἡ ζέστη, ἡ βροχή, ἡ στέγνια κι ἡ πεθερά μου, θὰ 'παιρναν κάθε χρόνο τὸ «παγκόσμιο»), μὲ τὴν Ἑθνικὴ Ὀμάς Στίβου, ποὺ βγαίνει πάντα... πρώτη στὸ στίβο (λόγω τιμῆς!), μὲ τὸν «ἐπιμένων ἑλληNIKA» (καλύτερα μὴν ἀγοράζετε οὔτε ἀλάτι ἑλληνικό, ὥστόσο ὁ νόμος ὑποχρεώσει τὸν Ἕλληνα παραγωγὸ καὶ κατασκευαστὴ νὰ μὴ παράγει καὶ κατασκευάζει «ἐλληνικά» — οἱ μισοὶ Ἕλληνες πᾶσχουν ἀπὸ θυρεοειδῆ, ἐπειδὴ ὡς χθὲς τὸ ἑλληνικὸ ἀλάτι δὲν εἶχε ἰώδιο!) καὶ χίλια μύρια ἄλλα, σᾶς συνιστοῦμε:

Λαμβάνετε δυὸ τόννους «ἐπιστροφή στὶς ρίζες», ἐνάμισυ τόννον «στοχεύω», «κάθετα» καὶ «συμπαράταξη», δυὸ καντάρια «ἑλληνοχριστιανικὸ πολιτισμὸ» καὶ τέσσαρες καραβιές «δαιμόνιον τῆς φυλῆς». Ἀνακατεύετε καὶ σερβίρετε πολὺ παγωμένο. Ἀκολουθῶς κατεβάζετε παντελόνι καὶ κάθεστε πάνω σ' ὅ,τι περισσέψει — ὠφελεῖ στὰ νεῦρα. Μὴ φοβᾶστε πῶς θὰ τὰ... — τελοσπάντων: θὰ ἔχετε στουμπώσει ἀξιοπρεπῶς καὶ γιὰ πάντα.

Ὑπευθυνότητες...

«... Τί μεράκι; τί καημός, ἀλλὰ καὶ τί εὐθύνη. Εὐθύνη νὰ πληροφορήσεις σωστά, ἐντιμα τὸν ἀναγνώστη σου... Τὰ ἔλεγε προχθὲς ὅλα τοῦτα, φανερά συγκινημένος, σ' ἓνα πλῆθος ἑλλήνων καὶ ξένων δημοσιογράφων ὁ Γιάννης Καψῆς. Ὁ ὑφυπουργὸς ἐξωτερικῶν, ποὺ εἶχε πατέρα δημοσιογράφο... (καὶ ποὺ ἔχει) καὶ γιὸ δημοσιογράφο... Αὐτὸ καὶ τὸ οὐσιαστικὸ θέμα τῆς ὁμιλίας τοῦ Γιάννη Καψῆ: ἡ εἰρήνη. Ποὺ κινδυνεύει, ὅταν οἱ λαοὶ εἶναι μακριὰ ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλο καὶ ὄχι σωστὰ πληροφορημένοι...»

Ἐτώρα μᾶς δουλεύεις, κύριε Λευτέρη Παπαδόπουλε! Τάχα καὶ δὲν ξέρουμε, πῶς ὁ κ. Καψῆς κατέχει τὸ φάρμακο γιὰ πᾶσα νόσον!... Ἄκου, ποὺ ἀνησυχεῖ γιὰ τὴ δεσποινίς Εἰρήνη — μὴ χάσει, λέει, ὅ,τι πολυτιμότερον ἔχει σὲ δυὸ μεριές! Μὰ ἡ θεραπεία εἶναι γνωστή, κ. Παπαδόπουλε: Κλύσμα! Σταματάει νὰ κινδυνεύει ἀμέσως μόλις τῆς κοπανίσεις δυὸ γκαζοντενεκέδες νερό... Καματεροῦ! Τό αὐτὸ καὶ μὲ τοὺς λαοὺς: Δὲν εἶναι καλὰ πληροφορημένοι; Καὶ μὲ τοῦτο θὰ σκάσουμε; Κλύσμα — ἢ... ἀπεριοδικότης!...

Ἀφῆστε μας, κύριοι, στὸ Θεό σας. Καλὴ ἡ «κονομισχιά» μὲ τὴν κληροδοτούμενη πολυθρόνα τῆς σωστῆς καὶ ἐντιμῆς πληροφόρησης — παπποῦς, πατέρας, γιὸς δημοσιογράφοι! Ἐτσι ποὺ ἴγιναν τὰ πράγματα (Ἕλληνας ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ γράψει γράμμα στὴ γιαγιά του νὰ μὴν ὑπάρχει!), καλὰ μᾶς κάνετε, ἄκου... εὐθνή, σωστά, ἐντιμα, εἰρήνη — βρὰ νὰ χαθοῦμε ὀριζοντίως.⁽¹⁾

Καὶ πάλιν ἡ γλῶσσα

Ἐὰν ἐπιλάβωμαί σου, Ἱερουσαλήμ, κολληθεῖν ἡ γλῶσσα μου...

Γλῶσσα εἶναι ὁ λόγος ἐνὸς λαοῦ ἥτοι ὁ ἐναρθρωμένος κατὰ τακτὴν διαδοχὴν καὶ

(1) Ὁ κ. Καψῆς εὐθύνεται γιὰ τὸ μεσαιωνικὸν ἐπιφύλακτον τοῦ «νεροῦ τοῦ Καματεροῦ» —ὡς διευθυντῆς τῆς ἡμερησίας «Τὰ Νέα» πρόσθεσε «σωστά», «ὑπεύθυνα», «ἐντιμα» τὸ «λιθαράκι» του στὴν προσπάθεια ἀπηλιθώσεως αὐτοῦ τοῦ λαοῦ...

συμπρόφοράν ἀναγνωριζομένων φθόγγων (συγκροτούντων ἀρχικές, ἀναγνωρισμένες ἢ ὄχι, ἐνότητες) προσδιορισμός προσώπων, ζώων, πραγμάτων, ἐνεργειῶν, παθῶν, καταστάσεων κ.λπ., συμπεριλαμβανομένων ὅλων τῶν δεδομένων εἰς ἐξεικόνισί του.

Δὲν μᾶς χρειάζεται ἡ «γλῶσσα τῆς μάνας», τοῦ πατέρα ἢ τοῦ κουμπάρου μας. Ἄρτια μᾶς χρειάζεται καὶ προσιτή.

Ἄρτια γλῶσσα εἶναι ὁ γραπτὸς καὶ προφορικὸς λόγος ὁ καθιστῶν εὐχερῇ καὶ εὐάρεστη τὴν ἔκφραση παντὸς γενικοῦ νοήματος ἢ εἰδικοῦ - συγγενοῦς πρὸς εἰδικές γνῶσεις.

Προσιτὴ γλῶσσα εἶναι ἡ ἐν συντηρητικῇ παιδείᾳ ἀποβάλλουσα - ἀποκλείουσα κάθε στοιχεῖο ξεπερασμένο, μάταιο, περιττὸ καὶ ὑπερβατικὸ τῆς ἰδίας τῆς ἀριότητος.

Νὰ βγαίνουν κι ἀπὸ πάνω οἱ ἔνοχοι εἶναι κάτι ποὺ μόνον σὲ τούτῃ τῇ χώρᾳ («Κάτω Βόλτα») μπορεῖ νὰ συμβαίνει. Ἡρώες σταυροφόροι σωτήρες τοῦ Σωτήρος, κρούουν «τὸ κουδούνι τοῦ κίντunu»⁽¹⁾ (ἀντὶ τὸ κεφάλι τους) — ἐγκαλοῦν τοὺς ἀθῶους (φωνάζει ὁ κλέφτης): «Κινδυνεύει ἡ γλῶσσα», μᾶς λένε! Ποιά, ὁμως, εἶναι αὐτὴ ἡ γλῶσσα-Λόλα, ποὺ κινδυνεύει — ἀνάμεσα σὲ τόσους «Σοκολάτας Καρνέϊσιον»; Δὲν εἶναι ἡ ἀπ' τοὺς Ἰδιούς ἐπιβληθεῖσα ἀκριβῶς γιὰ τὴν εὐχολογιακὴ, τὴ δῆθεν ἀητησιὰ της — δηλαδὴ γιὰ τό... ἀδύνατον νὰ κινδυνεύει; Δὲν εἶναι ἡ ἴδια, ποὺ ὄχι ἡ ἐπιστημονικὴ σκόπευσις ἀλλὰ τὸ πολιτικὸν ἐκτόπισμα⁽²⁾ ἀντιπαρέθεσε στὴν ἑλληνικὴ λαλιά — θαυματοργόν ἰδιοσκεύασμα γιὰ πᾶσα μαλακίαν; Κι ἀπὸ τί κι ἀπὸ ποιούς κινδυνεύει λοιπόν; Ποιοὶ εἶναι αὐτοὶ οἱ ἰσχυρότεροι τοῦ νόμου δυσειδεῖς Γιαγκοῦλες; Εἶναι φυσικὰ πρόσωπα ἢ σκοτεινὸ συνδικατο, Μάφια ποὺ βυσσοδομεῖ κι ἀπεργάζεται τὴν καταστροφὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου — ποὺ ἐξουδετερώνει μὲ μυδραλλιοβόλα τὶς ἀγγελικὲς σας προθέσεις κι ἐνέργειες; Ἡ μήπως κάποια μυστικὴ ἀδελφότης γλωσσαμυντόρων, ποὺ σκοπεῖ νὰ ξαναφέρει τὴν ἐπάρατη «καθαρεύουσα»; Ὑπάρχει ἔστω καὶ ἓνας ποὺ νὰ θέλει, ὁμιλεῖ, γράφει τὴν «καθαρεύουσα»; Ποιὸν κοροϊδεύετε λοιπόν;⁽³⁾

(1) Μὲ τὴν εἰρωνεία ἐλέγχονται οἱ ὀρθοπεδικοὶ τοῦ γύψου, ἐπὶ ἀνεπαρκείᾳ, ἀπροβλεψίᾳ, ἐπιμηθείσῳ — ὅτι δὲν μπόρεσαν ν' ἀποκλείσουν τὰ ἄθλια καὶ κτηνώδη ποὺ θ' ἀκολουθοῦσαν. Ἀλήθεια, τί κάνατε, φίλε γλωσσολόγε, μ' ἐκείνη τὴν «ποιητικὴ δύναμη» — γιὰ τὴν ὁποία σὰς ξέφυγε κάποτε τὸ ἀμνημόνευτο «πολλὰς φορὲς φτάνει τὴν *ποίησιν τῆς γλῶσσας*»; Μὲ δυστυχισμένα κρεμμυδάκια ἦταν φτιαγμένη ἐκείνη ἡ «ποιητικὴ δύναμη» ἢ μὲ εὐδαίμονα, μὲ παναρμόνια γλῶσσαν;

(2) [φορέων, ποὺ καπηλεύθηκαν τὴν πανελλήνιαν ἐγκατάλειψιν στὴν ραστώνη κι ἀπογυναίκωσι — στὴ θέσιν καὶ χρέους καὶ αὐτοσεβασμοῦ βάζοντας τὴ νεοελληνικὴ Θεὰ τῆς πιὸ ἀδίστακτης, βρόμικης κι ἀχρεΐας *Κομπίνας*. Αὐτά, ὑπολογιζομένης (ἀπ' τὴν ἄλλῃ πλευρά) καὶ *ἐλλειψῆς* πολιτικῆς *ἐναντίωσης* (ὁλότελα φυσικῆς ὅπου ἀπουσιάζουν ἀνωριμότης, ἀναίδεια, ἀνεπάρκεια) καὶ *περίσσειας* ἀντίληψης ἐπὶ τῶν ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν: *βουλιαγμένης* παιδείας, τέλειαις χαλάρωσις τῆς οἰκογενειακῆς συνοχῆς κι ἀνόσιας πολιτικῆς δοσοληψίας περὶ τὴν «ἡσσονα προσπάθεια» — δύσκολα «ἀρχαῖα» καὶ «νέα»; Τὰ κόβουμε!]

(3) Τὸ ὅτι αὐτὴ τῇ γλῶσσᾳ, ποὺ «κινδυνεύει», τὴν ἐπιλέξατε ὄχι βέβαια γιὰ τὴν... ἀνεπάρκεια, ἀτέλεια, πῆρσιν, εὐτρωσίαν, κακομοιριά της, ἀλλ' ἀντίθετα γιὰ τὴν (ὅπως ἀβασάνιστα κι εὐχολογιακὰ τὴν ρίξατε στὸ ντορβά σας) ὑποτιθέμενη ἐπάρκεια, τελειότητα, ὑγείαν, ἀτρωσίαν, εὐμοιρίαν της (ἂν *σωστὰ* τὴν εἶχατε λογαριάσει, πῶς διάβολο «κινδυνεύει» σήμερα; — πῶς γίνεται νὰ κινδυνεύει ὅ,τι τέλειο, γερό, ἀτρωτο, καλὸμοιρο; ἀποδεικνύει πόσον *ἀρόδο* περάσατε... [Ὁ τυχόν ἰσχυρισμός ὅτι δῆθεν ἐνεργήσατε ἐν ἐπιγνώσει τῆς ἀτελείας της, ὑπολογίζοντας — παρὰ τοῦτο — πῶς ἡ *δυναμικὴ* (νομοθετικὴ) ἐπιβολὴ της θὰ τὴν ἀρτίωνε «στὴν πράξιν» (ἐλευθερώνοντας τὰχα τὴν εὐδαίμονα λειτουργικότητά της — κάτι ἀνάλογο τοῦ νὰ μᾶς ρίχνετε στὴ θάλασσα *δεμένους χειροπόδαρα*, γιὰ νὰ... μάθουμε νὰ κολυμπᾶμε!) εἶναι μᾶλλον φαιδρός; πῶς διάβολο ἐγινε, ἀρμόδιοι κι ἐπαίοντες σεῖς, νὰ πέσετε ἔξω δυὸ ἡμισφαίρια μεσημβρινούς — ἐκεῖ ποὺ δὲν ἔπασαν οἱ... νεωκόροι;]. Ὑβρίζετε τὸ λαὸν ἐπιμένοντες πῶς κινδυνεύει ἡ γλῶσσα ὄχι εὐθύνει σας!...

Ἀφῆστε τα, κύριοι, Αὐτὴ ἡ γλῶσσα ποὺ χτυπιέστε πὼς κινδυνεύει ἀπὸ τρίτους (καὶ ποὺ ἔχετε τὴν κουτοπονηριὰ νὰ μὴ τοὺς ὀνομάζετε), δὲν εἶναι ἡ δική μας· ἡ δική μας θριαμβεύει, τὸ βλέπετε στὴν ἀπονενοημένη γραφὴ τῶν νέων ποιητῶν, ὁ σπόρος μας ἐπίασε, φύτρωσε, θὰ καρπίσει — ἀν ἐπιβιώσει αὐτὴ ἡ Χώρα! Ὅσο γιὰ σᾶς, προτιμότερο νὰ μὴ μιλάτε — καλὰ εἴσατε βολεμένοι στὶς δικτατορικὲς χορηγίες κι αὐριανὲς «λογοτεχνικὲς» σας συντάξεις. Ἀποδειχθήκατε ἐπιβάτες, πρᾶγμα πολὺ φυσικὸ γιὰ τὰ νεοελληνικὰ δεδομένα. Πού, ὅπως τὰ πάντα εἶναι νοθευμένα, ὅπως τίποτε ἀπολύτως δὲν εἶναι ἀνόθευτο, τὸ ἴδιο νοθευμένη εἶναι καὶ ἡ δική σας ἐπιστημοσύνη, ἀρμοδιότης, καταλληλότης, ἐπάρκεια — μὴ μᾶς παραπέμπετε στὰ πτυχία σας: Ἡ γλῶσσα ποὺ «κινδυνεύει» [μέρος τῆς λαλιᾶς ποὺ, ἐπαρκὲς γιὰ τὶς στοιχειώδεις ἀνάγκες, δὲν ἔχει ἀνάγκη ἐξελίξεως καὶ δὲν ἐξελλίσσεται] εἶναι ἡ γλῶσσα ποὺ

σεῖς κομίσατε,

καὶ ἀκριβῶς:

α) Εἶναι ἡ Ἱδία, ποὺ σεῖς μᾶς καθίσατε στὸ σβέρκο — λύσιν πανάκεια τάχατε. Πανάκεια γιὰ ὅλα τὰ προβλήματα ποὺ συνιστοῦν τὴν κακοδαιμονίαν, οἰκτρότητα καὶ παραδαρμὸν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ — ἐθνικά, κοινωνικά, οἰκονομικά, ἐκπαιδευτικά...

β) Ἡ Ἱδία, ποὺ, τόσον ἄκριτα ἐπιβληθεῖσα στὸν ἑλληνικὸ λαό, νέκρωσε (προχθὲς μόλις!) τίς «πανελλήνιες» — όταν ἀπεδείχθη ἀποκλείουσα ἀπ' τὴν ἑλληνικὴ λαλιὰ τὴ λέξιν

ἄμιλλα.

γ) Ἡ Ἱδία ἡ μισή γλῶσσα (τί μισή; κάρτο!), ποὺ, ἐνῶ μᾶς φορτώσατε (κανίσκι τρισάθλιο), δὲν συλλάβατε ὅτι σχεδὸν ἀμέσως (!) θὰ κατανοῦσε ἡ γνῶστί, ἐξαιρετέα, δίχως πληρότητα καὶ κύρος καὶ εὐχρησίαν ἀνεπαρκὲς «δημοτικὴ» (ποὺ ἐμεῖς διόλου δὲν ἀποκλείουμε μέρος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας...), ἡ νόμιμα πιά ἀνατριχιαστικὴ γλῶσσα διοικήσεως, ἐκπαίδευσης, «μέσων μαζικῆς ἀποκολοκύνθωσης».

δ) Ἡ Ἱδία, χάριν τῆς ὁποίας διορίσατε... ἐχθροὺς τοῦ λαοῦ τοὺς προβλέψαντας τὴ φοβερὴ σύγχυσι ποὺ ἔμελλε νὰ φέρει τὸ λόγο τῶν ἐλλήνων, μέσα σ' ἐλάχιστα χρόνια, περιορισμένο στὴ «γλῶσσα τῆς (ἀπαίδευτης) μάνας».

ε) Ἡ Ἱδία ἄχαρη καὶ μπατάλα μαοῦνα-γλῶσσα⁽⁴⁾, στὸ σαρακοφαγωμένο σκαρί τῆς ὁποίας⁽⁵⁾ εἶδατε τὴν ἐξ ἀντικατοπτρισμοῦ ἀγερωχία καὶ κύκνεια χάριν ποντοπόρας σκούνας — δῆθεν ὑπερβατικῆς κάθε κινδύνου («καιρῶν», μπωφόρ, ἔκτασης, ἐρέβους): τόσοι καπεταναῖοι στὴ γέφυρα, ποὺ ἡ σκούνα τῶν ὀνείρων σας βούλιαζε πρὶν λύσει ἀπ' τοῦ Τζελέπη, ἄλλοι φταῖνε;

Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ σὲ μᾶς, ἐν ὅψει τῆς παντελοῦς ἀποκοπῆς τῆς Φυλῆς ἀπ' ὅσο μέρος τῆς λαλιᾶς τῆς δὲν εἶναι «γλῶσσα τῆς (ἀπαίδευτης) μάνας», ἐν ὅψει τῆς σύνταξης-ἀνανέωσης λεξικῶν, ποὺ κατὰ κανόνα θ' ἀποκλείουν κάθε λέξι μὴ βεβαιούμενην τῆς... νόμιμης «δημοτικῆς», θὰ συνεχίσουμε ἐναντιούμενοι στὴν ἐλαφρότητα, ὀκνηρία, ἀμεθοδία. Στὸν εὐτελεῖ προσεταιρισμὸ τῶν ἀνίδεων κι ἄκριτων πολλῶν. Στὸν ψευτοπροοδευτισμὸ, στὸν ὁποῖον σοφιλιάζει δυνάμει ἡ σύγχρονη φυλετικὴ ἀκαματιά καὶ παρασιτία· αὐτὴ, ποὺ, μείζον φυλετικὸν ἐλάττωμα ἤδη, μᾶς φέρει στὴν «ὁδὸς Ἀθηνᾶς» τῶν Ἑθνῶν ἀνυπόληπτους, δυσώνυμους, κομπιναδόρους, παπατζήδες, μεσολαβητὲς γυναικῶν...

(4) [ἱκανῶς ἀναποκριτικὴ τοῦ λαϊκοῦ συναισθηματισμοῦ (δημοτικὸ τραγοῦδι λυρισμός), ἀλλὰ κι ἀπαγορευτικὴ κάθε ἰδέας ἐπιστημονικῆς ἐρευνας καὶ φιλοσοφικῆς θέας...].

(5) (Τελαμώνιοι Αἴαντες τῆς παραφορᾶς τώρα-τώρα ποὺ ἡ νετρονικὴ σιγὴ τῆς ἀνείπωτης συμφορᾶς ὀργώνει τὴ συνείδησί σας...)

Ἐπὶ τοῦ... πιεστηρίου...

Στὰ «Νέα» 2/11/84 ὁ κ. Ἑμμ. Κριαρᾶς, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, βεβαιώνει πὺς ἡ γλῶσσα δὲν κινδυνεύει —τουλάχιστον ἀπ' τὴν εἰσβολὴ ξένων λέξεων: Ἀρκεῖ «ἡ δημιουργία ἐπιτροπῆς ἀπὸ τὸ κράτος, ποὺ θὰ ἀσχοληθεῖ ὀλοκληρωτικὰ μὲ τὴ μελέτη καὶ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος». Ἀκόμα, θεωρεῖ σημαντικὴ τὴν προσφορὰ τῆς καθαρεύουσας, ἐπειδὴ ἀπέβαλε ἀπ' τὴ γλῶσσα πολλὰς λέξεις, ὅπως μινίστρος, σπιτάλι, ντετερμινισμός...

Μὲ τὴν ἀποψὶ αὐτὴν διαφωνεῖ ὁ κ. Μιχ. Δωρῆς, ἀρχιτέκτων καὶ σύμβουλος τῆς κυβερνήσεως στὰ πολιτιστικὰ ζητήματα. Ὁ κ. Δωρῆς ἰσχυρίζεται ὅτι «ἡ ἐξυπηρέτηση τῶν ἀναγκῶν τοῦ τουρισμοῦ ἀπὸ τίς ξενόγλωσσες ἐπιγραφὰς ἀποτελεῖ μόνο ἓνα μέρος τῆς ἀλήθειας. Στὴν πραγματικότητα, καὶ αὐτὲς καὶ ὁ κατακλυσμὸς ξένων λέξεων ποὺ εἰσέβαλε τὰ τελευταῖα χρόνια στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα, σημαίνουν διείσδυσι τῆς ξένης πολλὰ πλὴς ἐπικυριαρχίας, ἀποδοχὴ τοῦ ξενόφερτου τρόπου ζωῆς. Τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι γλωσσικόν, εἶναι πολιτικόν, εἶναι πρόβλημα πολιτιστικῆς ἀλλοτριώσεως καὶ ὑποτελείας, ἄρα ἡ γλῶσσα μπορεῖ νὰ σωθεῖ μὲ πολιτικὰς μεθόδους».

Τέλος ὁ ποιητὴς κ. Δ. Χριστοδούλου ὀρκίζεται, πὺς «ἡ γλῶσσα μας δὲν εἶναι ἀστική, στάθηκε στὰ ἀπλὰ αἰτήματα τοῦ λαοῦ, ὑπῆρξε πάντα πολλαπλὴ καὶ λιτὴ συγχρόνως, ἀπλὴ καὶ σύνθετη».

— Καὶ ἡ δική σας θέσις ποιὰ εἶναι;

— Αὐτὴ:

Μὲ δεδομένο ἀπρόσβλητο κι ἀδιαμφισβήτητο πὺς ὅπου ὑπάρχουν ἄνθρωποι ἐπικοινωνοῦντες θὰ ὁμιληθεῖ μιὰ γλῶσσα,

ἐμεῖς ἐφυσυχάζουμε μακάριοι, ἀπρακτοῦμε, ἀδρανοῦμε, δὲν κάνουμε ἀπολύτως τίποτε! (Πλὴν βεβαίως τοῦ ὅτι... νά, ἔτσι, παρεμπιπτόντως, γιὰ πασατέμπο, διαμορφώνουμε καὶ δοξάζουμε γλῶσσαν ἱκανή⁽⁵⁾ καὶ γιὰ τὰ «ἀπλὰ αἰτήματα» τοῦ λαοῦ καὶ γιὰ τὰ σύνθετα ἐπιστήμης καὶ ἔρευνας... Γράφουμε, λέγω, γλῶσσα ἀμοιβὸν χάριν, γλῶσσα εὐθαλὴ καὶ χυμώδη καὶ μουσικὴν καὶ παναρμόνια —εἰς θησαυρισμόν, ἀπάλυνσιν, πρᾶνσιν, μελιχρότητα καὶ εἰρήνην)... Ἔτσι κι ἄλλως (καὶ ποῦ... ἀδρανοῦμε, ἐννοῶ) θὰ σώσουν τὴ γλῶσσα οἱ πολιτικὲς μέθοδοι: αὐτὲς δὲν τὴν καταζίωσαν κιόλας; Αὐτὲς δὲν τὴν ἔφεραν στὸ ζηλευτὸ ἐπίπεδο ποὺ τὴν μεταλαμβάνουμε κάθε μέρα - ἀκατασχέτως ἐξεμοῦντες βατραχίνες σ' ἐνδιαφέρουσα καὶ μανταλάκια μὲ φουρό;

Δεινίας Δικαῖος

(5) (καὶ σημερινὴ —ὅπως θὰ κάνουμε καὶ γιὰ τὴν αὐριανή, ποὺ σεῖς ἐπίσης θὰ καταστρέψετε...).

ΣΥΝΤΑΚΤΕΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΤΟΜΟΥ (Τεύχη 25-36)

Ίανουάριος — Δεκέμβριος 1984

ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ: Γλώσσα και ποίηση.	1544
ΑΝΤΩΝΙΟΥ, ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ι. Δρ.: Τί πρέπει να γίνει για τη γλώσσα; (έπιστολή).	1510
ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ, ΣΩΤΟΣ: Ποιά μουσική είναι ελληνική (έπιστολή).	1176
ΒΗΣΣΑΡΙΩΝ: Δύο επιγράμματα στον Πλήθωνα.	1772
VITI, ANGELO: Στην Πλάκα α' (ποίημα).	1208
— Στην Πλάκα β' (ποίημα).	1458
BOLGAR, R.R.: Η επίδραση της ελληνικότητας στην Αναγέννηση.	1213
ΒΟΥΔΟΥΡΗΣ, Κ.: (Συνέντευξη).	1387
— Οι κοινωνικοπολιτικές ιδέες στον Πλήθωνα.	1765
ΒΥΣΣΟΥΛΗΣ, ΠΑΝΤΕΑΣ Δρ.: Αναζήτηση (ποίημα).	1543
— Έλληνας κι Έλληνικός (ποίημα).	1592
— Η αιωνιότητα του Δελφικού Λόγου.	1683
ΓΑΛΑΝΑΚΗ—ΒΟΥΡΛΕΚΗ, ΑΝΤΙΓΟΝΗ: Έξομολόγηση στο φεγγάρι (ποίημα).	1368
ΓΕΡΟΛΥΜΑΤΟΥ, ΕΥΓΕΝΙΑ: Τελικός άπολογισμός (ποίημα).	1385
ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, ΤΑΚΗΣ: Διονυσιακό (ποίημα).	1179
ΓΚΟΥΕΡΡΑ, ΜΑΡΙΑ—ΛΟΥΤ'ΖΑ: Δελφοί: Ποιός ξέρει για την ανθρωπο;.	1615
ΓΛΕΖΟΣ, ΠΕΤΡΟΣ: Η βαρβαρότητα επεκτείνεται.	1379
ΓΟΥΓΟΥΤΑΣ, ΖΑΝΟΣ (Αίδεο.): Ζητάμε λάδι για το φανάρι του Διογένη.	1811
ΔΕΛΦΗΣ, ΦΟΙΒΟΣ: Ο Νεοανθρωπισμός.	1184
ΔΕΠΟΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ.: Μεταφυσική και Άνθρωπος.	1250
— Ελληνική Έπανάσταση και Ιστορικός υλισμός.	1288
— Ο χαρακτήρας της πρόδου.	1464
— 1936: Contrarius actus του 1917.	1537
— Ευρωπαϊκότητα κι Ελληνικότητα.	1593
— Γ. Γεμιστός — Πλήθων.	1799
ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ: Χωρίς τίτλο α' (ποίημα).	1180
— Χωρίς τίτλο β' (ποίημα).	1405
— Αποτέλεσμα (ποίημα).	1543
ΔΗΜΟΥ, ΝΙΚΟΣ: (Συνέντευξη).	1346
ΔΙΚΑΙΟΣ, ΔΕΙΝΙΑΣ: Μὲ ἐξάντα καὶ ἀστρολάβον: Συνταξιούχοι ποιηταί. — Ο ληστής με τις γλαδιόλες. — Κουράγιο, κύριε Η. Σιμόπουλε.	1603
— Μὲ ἐξάντα καὶ ἀστρολάβον: Χριστίνα Φρουζάκη. — Τὸ νομοσχέδιο γιὰ τὸν κι- νηματογράφο. — Περί τὸ Κρατικὸν Βραβεῖον Ποιήσεως. — Μηδὲν ἄγαν. — Τι- βί, Λυκαβηττός, νεοφροειδές.	1665
— Μὲ ἐξάντα καὶ ἀστρολάβον: Καὶ τέλος πάντων, νά, τραβοῦμ' ἐμπρός. — Πρὶν ἀ- λέκτωρ... — Ὑπόθεσις Νάσιουτζικ.	1725
— Μὲ ἐξάντα καὶ ἀστρολάβον: Συνταγές. — Καὶ πάλιν ἡ γλῶσσα. — Ἐπὶ τοῦ πιε- στηρίου.	1831
EMERSON, JAMES: Η πρόοδος της Παιδείας κατά τὰ εἴκοσι χρόνια πρὸ τῆς Ἐπαναστα- σεως τοῦ Ἐικοσίου (1800-1820).	1286
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ, ΙΑΣΩΝ: Η υποβάθμιση τοῦ νεοελληνικοῦ λόγου συγκριτικὰ μὲ τὸν ἀρχαῖον ἐλληνικό.	1432
ΖΙΤΣΑΙΑ, ΧΡΥΣΑΝΘΗ: Ὁραματισμός (ποίημα).	1226
ΖΟΛΩΤΑΣ, ΞΕΝΟΦΩΝ: Zeus' anathema on our epoch.	1418
ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Ι.Ν.: Τὸ ἔθνος καὶ ἡ γλῶσσα του.	1455
— Ὅπως ὁ Πλήθων, πρέπει νὰ φιλοσοφῶμε γιὰ τὸν Ἑλληνισμό.	1763
ΘΕΟΦΙΛΟΥ, ΦΑΙΔΩΝ: Ὁ ποιητὴς (ποίημα).	1357
ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ, ΚΩΣΤΑΣ: Στὶς μέρες μας (ποίημα).	1362
ΚΑΛΛΕΡΓΗΣ—ΜΑΥΡΟΓΕΝΗΣ, Ν.: Ἡ κριτικὴ τοῦ Δ. Σολωμοῦ (έπιστολή).	1239
ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ, ΒΕΝΕΤΙΑ: Τοῦ Μπάγρον (ποίημα).	1285
— Ἡ κριτικὴ τῆς σύγχρονης ποιήσεως (έπιστολὴ α').	1470
— Ἡ κριτικὴ τῆς σύγχρονης ποιήσεως (έπιστολὴ β').	1656
ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΗΣ, Ε.Γ.: Παρουσίαση τριῶν ἐγχαράκτων πηλίνων ἀντικειμένων.	1668
ΚΑΡΒΟΥΝΙΑΡΗΣ, Β.Ν.: Ἐντὸς τῶν τειχῶν.	1181
ΚΑΡΦΙΑΣ, ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ: Μεταξὺ σοβαροῦ καὶ ἀστείου: Τὸ 24ωρον τῶν 48 ὥρων. — Ὁ ἀπολογισμός τοῦ 1983.	1161

— Μεταξύ σοβαρού και άστειου: Ἡ φορολογία τῶν σκύλων. — Συμπληρωματικός ἀπολογισμός τοῦ 1983.	1225
— Μεταξύ σοβαροῦ καὶ ἀστείου: Τὸ δειπνον πρὸς τιμὴν τοῦ Πνεύματος. — Ὁ συζυγικός βιασμός. — Ἡ πολιτικὴ εἰς τὰ ταξί. — Ὁ δήμαρχος - λάζαρος.	1308
— Μεταξύ σοβαροῦ καὶ ἀστείου: Οἱ... ταξιάρχαι τοῦ στρατοῦ. — Τὰ ραπίσματα. — Ἀπὸ λοχίας.	1352
— Μεταξύ σοβαροῦ καὶ ἀστείου: Περί γλώσσης.	1399
— Μεταξύ σοβαροῦ καὶ ἀστείου: Περί Εὐρωεκλογῶν. — «Κέντρο δηλητηριάσεων». — Μεταξύ σοβαροῦ καὶ ἀστείου: Ἀνταποκρίσεις ἀπὸ τὴν Ζουαζιλάνδα.	1469 1525
ΚΑΣΟΜΟΥΛΗΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ: Εἰκόνες ἀπὸ τὴν πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου.	1273
ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ, ΑΝΝΑ ΔΡ.: «Κτῆμα... τοῖς ἐθέλουσιν... ὡς κάλλιστα καὶ ἀριστα ζῆν».	1779
ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ Α. Δρ.: Μερικὲς ἀγνωστες ἱστορικὲς λεπτομέρειες γιὰ τὴ συμμετοχὴ τῶν Μακεδόνων στὸν Ἀγῶνα.	1293
ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ, ΑΝΝΑ ΔΡ.: «Κτῆμα... τοῖς ἐθέλουσιν... ὡς κάλλιστα καὶ ἀριστα... ζῆν». ..	1249
ΚΙΤΣΙΡΟΓΛΟΥ, ΓΙΑΝΝΗΣ: Χωρὶς ὁδηγὸ (ποίημα).	1157
CLIVE, GEOFFREY: Ὁ Νίτσε σήμερα.	1300
ΚΟΚΟΡΟΒΙΤΣ, ΚΩΣΤΗΣ: Γιὰ τὰ 150 χρόνια τῆς Φιλικῆς (ποίημα).	1393
ΚΟΝΤΟΣ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ: Κρίση γλωσσικὴ ἢ κρίση πολιτιστικὴ.	1257
ΚΟΝΤΟΥ, ΝΑΝΑ: Χωρὶς οἶκο (ποίημα).	1674
— Στὴ μοναξιά (ποίημα).	1319
ΚΟΤΡΟΤΣΟΥ, ΝΑΝΣΥ: Εἶδωλα (ποίημα).	1479
ΚΟΥΛΕΝΤΙΑΝΟΣ, ΔΙΟΝΥΣΗΣ: Τρίστιχα ἀτιτλα (ποίημα).	1752
— Ἑλληνικὴ παγκοσμιότητα.	1584
ΚΟΥΡΒΕΤΑΡΗΣ, ΓΙΩΡΓΗΣ: Δύο κόσμοι (ποίημα).	1546
ΚΟΥΣΤΟΥΡΑΚΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ: Ὁ θόρυβος (ποίημα).	1582
ΚΥΔΩΝΙΑΤΗΣ, ΣΟΛΩΝ: Ἀθήνα — πόλις κλασσικὴ.	1227
ΚΥΡΙΑΚΑΚΟΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ: Ποίηση καὶ Ἔρως.	1314
— Ἐπανάσταση καὶ καταστροφὴ στὰ 1821.	1471
— Ἡ γλώσσα καὶ τὸ εἶναι.	1531
— Βιομηχανικὴ ἐποχὴ καὶ μοντέρνα Τέχνη.	1561
— Κριτικὴ ποιήσεως.	1609
— Σάρκα καὶ Ψυχὴ.	1690
— Σχόλιο γιὰ τὴ γλώσσα.	1815
— Ποίηση, ἀλήθεια καὶ ὁμορφιά.	1773
ΚΩΣΤΑΡΑΣ, ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ: «Φωνὴ καὶ πάτριος παιδεία» στὸν Πλήθωνα.	1137
ΛΑΜΠΡΟΥ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι.: Τὸ Πνεῦμα, τὰ Πρόσωπα καὶ ἡ Ὁμάδα.	1190
— Περάνθης Μιχαήλ: «Ὁ ἄλλος Κοραῖς» (βιβλιοκριτικὴ).	1201
— Ὁ «Δαυλὸς» καὶ οἱ ἄλλοι.	1213
— Ἡ ἐπίδραση τῆς ἐλληνικότητας στὴν Ἀναγέννηση (μετάφραση).	1265
— Τὸ Εἰκοσιένα καὶ τὰ «Εἰκοσιένα».	1286
— Ἡ πρόοδος τῆς Παιδείας κατὰ τὰ εἰκοσι χρόνια πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Εἰκοσιένα (μετάφραση).	1323
— Στανου, Th. G.: «Dionysios Solomos» (βιβλιοκριτικὴ).	1329
— Παγίδευση πνευματικῆ.	1349
— Ἡ κρίση τοῦ καπιταλο-σοσιαλισμοῦ κατὰ τὴν τελευταία 15ετία (μετάφραση). ...	1377
— Τὸ σύμπτωμα καὶ ἡ νόσος.	1441
— Ἡ ἐλευθερία, ὁ μαζισμός, ἡ δημοκρατία καὶ ὁ «Δαυλὸς».	1498
— Διαλεχτὴ Ζευγώλη—Γλέζου: Ἡ ἐρασιθάνατη κι ἐρωτικὴ.	1505
— Καὶ ὀλίγη «πολιτικὴ».	1569
— Γιατί μιλάμε γιὰ ἐλληνικότητα.	1571
— Ἡ ἐλληνικὴ ἀντίληψη περὶ πολιτικῆς (μετάφραση).	1633
— Τὸ «σύστημα τῆς ἀλήθειας» στὴν Ποίηση.	1697
— Ὅλγια περὶ Διονυσιοκολάκων καὶ Ζακχαίων.	1707
— Κοινοβουλευτισμός καὶ ἐλληνικὴ δημοκρατία.	1761
— Δύο ἐποχές.	1685
ΛΕΒΕΝΤΗΣ, ΜΕΝΕΛΑΟΣ: Νάτανε - τί νάτανε; (ποίημα).	1685
ΜΑΚΡΗΣ, ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ: Ἀλήθεια (ποίημα).	1745
— Ἡ δύναμη τοῦ ποιητῆ.	

ΜΑΡΑΓΚΟΣ, ΝΙΚΟΣ: <i>Και την πιττα σωστή και τρ' σκυλί χορτάτο.</i>	1169
ΜΑΡΚΑΚΗΣ, ΜΑΝΩΛΗΣ: <i>Κοινωνική Οικολογία: Προσπάθεια για μία σύνθεση.</i>	1191
— <i>Ludwig Wittgenstein</i> (βιβλιοκριτική).....	1231
— <i>Η συμμόρφωση στις ομαδικές προστακτικές.</i>	1258
— <i>Freeman Linton</i> (βιβλιοκριτική).....	1279
— <i>Ο 'Ακρίτας</i> (ποίημα).....	1323
— <i>Alonzo Church</i> (βιβλιοκριτική).....	1369
— <i>Ο φίλος μου ο Τσιροβαρδής.</i>	1371
— <i>Κ. Δεσποτόπουλος</i> (βιβλιοκριτική).....	1373
— <i>M.D. Theophilou</i> (βιβλιοκριτική).....	1401
— <i>Η ελληνική γλώσσα και το πρόβλημα του Είναι.</i>	1435
— <i>Renato Composto</i> (βιβλιοκριτική).....	1484
— <i>Η γραφειοκρατία κοινωνιολογικά.</i>	1499
— <i>Bergman, Gustav</i> (βιβλιοκριτική).....	1558
— <i>Στην τσιγγάνα</i> (ποίημα).....	1560
— <i>Β. Φίλιας</i> (κριτική).....	1562
— <i>Κ. Μητσάκης</i> (βιβλιοκριτική).....	1675
— <i>Συμβολή στην κοινωνιολογία της ηγέσεως.</i>	1686
— <i>Γ. Μιχαηλίδης - Νουάρος</i> (βιβλιοκριτική).....	1688
— <i>Greer, Scott</i> (βιβλιοκριτική).....	1737
— <i>Υπαρξη και Ίστορία στον Ν. Καζαντζάκη.</i>	1754
— <i>Christie R. και Jahoda M.</i> (βιβλιοκριτική).....	1756
— <i>Χρ. Γιανναράς</i> (βιβλιοκριτική).....	1789
— <i>Ζακυθηνός Διονύσιος</i> (βιβλιοκριτική).....	1808
— <i>Πλήθωνας: Ο Νεοέλληνας Επίγονος.</i>	1778
— <i>Ο 'Ακρίτας</i> (ποίημα).....	
ΜΑΡΜΑΤΣΟΥΡΗΣ, ΛΕΥΤΕΡΗΣ: <i>Ο επιβάτης</i> (ποίημα).....	1156
— <i>Αναγνώριση ύπηρεσιών</i> (ποίημα).....	1292
— <i>Μακροχρόνια προσπάθεια</i> (ποίημα).....	1386
— <i>Μύθοις φερόμεθα</i> (ποίημα).....	1517
— <i>Παλινωδία</i> (ποίημα).....	1584
— <i>Βράχος, κορφή και μονοπάτι</i> (ποίημα).....	1646
— <i>Πλήθων</i> (ποίημα).....	1788
ΜΕΤΕΩΡΟΣ: <i>Η αλήθεια και το ψέμμα στην Ίστορία.</i>	1153
— <i>Γιατί όχι όλα ιδιωτικά;</i>	1209
— <i>Υπάρχει σήμερα ελληνικό «δεόν»;</i>	1271
— <i>Ο ψεύτης και το θύμα του.</i>	1344
— <i>Ο Όργουελ για τη γλώσσα.</i>	1389
— <i>Ο Προκρούστης και η θεά Δίκη.</i>	1449
— <i>Η οικονομική δολοφονία του ατόμου.</i>	1515
— <i>Περί δουλείας κλπ.</i>	1585
— <i>Δημιουργός, έργο, κριτής, επικριτής, αναγνώστης.</i>	1643
— <i>Το πρόβλημα της υπευθυνοποίησής των πολλών.</i>	1704
— <i>Χριστιανισμός και ελληνικότητα.</i>	1777
ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΚΩΝ. Δρ.: <i>Η κακοποίηση της Ιατρικής γλώσσας.</i>	1476
— <i>Περί όπισθοδρομικών ό λόγος.</i>	1658
— <i>Ο 'Αριστοτέλης και η Ιατρική.</i>	1748
ΜΗΤΣΑΚΗΣ, ΚΑΡΟΛΟΣ: <i>(Συνέντευξη).</i>	1451
ΜΙΧΑΗΛ, ΚΩΣΤΑΣ Π.: <i>Αμφορέας</i> (ποίημα).....	1468
— <i>Δύο επιγράμματα στον Πλήθωνα (ἐλεύθερη απόδοση).</i>	
— <i>Εμείς και οι άλλοι.</i>	1825
ΜΠΑΡΓΙΖΕΛΙΩΤΗΣ, ΛΕΩΝΙΔΑΣ Δρ.: <i>Η ελληνική θρησκεία του Πλήθωνος.</i>	1792
ΜΠΟΥΡΑΤΙΝΟΣ, ΑΙΜΙΛΙΟΣ: <i>Έλληνας: Υπέρβαση κάθε όριου.</i>	1706
— <i>Πνευματική ενόραση και προσωπικός καθορισμός.</i>	1743
— <i>Σοφία, αποτελεσματικότητα και θρησκεία.</i>	
ΜΠΟΥΡΜΠΟΥΛΗΣ, ΜΙΧΑΗΛ: <i>Κλαυβίγελος για τον επικείμενο θάνατο της ελληνικής γλώσσας.</i>	1392
ΝΙΚΟΡΕΤΖΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ: <i>Δύο Κρατικά Βραβεία Ποίησης διαγωνίζονται την «Ιστορία» τους ω.</i>	1635

— Minoritto (ποίημα).....	1747
— Τὸ ἀντιμανιφέστο μου στὸ συρρεαλισμό.....	1819
NONIKAS, ΣΠΥΡΟΣ: Ὁ δοκιμογράφος Γιώργος Σεφέρης.....	1173
— Ἐδῶ στὴ Σαλαμίνα (ποίημα).....	1180
— Μαζοποίηση καὶ οἰκονομισμός.....	1203
— Δεσμὰ (ποίημα).....	1208
— Τὰ ἀδηλὰ οἰκονομικά τοῦ '21.....	1310
— Τὰ πάντα ρεῖ (ποίημα).....	1313
— Ἑλληνικότητα καὶ Ἑλληνικὴ Οἰκονομία.....	1354
— Γλώσσα Ἑλληνικὴ (ποίημα).....	1398
— Γιά ποιά γλώσσα μιλάμε;.....	1429
— Ὁ ἐπιχειρηματίας.....	1459
— Οἱ «Δημόσιες Ἐπιχειρήσεις».....	1511
— Θ. Μανιάς (παρουσίαση).....	1559
— Ἑλληνισμός καὶ ἀνελληνικότητα.....	1598
— Antony Andrewes (βιβλιοκριτική).....	1629
— Ἔργο καὶ ἐργασία.....	1679
— Γιώργος Α. Μποζώνης (βιβλιοκριτική).....	1691
— Τὸ κράτος - ἐκτόπλισμα τῆς κοινότητας.....	1699
— Πέτρος Γλέζος (παρουσίαση).....	1756
— Πλήθων: Ὁ Ἕλληνας τοῦ Μυστρά.....	1796
ΝΤΟΥΦΕΞΗΣ, ΣΑΡΑΝΤΟΣ: Οἰκολογία (ποίημα).....	1172
— Ἀναήτηση (ποίημα).....	1362
— Ἀερόστατα (ποίημα).....	1405
— Διαλεκτικὴ (ποίημα).....	1645
ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΣ, Σ.—Γ.Γ.: Ἡ μέτρησης τῆς φλυαρίας στὴ λογοτεχνία δι' ἀριθμῶν.....	1406
— Ἡ κριτικὴ τῆς σύγχρονης λογοτεχνίας (ἀπάντηση).....	1521
— Κύρια ὀνόματα στὸν Καβάφη: Ὑποβολὴ καὶ κατάθελξις.....	1647
— Νοηματικὴ πυκνότης — Μονοσύλλαβες λέξεις.....	1733
— Περὶ ὁμοφυλοφιλίας καίρια.....	1813
ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, Δ.Β.: Χρύσης (ποίημα).....	1219
— Πρωινὸ Σπάρτης (ποίημα).....	1520
ΠΑΝΩΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΓΓΕΛΙΚΗ: Σχολαστικὴ ἢ ἀπόκριση.....	1331
— Ἀγὼν γραμμῇ (ποίημα).....	1483
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΕΡΙΕΤΤΑ Ν.: Ἀπάντηση στὸν Θ.Π. (ποίημα).....	1514
ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ, ΘΑΝΑΣΗΣ: Ποιητὲς μέσα στὸ χρόνο (ποίημα).....	1240
— Λέξεις καὶ πράξεις (ποίημα).....	1382
— Ὁ λογοτέχνης Θεραϊτὴς Βεληγκέκας (ποίημα).....	1475
— Σημειώσεις γιὰ μιὰ ἐξομολόγηση (ποίημα).....	1744
ΠΑΠΑΝΤΩΝΗΣ, ΑΝΤΩΝΗΣ: Ἀμεση δημοκρατία μὲ τὴ βοήθεια τῆς τεχνολογίας.....	1710
ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΟΥ, ΔΑΝΑΗ: Ἀνθρωποκεντρικὸ τὸ μήνυμα τῆς ἐλληνικότητας.....	1186
— Ἡ πρὸς τοὺς ξένους στάση τοῦ Νεοέλληνα.....	1494
ΠΑΣΣΙΑΣ, ΒΑΓΓΕΛΗΣ: Ὑπαρξιακὸ (ποίημα).....	1189
— Ποιητικὸ θυμίαμα (ποίημα).....	1454
— Ἀπὶ τίς ἐλεγείες τοῦ Πατέρα (ποίημα).....	1509
ΠΕΡΑΝΘΗΣ, ΜΙΧΑΗΛ: Ἡ Κλεφτουριά.....	1280
— Τὸ ζῦπνημα τῆς ἐλληνικότητας στὸ τέλος τῆς Τουρκοκρατίας.....	1587
ΠΕΤΡΟΥ, Χ.: Ἦταν κάποτε (ποίημα).....	1405
ΠΕΤΡΟΥ—ΒΛΑΣΣΗ, ΣΩΣΩ: Ἐλευθέρωνε (ποίημα).....	1493
ΠΟΥΛΙΑΝΟΣ, ΑΡΗΣ: (Συνέντευξη).....	1507
RACIOPPI, MARIA: Κίονες καὶ ναοὶ (ποίημα).....	1660
RICCI, RENZO: Ἀποθασύριση (ποίημα).....	1751
ΡΟΖΟΣ, ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Γ.: Ἱστορία καὶ Παράδοση.....	1165
— Ἡ χρεοκοπία τῆς ἐξουσιαστικῆς Παιδείας.....	1220
— Περικλῆς Γιαννόπουλος: Ἐνας Ἕλληνας μέσα σ' ἓνα ἀνελληνικὸ Ρωμεϊκὸ Κόσμο.....	1363
— Σταματίου, Γ. (βιβλιοκριτικὴ).....	1372
— Ἡ ὑπόνομευση τῆς γλώσσας ἀπὸ τοὺς θεματοφύλακές της.....	1383
— Ἡ κρίση τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου.....	1527
— Ὁ ὁλοκληρωτισμὸς σήμερα καὶ τὸ «1984» τοῦ Ὀργουελ.....	1713

— Γεώργιος Γεμιστός Σχολαριος.	1783
ROSSI, VINCENZO: Κέρατο της Σελήνης (ποίημα).	1553
ΣΑΒΙΝΑ, ΖΩΗ: Τελώνιο (ποίημα).	1353
ΣΙΕΤΤΟΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ Β.: Είπατε τῷ βασιλεῖ (ποίημα).	1776
ΣΠΟΥΡΛΑΚΟΥ—ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ, ΑΓΓΕΛΙΚΗ: Γεωμετρικὸ τετράστιχο (ποίημα).	1156
— Νεκρανάσταση (ποίημα).	1237
— Μιά μέρα τοῦ '21 (ποίημα).	1309
— Ἀποκάλυψη (ποίημα).	1463
— Ἐπιθανάτια Ραψωδία (ποίημα).	1592
— Ἡ συστοιχία τῶν ἐποχῶν.	1670
ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Δ.Β.: Ρώμου Φιλύρα: Τέσσερα ἀνέκδοτα ποιήματα.	1661
ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΝΙΚΟΣ: «Εἰδέναι χρὴ» (ποίημα).	1388
— Ἐνώπιοι (ποίημα).	1606
ΣΥΚΙΩΤΗΣ, ΒΑΣΙΛΗΣ: Αὐτὸς ὁ λόγος (ποίημα).	1351
ΤΑΓΑΡΗΣ, ΑΧΙΛΛΕΥΣ: Ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ Σολωμοῦ.	1163
— Μακάρων εὐθανασίαι.	1238
— Τὸ 1821 ὑπὸ τὸ φῶς τῆς πολεμικῆς ἐπιστήμης.	1301
— Ἡ ἀπροσμέτρητος ἀνθρωπίνη πτώσις.	1480
— «Μέμνησο τῆς συμπάσης οὐσίας...».	1519
— Τὸ αὐτόχθον τοῦ Ἑλληνισμοῦ.	1730
ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ, ΗΛΙΑΣ Λ.: «Θεογονία»: Ἡ ἀρχαιότερη «ἱστορία» τῆς ἀνθρωπότητας;	1139
— Ἡ «ἰνδοευρωπαϊκὴ γλῶσσα», ἡ χρονολόγηση τοῦ Ὀμήρου καὶ οἱ θεωρίες περὶ προελεύσεως τοῦ ἐλληνικοῦ ἀλφαβήτου.	1241
— Οἱ δύο ὄχθες τοῦ Αἰγαίου.	1320
— Μὴ σχολαστικὴ ἀντίκρουση.	1337
— Τὸ αὐτοφνὲς τῆς ἐλληνικῆς γλῶσσας στὸν ἐλληνικὸ χῶρο καὶ τὴν ἐλληνικὴ φύση	1420
— Κ. Πλεῦρης (βιβλιοκριτικὴ).	1437
— Ἡ ἐλληνικὴ γραφὴ ἐχρησιμοποιεῖτο στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὰ ὁμηρικὰ χρόνια;	1443
— Παραβολὴ τῶν κοσμολογικῶν ἀντιλήψεων τῆς «Θεογονίας» καὶ τῆς σύγχρονης Φυσικῆς.	1547
— Ἑλλοπες - Κύκλωπες - Κένταυροι - Πελασγοί.	1617
— Οἱ πολιτικοκοινωνικὲς ἰδέες τοῦ Δημόκριτου.	1671
— Ἡ ἐποχὴ τοῦ σιδήρου εἶχε ἀρχίσει στὴν Ἑλλάδα πολὺ πρὸ τοῦ 1150 π.Χ.;	1717
— Β. Λαζανάς: «Friedrich Hoelderlin» (βιβλιοκριτικὴ).	1809
— Σπίθα μέσα στὴ στάχτη.	1803
ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ, ΗΛΙΑΣ Λ.: «Θεογονία»: Ἡ ἀρχαιότερη «ἱστορία» τῆς ἀνθρωπότητας;	1139
— Ἡ «ἰνδοευρωπαϊκὴ γλῶσσα», ἡ χρονολόγηση τοῦ Ὀμήρου καὶ οἱ θεωρίες περὶ προελεύσεως τοῦ ἐλληνικοῦ ἀλφαβήτου.	1241
— Οἱ δύο ὄχθες τοῦ Αἰγαίου.	1320
— Μὴ σχολαστικὴ ἀντίκρουση.	1337
— Τὸ αὐτοφνὲς τῆς ἐλληνικῆς γλῶσσας στὸν ἐλληνικὸ χῶρο καὶ τὴν ἐλληνικὴ φύση	1420
— Κ. Πλεῦρης (βιβλιοκριτικὴ).	1437
— Ἡ ἐλληνικὴ γραφὴ ἐχρησιμοποιεῖτο στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὰ ὁμηρικὰ χρόνια;	1443
— Παραβολὴ τῶν κοσμολογικῶν ἀντιλήψεων τῆς «Θεογονίας» καὶ τῆς σύγχρονης Φυσικῆς.	1547
— Ἑλλοπες - Κύκλωπες - Κένταυροι - Πελασγοί.	1617
— Οἱ πολιτικοκοινωνικὲς ἰδέες τοῦ Δημόκριτου.	1671
— Ἡ ἐποχὴ τοῦ σιδήρου εἶχε ἀρχίσει στὴν Ἑλλάδα πολὺ πρὸ τοῦ 1150 π.Χ.;	1717
— Β. Λαζανάς: «Friedrich Hoelderlin» (βιβλιοκριτικὴ).	1809
— Σπίθα μέσα στὴ στάχτη.	1803
ΤΣΑΤΣΟΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Ἡ μελέτη τῶν γεγονότων τοῦ Εἰκοσιένα μέθοδος αὐτογνωσίας γιὰ κάθε Ἕλληνα.	1267
ΤΣΕΧΟΣ, ΗΛΙΑΣ: Ἐγὼ ποὺ ἔλαμψα σὰν ἥλιος καὶ φεγγάρι (ποίημα).	1257
— Γιὰ τὴν παρέα (ποίημα).	1493
ΤΣΙΚΡΙΤΖΗ—ΚΑΤΣΙΑΝΑΚΗ, ΧΡΥΣΟΥΛΑ: Γλωσσικὸ σύνδρομο (ποίημα).	1646
ΦΑΛΤΑΓΓΙΤΣ, ΜΑΝΟΣ: Λέων Σγουρός (ποίημα).	1452
— Ἀργοναῦτες (ποίημα).	1518
FINK, HANS: Ἡ κρίση τοῦ καπιταλισμοῦ κατὰ τὴν τελευταία 15ετία.	1349
FINLEY, M.I. Sir: Ἡ ἐλληνικὴ ἀντίληψη περὶ πολιτικῆς.	1571

FRIED, ERICH: <i>Τί είναι αυτό</i> (ποίημα).....	1160
ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΗΣ, ΣΤΡΑΤΟΣ: <i>Ἡ λυτρωτικὴ λειτουργία καὶ σημασία τῆς μοναξιάς</i>	1177
— <i>Αὐθεντίες καὶ μοντέλα</i>	1358
ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ, Γ.Δ.: <i>Ἡθικῆς ἀπομυθοποίηση</i>	1554
ΧΡΟΝΗΣ, ΧΑΡΗΣ: <i>Σὲ βιοτέχνη ἀσημο</i> (ποίημα).....	1183
— <i>Τὰ δάκρυα</i> (ποίημα).....	1345
— <i>Ὁραματισμός</i> (ποίημα).....	1747
ΨΑΡΡΟΥ—ΛΙΑΤΟΠΟΥΛΟΥ, ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ: <i>Ἀδελφέ μου</i> (ποίημα).....	1155
Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ (βιβλιοκριτική):	
— «Πολύπτυχον» 1983, Ἀχιλλεὺς Τάγαρης, Δημ. Προφίλης, Δημήτρης Σταμέλος, Λίνος Μπενάκης, Διονύσης Μιτάκης, Νίκος Β. Λαδάς, Περικλῆς Ροδάκης, Ἀθανάσιος Μακρῆς, Παναγιώτης Ε. Σταύρακας, Κώστας Σουέρεφ, Πότης Κατράκης, Θεόφιλος Ι. Τραγέλης, Μήτσος Κατσίνης, Θάλεια Τσαρνᾶ, Πηνελόπη Μαξίμου.....	1194
— Δημήτριος Προφίλης, Δημ. Κ. Παπακωνσταντίνου, Felice Mastroianni, Γκέοργκ Ζίμμελ, Ἡλίας Τσέχος, Ἰωάννης Κιτσαράς, Μιχαὴλ Μπουρμπούλης, Γιώργος Χιονίδης, Βασίλης Συκιώτης, Δανάη Γ. Παπαστράτου, Πέτρος Βρασ. Πόγγης, Θάλεια Τσαρνᾶ, Μεσεβρινός, Ἐλίζα Καστάνη - Κομίνη.....	1260
— Φοῖβος Δέλφης, Κ.Δ. Κωνσταντινίδης, Ἰάσωνας Εὐαγγέλου, Ι. Βασιλείου, Νάνσυ Κοτρότσου, Γρηγόριος Ι. Οἰκονομάκος, Ἄννα Μπουρατζή - Ὠῶδα, Ἐμμ. Γ. Καραμανώλης, Σοφία Πήλικα - Βουγιουκλάκη, Γιώργος Φθενάκης... ..	1326
— Σπύρος Γαλαῖος, Κώστας Κατσαρός, Ὀλγα Βότση, Γιώργος Θανάτζης, Θέμης Κόπτης, Στέλιος Γεράνης, Δ.Β. Παναγόπουλος, Φαίδρα Ζαμπαθᾶ - Παγουλάτου, Δημήτρης Σταμέλος, Γιώργος Καραντώνης, Μαρνένα Σκουλᾶ - Περιφερᾶκη, Μάγια Δρόσου, Πετρούλα Ἀλεξ. Παναγιωτίδη.....	1374
— « <i>Σερραϊκὰ Χρονικά</i> », Μάνος Φαλτάιτς, Ι. Βασιλείου, Σούλα Ροδοπούλου - Ρόζη, Θ. Σαράντης, Γιώργος Δέπος.....	1438
— Κώστας Παπαπάνου, Καλ. Παπαθανάση - Μουσιοπούλου, Ἀχιλλεὺς Τάγαρης, Πᾶνος Βοζίκης, Νίκος Σταυρόπουλος, Δ.Χ. Προφίλης, Κ.Π. Μιχαήλ, Μαργாரίτα Ψαρροῦ - Λιατοπούλου, Εὐανθία Μεταλληνοῦ - Παπαδάτου, Κώστας Γ. Μίσσιος, Τιτίκα Μαυρομάτη - Καρλῆ, Εἰρήνη Γαλανοῦ, Γιώργος Χιονίδης, Σόνια Πυλωρῶφ - Σωτηροῦδη.....	1501
— Νίκος Δήμου, Ἀθαν. Β. Νταουσάνης, Κ.Δ. Κωνσταντινίδης, Κ. Πλεῦρης, Χοᾶνγκ Τί, Ντίνα Βλάχου, Θανάσης Παπαθανασόπουλος, Μαίρη Σαπουνᾶ, John Murat, Δρ. Κ. Μητρόπουλος, Ὁθων Θ. Δέφνερ, Νίτσα Φριλγκου, Χρυσούλα Τσικριτζή - Κατσιανάκη, Κατερίνα Μανιταρᾶ - Πετράκου, Ὑβόνη Ἀρνοκούρου - Κερεστετζή.....	1563
— Μαίρη Λαμπροπούλου - Καραμήτσου, Ἐφη Αἰλιανοῦ, Τάκης Μιχόπουλος, Ἀντώνης Σαμωτάκης, Δημήτρης Ἀλεξίου, Νταίζη Σούση, Σαράντος Ντουφεξῆς, Στέλλα - Ροζίτα Κωνσταντίνου.....	1630
— Κων. Ι. Κούρνιας, Γεώργιος Δ. Χατζησωτηρίου, Ἀνδρέας Σ. Τσοῦρας, Στρατῆς Π. Ἀναστασέλλης, Μίλια Ροζίδη, Γιάννης Κουβαράς, Γεώργιος Ν. Κομίνης, Σπύρος Τουπογιάννης, Ἄννα Ἀχμάτοβα, Κοσμάς Ε. Ἀντωνόπουλος, Ἰωάννης Μελάς, Ἐλένη Θεολογίδου - Βελισσάρη.....	1691
— Δρ. Ἰσίδωρος Γούναρης, Γιώτα Στρατῆ, Κ. Μ. Καλλίας, Γιώργος Κ. Παπᾶς, Κώστας Δ. Λάσκαρης, Γρηγόρης Μοτορίκος.....	1758
— Χ. Ι. Καθάρειος, Κατίνα Τσατσαρωνάκη — Χριστοδούλου, Κατερίνα Ζαχαριάδου, Ἀμαλία Ράπη, Πίτσα Ἀστέρη, Βασίλης Κούτμος.....	1810